KIDUNG SUNDA.

INLEIDING, TEKST, VERTALING EN AANTEKENINGEN

DOOR

C. C. BERG.

In de groote collectie Javaansche handschriften, die het eigendom is van de Leidsche Universiteitsbibliotheek, bevindt zich een groep geschriften, die Dr. H. H. Juynboll in zijn „Supplement op den Catalogus van de Jav. en Mad. Hdschr.”, I (Leiden, 1907), p. 182—280, II (Leiden, 1911), p. 385—399, onder het hoofd „Middeljavaansch” beschreven heeft; hij gebruikte dezen naam ter aanduiding van die groep in navolging van Kern, die voor het eerst de namen Oud- en Middeljavaansch had geïntroduceerd om een einde te maken aan het gebruik van den vagen term „Kawi”. Naarmate er echter van de oude litteratuur van Java meer bekend werd, bleek steeds duidelijker, dat Oud- en Middeljavaansch geen nauwkeurig omlijnbare gebieden vormen, en dat in het Oudjavaansch zelf reeds een belangrijke ontwikkeling te constateeren valt, zóó, dat van het einde van de Oudjavaansche en het begin van de Middeljavaansche periode te willen spreken ongemotiveerd ware (zie vooral Dr. P. V. van Stein Callenfels’ opmerkingen in „De Sudamala in de Hindu-Javaansche Kunst”, Verh. Bat. Gen., LXVI [1925], p. 153—155). Niettemin vormen de hierboven bedoelde geschriften stellig één groep; de gedichten onderscheiden zich van de z.g. Oudjavaansche gedichten door het gebruik van inheemsche versmaten en van de z.g. Nieuwjavaansche door hun taaleigen, terwijl de prozastukken zich grootendeels nauw bij de gedichten aansluiten, en in verschillende gevallen slechts als paraphrasen ervan te beschouwen zijn. Wil men voor deze groep van geschriften den naam „Middeljavaansch” behouden, omdat deze nu eenmaal ingeburgerd is, dan bestaat daartegen o.i. geen bezwaar, indien men het litteratuurgenre wil aanduiden; in beschouwingen over de oudere Javaansche taal is het wellicht verkieselijker het gebruik van dat woord te vermijden.

In tegenstelling met de *kakawins*, de gedichten in Voor-Indische versmaten, bevatten de *kidungs*, die in inheemsche versmaten gedicht zijn, hoofdzakelijk ook inheemsche stof; Pañji-verhalen vormen den hoofdschotel; daarnaast treffen we inheemsch-epische stof aan, religieuze legenden, dierfabelen, erotische poëzie, enkele lyrische fragmenten en een paar historische werken. Van de prozawerken zijn de meeste geschiedwerken; verder vindt men slechts één werk van religieuze strekking, de *Ucap-ucapan Bhīma-swarga*, en het dierfabelboek *Tantri Kamandaka*. Van deze litteratuur is tot nu toe slechts een zeer klein gedeelte bestudeerd. R. Friederich publiceerde fragmenten van de *Usana Bali* in het Tijdschrift voor Neêrland's Indië, 9den jaargang, 3de deel, Batavia, 1847, p. 245—373. In 1896 gaf Dr. J. L. A. Brandes de *Pararaton* uit (Verh. Bat. Gen., XLIX [1896]; 2de druk, bewerkt door Dr. N. J. Krom, Verh. Bat. Gen., LXII [1920]). Verder dient genoemd te worden de onlangs door Dr. P. V. van Stein Callenfels uitgegeven en hierboven reeds vermelde *kidung Sudamala*. Van bijzonder groot belang is het *Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek* van Dr. H. N. van der Tuuk (I—IV, Batavia, 1897—1912) om de talrijke, vaak bladzijdenlange citaten uit allerlei Middeljawaansche geschriften, die er overal verspreid in voorkomen. Verder zijn Dr. Th. G. Th. Pigeaud's uitgave van de *Tantu Panggëlaran* ('s-Gravenhage, 1924) en R. van Eck's uitgave van de *Balineesche kidung Bagoes Hoembarā* (Bijdragen, 3de volgrees, XI [1876]) ook voor de kennis van de Middeljawaansche taal- en letterkunde van groot belang te achten.

Het belang dezer werken ligt in de eerste plaats hierin, dat zij, èn om de behandelde onderwerpen, èn om hun vorm, veel meer populair moeten zijn geweest dan de *kakawins*, die blijkbaar hoofdzakelijk het bezit waren van de dragers van de Hinducultuur op Java. Het milieu, dat ons in de *kidungs* geteekend wordt, de personen, die er in optreden, de wijze, waarop de verhaalmotieven uitgewerkt worden, alles is veel meer „echt Javaansch”, dan bij de *kakawins* in 't algemeen het geval is. De *kidung* is echter geenszins volkslied, doch werk van dichters, die de *kakawin*-litteratuur goed kenden en er in menig opzicht gebruik van maakten, vaak kunstenaar genoeg om producten te leveren van groote litteraire waarde, maar te Javaansch, te zeer gehecht aan de traditie, om eigen oorspronkelijk werk te kunnen leveren. De monotonie der *kidungs*, die bij stukken van eenige lengte den lezer al gauw opvalt, wordt gedeeltelijk opgeheven door het gebruik van *têngah*-versmaten, die, hoewel in

wezen gelijk aan de uit de Nieuwjavaansche gedichten bekende *macapata*-maten, door het afwisselend gebruik van verschillende strophen een grootere levendigheid aan het geheel geven. In taalkundig opzicht zijn de kidungs hoofdzakelijk voor de lexicographie van belang; in hoeverre zij in dit opzicht verschillen van de kakawins, is, zoolang er hiervan niet meer gepubliceerd zijn, niet uit te maken; de hoeveelheid Sanskrtwoorden is in de kidungs veel kleiner dan in de kakawins, terwijl in een aantal gevallen de Sk.-woorden reeds de gewijzigde beteekenis hebben, die het Nieuwjavaansche spraakgebruik er aan hecht. Ongetwijfeld zal verder onderzoek ook veel materiaal opleveren, dat van groot belang is voor de kennis van de Javaansche historische grammatica, doch zoolang er nog slechts zoo weinig in druk beschikbaar is, is het wellicht beter zich van beschouwingen daarover te onthouden.

Wat hieronder in tekst en vertaling aangeboden wordt, is de uitvoerigste redactie van de Kidung Sunda, een romantische beschrijving van den tocht van de Sundasche koninklijke familie naar Majapahit om daar de bruiloft te vieren van de Sundasche prinses met Ayam-Wuruk van Majapahit, en van den strijd en ondergang der Sundaneezen te Bubat als gevolg van een meeningsverschil omtrent de staatkundige verhouding van Sunda en Majapahit (1349 of 1357 A.D.). Van deze uitvoerige redactie, die Brandes in zijn beschrijving van de handschriften in de nalatenschap van v. d. Tuuk aangetroffen red. B noemt, bezit de Leidsche collectie 3 Mss., waarvan 3857 (2) tot grondslag heeft gediend van deze uitgave; de beide andere zijn 4254 en 3864 (1), doch het laatste mist Zang 1. Redactie A vindt men in 3953 (1); in denzelfden codex (4) komt de Tattwa Sunda voor, die een paraphrase blijkt te zijn van redactie A en ons in staat stelt ons ongeveer voor te stellen, wat er in de lacunes van 3953 (1) gestaan kan hebben; in het defecte lontarhandschrift 3142 a hebben we zeer waarschijnlijk de resten van het origineel van cod. 3953 (4), daar beide teksten tot in bijzonderheden met elkaar overeenkomen. In 't algemeen is de loop van het verhaal dezelfde als in B, doch de redactie is veel beknopter; in de woordkeuze is een zekere samenhang met B te constateeren, hetgeen het vermoeden wekt, dat beide redacties teruggaan op een ouder model. Juynboll's mededeeling, dat de beide redacties niet naar den inhoud verschillen, is niet geheel juist (Suppl. Cat., I, 234 beneden), daar in red. A een paar interessante mededeelingen betreffende vroegere relaties tusschen Majapahit eenerzijds en Sunda en Bali andererzijds voorkomen, die in

red. B ontbreken; ook in red. C ontbreekt dit gedeelte. Aan het slot hebben red. A en red. C een verhaal over de lotgevallen van Gajah-Mada's weduwe na diens verdwijning; dit verhaal ontbreekt eveneens in red. B, maar komt wel in gewijzigden vorm voor in de Pamañcangah. De reeds genoemde red. C sluit zich in de wijze van vertellen heel nauw bij red. A aan, behalve dan, dat bovengenoemde passage ontbreekt; de verschillen tusschen red. A en C betreffen in hoofdzaak de woordkeus; red. C is waarschijnlijk veel jonger en vertoont b.v. in veel sterker mate dan red. A en B den trek, dat uitgangen zonder eenig bezwaar veranderd of zelfs afgekapt worden om aan de eischen van de metriek, die niettemin toch nog vaak genoeg overtreden worden, te voldoen. In den colophon van codex 3865(4) wordt red. C Kidung Sundāyana genoemd. Juist voor het afdrukken van deze bladzijden ontving ik door de vriendelijke bemiddeling van de heeren H. J. E. F. Schwartz en Dr. R. Goris een afschrift van een Ms. in het bezit van den heer I Goesti Djlantik¹⁾ te Singaradja (Bali); het is een red. C, die in den colophon eveneens Kidung Sundāyana wordt genoemd. Of dit Ms. van het Leidsche nog verschilt, heb ik nog niet kunnen vaststellen. Ten slotte zijn er nog fragmenten over van een red. D, die echter geen samenhangend geheel opleveren; men vindt ze in cod. 3953 aan het eind van red. A en Juynboll heeft ze ten onrechte beschouwd als Zang 2 en 3 van red. A. Dit is echter niet te verwonderen, daar inderdaad hier alles in de war is, zooals hij opmerkt; slechts met behulp van de andere redacties kan de volgorde van de fragmenten vastgesteld worden. Redactie A is geheel in de tēngahan-maat Kadiri; redactie C is in verschillende macapat-maten, terwijl van red. B Zang 1 in een tēngahan-maat is, die hieronder nader zal beschreven worden, en Z. 2 en 3 in macapat-maten. Red. D schijnt in verschillende maten geschreven te zijn, maar de toestand van den tekst laat niet toe, dat men deze nauwkeurig beschrijft. In het KBW. vermeldt v. d. Tuuk alleen red. A, B en C, die hij resp. K.S.c, K.S. (zonder meer) en K.S.b noemt. De bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bezit twee papierhandschriften, die mij welwillend in bruikleen gegeven werden, n.l. Nos. 483 en 542. No. 483 is een red. B; de varianten ervan vindt men hier achterin onder de *Variae Lectiones* opgenomen. No. 542 is een afschrift van den Leidschen codex 3953(1) en bevat dus de redacties A en D; de

¹⁾ Aan genoemde heeren betuig ik hier voor hun welwillendheid gaarne mijn oprechten dank.

afschrijver heeft echter het reeds groote aantal fouten van 3953(1) nog wat vermeerderd, zoodat deze copie van alle belang ontbloot is; voorin staat: Tatwa Sunda ¹⁾).

Omtrent het tijdstip van vervaardiging hebben we geen enkele aanwijzing. Het vermelden van geweervuur kan niet als zoodanig gelden; we weten immers niet, of de bewerker van een bepaalde redactie niet zelf voor wat moderner uitdrukkingen gezorgd heeft. Ook mag men niet over het hoofd zien, dat vermelding van geweren of kanonnen reeds vanaf het begin van de 16de eeuw mogelijk is. Red. B schijnt jonger te zijn dan de Rangga Lawe, daar in II, 139 het paard van patih Anepakēn met het paard Anda Wēsi van Rangga Lawe vergeleken wordt; voor de Rangga Lawe geeft Juynboll (Cat., I, 256) als jaartal van vervaardiging op: 1465 C. Red. B zou dus van 1550 A.D. of later kunnen zijn. Omtrent de andere redacties blijven we dan echter nog in het onzekere; 't is zeer waarschijnlijk, dat de traditie zelf aanzienlijk ouder dan 1550 A.D. is. De Leidsche Mss. zijn allen kopieën van jongen datum.

Op de verhouding van de Kidung Sunda en de Pararaton zal ik hier niet nader ingaan, daar ik spoedig de gelegenheid hoop te vinden de geheele Middelfjavaansche historische litteratuur in haar verband te bespreken, omdat alleen dan zulk een bespreking vruchtbaar kan zijn. Hier zij er slechts voorloopig op gewezen, dat de voorstelling, welke men zou kunnen krijgen bij het lezen van Parar.², p. 8*, 9*, n.l. dat o.a. de Kidung Sunda aan de Pararaton ontleend zou zijn, te simplistisch is, al zou ik niet durven beweren, dat er in het geheel geen samenhang bestaat. Waarschijnlijk moet men zich de zaak zoo voorstellen, dat behalve de Pararaton nog verschillende andere werken samengesteld zijn uit éénzelfde massa overlevering.

Ook in de aantekeningen, die hieraan tot goed begrip van den tekst zijn toegevoegd, zal om dezelfde reden niet over historische bijzonderheden in détails worden gesproken, daar deze elders beter tot hun recht kunnen komen.

Wanneer een autoriteit op het gebied van Javaansche taalkennis als dr. Brandes bij zijn vertaling van de Pararaton nog zooveel moeilijkheden onopgelost heeft moeten laten, zal van schrijver dezen niet verwacht worden, dat hij een definitieve vertaling van dezen tekst leveren zal. Moge de critiek op deze poging tot vertalen even vruchtbaar zijn als die op de Pararatonvertaling reeds geweest is.

¹⁾ Van het eerste gedeelte (str. 1—47a) is bovendien nog een afschrift gemaakt in Latijnsche letters.

Van de vertaling der moeilijke plaatsen zal in een glossarium op de Middelfjavaansche historische geschriften, dat schrijver dezes in bewerking heeft, nadere verklaring worden gegeven.

Na de diplomatieke uitgaven van de Kuñjarakarnalegende door prof. Kern (Verspr. Geschr., X, 's-Gravenhage, 1922, p. 3—76) en van de Tantu Panggëlaran door Pigeaud leek mij zulk een uitgave voor deze Kidung Sunda niet meer noodzakelijk; met beide geschriften vertoont de spelling van de door mij geraadpleegde handschriften groote overeenkomst. Aan de Sanskr̥twoorden is zooveel mogelijk hun orthographische vorm gegeven; bij belangrijke Javaansche vervormingen is de oorspronkelijke vorm er dan in een noot aan toegevoegd, wanneer het woord niet in Dr. H. H. Juynboll's Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst (Leiden, 1923) is opgenomen. In de handschriften wordt na een bovengeschreven *r* de consonant regelmatig verdubbeld; deze verdubbeling heb ik, nu er bij de transcriptie van Sanskr̥tteksten geen rekening meer mee gehouden wordt, vermeden, tenzij de verdubbeling etymologischen zin heeft. In plaats van de nasaal *m̃* van het Sanskr̥t vindt men in dezen tekst de nasaal, die de Javaansche uitspraak eischt, zonder dat daarvan steeds verantwoording gegeven wordt. De spelling der Sk. woorden geeft overigens natuurlijk geen aanwijzing voor de Javaansche uitspraak ervan. — De spelling der Javaansche woorden, die men in de handschriften vindt, is naar een vast systeem gewijzigd. De begin-h is in de transcriptie weggelaten, wanneer ze slechts spelwaarde heeft; in enkele twijfelgevallen is ze tusschen () geplaatst. Daar in de van Bali afkomstige handschriften niet regelmatig verschil wordt gemaakt tusschen *d* en *ḍ*, *t* en *ṭ*, wordt hier slechts *t* en *d* gebruikt, omdat het lang niet altijd mogelijk is op goede gronden te bepalen, welke letter de voorkeur verdient. Voor linguïstieke doeleinden zij men naar de spelling der woorden in het KBW. verwezen. Verschil in lengte der vocalen wordt in deze transcriptie voor Javaansche woorden niet gemaakt; of het verschil, dat in de kakawins ertusschen gemaakt wordt, etymologische waarde heeft dan wel zuiver fictief is ten behoeve van de eischen van de metriek, is op 't oogenblik moeilijk uit te maken. — Vaak bood de scheiding van woorden en van zinsdeelen moeilijkheden, die bij den tegenwoordigen stand van de kennis van het oudere Javaansch nog niet op te lossen zijn.

In de strophen wordt het einde van een versregel door een komma aangeduid; de komma wordt weggelaten, wanneer de versregel midden in een woord eindigt.

TEKST.

ZANG I. ¹⁾

A w i g h n a m a s t u.

- 1a. Ndan kawarnaha sang çrī narendra aneng Wilatiktanagari, anāma çrī Ayam-Uruk ²⁾, prabhu subala wīrya, swaputra eng Kēling, sujanma anulus, janānurāgānom apēkik, lwir hyang Smarāngutpētti.
- 1b. Kalumra(h) ing janapriya ri kottamanira guṇa tan pingging, puruṣa digjayeng pangrus, rēp tang sa-Yawarājya, tēkeng Wandan Koci, Tumasik Sawakung, Tañjungpura kimita ng Bali, prasamāsewābhakti.
- 2a. Eman ta durung salulut, sira tan kaparag eng strī, pan apilih rakwa sireng kahahyun, kang sawawa ing kula, siwinēn ing bhūmi, swajatukramanira amangkuha kaprabhun, wēnang sira makārdhanārīçwarī, samangkana sira manggāngalap raras ing wadhū.
- 2b. Papacangannyāyu-ayu, kṣatriya anak ing mantri, wong ing kahāryan ndatan kēneng itung, lwir puṣpasañcayāñjrah, papupul ing manis, ring māsa Kārttika raras-rarasnyāngdani kung, pantēs rowangan ing amukti raçmi, mangke bhaya kogangan kewala dinulu-dulu.
- 3a. Prasama kari kanyakā, kari ta sirāngulati, sang rājaputri listw-arjādi sotpēṭṭyanira malih, rūpa guṇa tuhw ādi, yogya siniwyeng nagantun, sampun sa-Yawarājya jinajah tan olih, kang dūta lungha katēkeng nusantara.
- 3b. Madhura lan ing Palembang, wus katur eng çrī bhūpati, sampun pinintonan pēṭa sawarṇa sang rājaputri, sawijya nora keṣṭi, karya sira rambang kahyun, kadi bhramareng kēmbang tan-sah milih sārī, iwa mangkana polahira sang nātha.
- 4a. Wontēn ta wlētik ing wr̥tta yan sang nātheng Sunda adrēwe putri, listw-ayu warṇa kasumbung, lastary ana potusan, prabhāngkara widagdha norānāmētuk, mēṭakēna warṇa sang putri, kasub norāniringi.
- 4b. Sampun ta anunggang palwa ambabar layar tan koningeng mār̥gi, wus tēkeng puharanekeu, dadi pinēṭakēna, warṇa ning

¹⁾ Voor de maat zie de aantekening na de vertaling.

²⁾ In den tekst yam uruk.

sang putrī, sasolahira wus, gēnep denya ndatan apingging ¹⁾, warṇacitra angrawit.

- 5a. Punang dūta wus mawangsul, ndatan kocapa kuněng cṛī, naranātheng Kahuripan kawuwusa mwanḡ si rayinira, ing Gěgělang prāpti, parěng si rakangira datěng eng Majalangu, lagy asēmang-sēmang ta sira kalih, dene si ranakira durung kaharas ing wadhū.
- 5b. Marmanira age rawuh, prāyanirāmituturi, anakirāngudwakěna kahahyun, ngalap raras ing tilam, tan kawarṇeng mārgi, sampun ta sira prāpteng Majalangu jumug, kalih sira mara ring dalēm purī, kaget sang aneng pura tumurun anglungsur kampuh.
- 6a. Kalih ta sira siněmbah, dera sang dewa ning pěkik, tur angucap nabdany alon, pāduka bhaṭṭārālinggi, duh anakingsun kaki, lah tuhan parěng alungguh, mēne kalagan ing ngong sang winidhy anuli, mēnděk aněmbah alungguh amādapa.
- 6b. Kinaytū dera sang nātha, ingusap-usap sahāngling, aduh anakingsun tuhan kulehe ta sirākiris, kayāmēnēs-mēnēsi, tēka walang atiningsun, bhaya agring pangeran paran ta marmanira akuru warahēn si ramanira.
- 7a. Kalud ta sira pangeran tan pangalap rēkwa raras ing istrī, yāngde sangcaya twasingsun, mesēm sira sang nātheng Gěgělang tur angling, sangkan ingsun rawuh, tumutureng sira kakāji, āptya tumaña kaki.
- 7b. Yan rinasa-raseng citta wayahira agung taruṇāpěkik, tur sampun angaděg ratu, dharmānurāga eng rat, kasumbung eng bhūmi, Bhagīrathānurun, sakala amindeng bhuwati, kalih cṛī Čacipati ²⁾).
- 8a. Dadi ta sira masingsun, pangeran tan karas eng strī, yāngde kāścaryeng twas ramantānakku, pan kadyangga ning kumbang, mendraha ring sārī, darpa amukti madhu nēdēng māseng kacatur, amilih-miliha pañjrah ing sārī, wastwa angdohi citta manawa brata kang ginung.
- 8b. Mesēm sira sang abagus, aněmbah ing cṛī bhūpati, saha wacana anrang madhu juruh, duh pāduka bhaṭṭāra, sampun walong ati, tan-ora ³⁾) brata iniṣṭi tan sakeng amañju, ranak

¹⁾ In den tekst pingging.

²⁾ Corrupte vorm voor Satipati.

³⁾ De tekst heeft nora; hersteld naar de v.l.

- pāduka bhaṭṭāra apilih, kāpti sēdēng makagarapatnī siniwyāneng bhūh.
- 9a. Ranak pāduka bhaṭṭāra, anganti pēṭa sawiji, kang maring Sunda durung prāpti patik bhaṭṭāra uni, lagy akon andūtani, tur amēṭakēn twan galuh, dene kasub ing jagat norānāniringi, akeh kang pēṭa rawuh tan pēh ing citta.
- 9b. Gumuyu ṣrī naranātha, lah mogha rika kapūji, sun piniduduk ing pangkon, yan sira siddha apanggih, mesēm rakryan apatih, umatur saha wot santun, patik bhaṭṭārāngepon medran amet putrī, kang katujweng citta ranak prameṣwara.
- 10a. Sukha sawong ing jro pura malah sore aluwaran nṛpati, wus ingaturan pasuguh, gēṇēp sarwaṣaḍrasa, wēngi sirāguling, tan kawarṇeng dalu, ring eñjang awungu açuci, sira nṛpati kalih.
- 10b. Pahyasira angrawit akampuh bot saka lor dinraweng rukmi, asabuk giringsing kawung, sumagaṇa angraras, awastrāpik mirir, sinasar ing candu ¹⁾, anungkēlang kris adhipati, alandeyan mas ādi.
- 11a. Sinalageng mirah murub, sinēmbaran maṇik wārih, pati krēdap lwir kukunang dinulu, sēdēng ing amāwāsyā, suprabhānting-antingira Brahma-Wiṣṇw arjānindita kaduk bagus, boṇo solahira mēnggēp raspati, apinggēl-kaṇātmarakṣa ²⁾ atēṭēbus tridhātu.
- 11b. Pantēs asēkar rabuyut, pētak yaya prabhw ing tulis, agēlung kēkēndon tuhu alangu, tinapis ing mas ratna, garuḍa kawingking, abhrā cūḍāmaṇinira mirah māyā murub, kusyaraga mangkin ahyang amanis, wyakti wijil Janggala-Kahuripan ing nagantun.
- 12a. Kunēng sang nātheng Gēgēlang, pahyasira tuhw angrawit, akampuh limar sisinom, dinraweng ³⁾ mas kaduk manis, asabuk gringsing ringgit, awastra perēmas wungu, kris alandeyan paros ingukir bhūta pangawe santun sinalageng ratna mūlya.
- 12b. Derāgēlung Kēkēlingan, alandung arja angrawit, anting-anting mirah kahot, cūḍāmaṇi maṇik ādi, apinggēl-kaṇa ²⁾ alit, akal-pika ⁴⁾ jāga-ṣatru, sēkar rabuyut ijo winalat khadga pantēs abagus tuhu wijil ing Urawan.

¹⁾ Sk. chandu ?

²⁾ Volgens KBW. is kaṇa waarschijnlijk Sk. kangkaṇa.

³⁾ De tekst heeft danraweng.

⁴⁾ Volgens Goris, diss. p. 34, Sk. kālpaḥ; ook kalpikā ?

- 13a. Mijil kalih ring pangastryan alinggih ing palimanan nṛpati, çrī brahmarāja adulur, marëk ing çrī narendra, lan parādhimantrī, pun dëmung tumënggung, makādi si rakryan apatih, prasamā-tateng linggih.
- 13b. Sukha prasamātur sëmbah kañcit ¹⁾ prāpta sang dewa ning apëkik, tan pathya pahes abagus, gātrālëmpung gumiwang, lwir gaganāhëning ²⁾, tan kāwāran sanghub, sasolahirāngdani king-king, tuhu mūrta ning Lëwih.
- 14a. Sang prāpta anglungsur kampuh, mëndëk eng harša nṛpati, kalih sinëmbah lingira sang prabhu, duh kaki alinggih, sang kinen alinggih, asahur bhakti nëhër alungguh eng babatur, sada miring lagi pinaran liring, dene si ramanira kalih amaswas i dulu.
- 14b. Kunëng sira sang ahulun, ënti ðungah ikang ³⁾ ati, kaya ring ihatra amanggih sadyuh, dene si ranakira, suçila susandhi ⁴⁾, prāgiwāka ⁵⁾ nitya amadangi twas amangun, harša ning rat lëwih citta ning mantrī, kidëp parameçwara siniwi ring para prabhu.
- 15a. Lingira çrī naranātha, apatih tarkanën iki, lampah ing dūta kang anulis kapan mārghaneki, alal kaki anganti, bhaya amang-gih pakewuh, ri madhya ning sāgarāpan dahat awiṣṭi, rakryan apatih umatur saha sëmbah.
- 15b. Singgih andika sang nātha, tan bontën siwah sadidik ⁶⁾, tarka pāduka bhaṭṭārāpan mārğa durgamārusit, lumintang eng jaladhi, pan akeh pakewuhpun, manggut sira sang katong ënty (h)arša ning mantrī, sumahur çrī dang guru Asmaranātha.
- 16a. Duh dewa sang katwang ing rat rabrāhmaṇanira wingi angapi, kabar orang ing parahu, dūta si ranakira, sampun angombali, wus datëng eng ⁷⁾ Tërung, kari sumëpër ing Mahibit, tuturun amet wārih.
- 16b. Mangko meh prāpta eng Bubat samangkana wr̥tta ning wong banawī, garjita ⁸⁾ sang çrī mahulun, kalih ngrëngë andika,

¹⁾ Sk. kaccid.

²⁾ Gaṇa kan ook.

³⁾ De tekst heeft ing; hersteld naar de v.l.

⁴⁾ Idem; tekst sandhi.

⁵⁾ Sk. prāgiwāka.

⁶⁾ Tekst sadidi; verbeterd naar de v.l.

⁷⁾ Tekst e.

⁸⁾ Wat tusschen [] staat, ontbreekt in den tekst, en is hersteld naar de v.l.

sang çrī yogipati, mwan sang para ratu, adhimantṛi rakryan apatih, pangalasan manguri.

- 17a. Kañcit punang dūta rawuh, amot pēṭa kang winuni, sūtra jēnar sampun prāpte wanguntur, garjita ¹⁾ çrī narendra, mwan parādhimantṛi, sira rakryan apatih çighra akon tumanduk, katur punang pēṭa sang rājaputṛi, dene si prabhāṅkara anēmbah ing sang ahulun.
- 17b. Tinanggapan tur dinulu, denira çrī aji kalih, yan winangwang ing citta tuhu ayu, sēdēng makamantuha, gawokira ²⁾ ģnti, sa-raras-rarasira sang putry angdani lulut, tinarima sang dewa ning akingking, tinanggapan denira tumulya saha ³⁾ wot santun.
- 18a. Tininghalan punang pēṭa, dene sang guru ning manis, katut twasira tur liningling sayan ⁴⁾ amrati kāpti, kaya kalapan urip, dadi sirāwuru gadung, anūksmeng twas ring panon gumantang tan warsih, amamacuh kidēp us umunggw ing pangkwan.
- 18b. Duh dewa sang Çrī ning raras, wyakti yan mūrti ning Ratih, dyah nāyaka ning kalangon, nīrṇa rum ning pasir ukir, wulusan tan pasiring, bhaya hyang ning pasir madhu, hyang ning giri kusu|ma Lakṣmī ning nagarī, aminda raras-raras rumta pangeran.
- 19a. Ndan sira çrī naranātha kalih wikan ring ambēk ing akingking, tan mary amrasaneng ⁵⁾ kahyun, wus karasa ring citta, kātara ring akṣi, Manasijānaput, marma sira çrī narapati, angluwari tinangkil.
- 19b. Tinuntun si ranakira akatigan lumaris ing jro purī, ring madhya parēng alungguh, nēhēr sira tinañan, anakingsun kaki, ngapa dera iku, andulu pēṭa ni sang putṛi, ana katujw eng ati.
- 20a. Sang tinañan awot santun, patik bhaṭṭāra tan malih, yeki pēṭanira sang Çrī ning rumrum, makaratna ning citta, anūksmeng jro ati, yan wontēn ngalang-alangi makaçatṛwaningsun, yeka rowangan ing ahurup kanin, swarga manira pējah sira rowangan ing hantu.
- 20b. Mesēm kalih sang ahulun, apatih undang ⁶⁾ tumuli, malayu kang

¹⁾ In den tekst ga(j)jita.

²⁾ Tekst gapok, verbeterd naar de v.l.

³⁾ Tekst sa.

⁴⁾ Tekst sahan.

⁵⁾ Van Sk. prahasana.

⁶⁾ Zoo in beide Mss.; men zou hier een passieven vorm verwachten, in(g)undang of undangēn, al naar indirecte of directe rede bedoeld is; met de lezing patih zou dan de maat hersteld zijn.

- kinon çīghra tumanduk, mara ring kapatihan, ndan si rakryan patih, gipih ¹⁾ umañjing marēk i jēngira sang prabhu, sinungan wacana rakryan apatih, adandana panomah suwalapattra ²⁾ adulur.
- 21a. Tan kocapa rātrī dina, apatih Madhu winidhi, lungha anomaha sang putrī kalawan mantrī ādi, sampun munggeng banawi, jong agung sopānanipun, sampun amasang kilat ambabar layar tuhu alangu panabrang ikang banawa.
- 21b. Sapasar aneng lahutan, tuturun aneng kikisik, ing Sunda kaprēnah kulon, lumaris aneng nagarī, dumunung ken apatih, Anepakēn kang tinuju, larapan ing marēka ring çrī narapati, tan kawarnaha kunēng wuwusēn eñjang.
- 22a. Sang nātheng Sunda wus ahyas akampuh sanēbab ³⁾ dinraweng rukmi, awastra wijil Ting(g)ulun ⁴⁾, asabuk gringsing Pāṇḍawajaya angrawit, anungkēlang duhung, alandeyan danta ingukir, bhūta añangking mati.
- 22b. Açrī tinrapan mas ratna apinggēl-kañābantala amanis, anting-anting mañik-bañu, agēlung mayang mēkar, makuṭa rinukmi, cūḍamañya murub, ratnādi akalpika ⁵⁾ mañik, wedūrya ⁶⁾ roro sisih.
- 23a. Asēkar angrek çitāngçu, mēnggēp yaya prabhw ing tulis, gumiwang ning gātra alēmpung lēmbut, pan sada bangbang awak, angēntekēnāti, ñēñēr ing liring yaya lwir tumetesa madhu, pantēs yan winangwang prawīreng jurit, prabhudharmapa-rārthāminaki ⁷⁾ sang para sādhu.
- 23b. Mijil sira sang ahulun, aneng witāna alinggih, pinarēk ing mantrī atateng lungguh, makādi para dwija, padhyakṣan manguri, prāptāmarēka kinen sira sama alungguh, datēng punang dūta mwanng ken apatih, angaturakēn suwalapattra ⁸⁾ ri jēng sang prabhu.

¹⁾ Tekst gi.

²⁾ Sk. çaiwalapattra? Zie de opmerkingen in KBW., III, 222b.

³⁾ De v.l. heeft sinēbab; de vormen sanēbad en srēbab komen ook voor; vgl. KBW., III, 47b en 391a; waar het woord vandaan komt, blijkt daar niet; is het wellicht een eigennaam en duidt het dus de plaats van herkomst aan?

⁴⁾ Het Ms. heeft Tingngulun; in margine: Tinggulun; de v.l. heeft Tinghulun; ook hier hebben we waarschijnlijk met een eigennaam te doen.

⁵⁾ Zie boven bij 12b.

⁶⁾ Sk. waidūrya of waidūrya.

⁷⁾ Prabhu kan ook apart genomen worden.

⁸⁾ Zie boven bij 20b.

- 24a. Kalih sama atur sĕmbah, ginangsal dera ¹⁾ nṛpati, wināca sinūksmeng citta ndan uni nikanang tulis, rasanya amlas-asih, duh susuhunan pukulun, sang makodakeng jagat katwang ing sabhūmi, den tumulus sihirāngaku ātmaja.
- 24b. Ranak pāduka bhāṭṭāra, lwir cātaka katīksṇan ing, arka ring Asujimāsa ²⁾, lwir cucur angajap çaṇih ³⁾, bhrānta anahēn kingking, lot amalar-malar jawuh, kalih pajang ning wulan pāduka nṛpati, kang kasumbung mūrta ning riris mwang wulan.
- 25a. Isun aminta sanmata anēda putrī pāduka nṛpati, sang mustika ⁴⁾ ning swatanu, ṣṛddhā pāduka nātha, muripeng kawlas-sih, tan-sah sun anuhun, pādadwaya pāduka aji, asraha jiwa pati.
- 25b. Kalih sayawi ning surat patik bhāṭṭāra pun Madhu winwat ing, atur i jēngta pukulun, wus ning tulis wināca, ndan citta nṛpati, lwir winuluh rēmpuh, marma awlas uni ning tulis, wĕkasan alon angling.
- 26a. Aduh mapa wĕkasipun, pawĕkasanira kaki, ken apatih matur saha wot santun, singgih dewa pangeran, ranak pādūkāji, anēda winilāsa dera ṣrī mahāprabhu, kudu ring putrī pāduka nṛpati, makārdhanārīṇwari yoga siniwyeng nagantun.
- 26b. Brayan dina bhrāntāwuyung, tan-sah gumantang eng akṣi, laling krama tan kēneng tadah turu, tan len keṣṭi ring citta, jampyan ing akingking, ranak pāduka bhāṭṭāra cinintyan eng tanu, kalih warang pāduka ṣrī bhūpati, sang nātheng Kahuripan tan-sah asisiddhan wuwus.
- 27a. Yan sampun siddha atēmwa, kalih ranak pādūkāji, pinidudukan eng pangkon, sang kakung ring pupu keri, sira sang rājaputrī, ring pupu tēngēn alungguh, parēng ingastren pisan pan sira iniṣṭi, pañjanmanira rājaputrīng Mamēnang.
- 27b. Ēnti harṣa ṣrī narendra, asēng smita anahuri, aduh makasukha ning ngong, yan sira kaki aṣuddhi, andamaheng acungking, kalud ⁵⁾ tur kolug ing laku, lawan ta sira kaki ⁶⁾ santoṣeng amungil, cumbu-cumbu denipun lagi kawālan.
- 28a. Tur ingagēm kang sawala ⁷⁾ nēhēr dinokkēn ing pawwahan ga-

¹⁾ De tekst heeft de.

²⁾ Asuji verbasterd uit Sk. aṣwayuj.

³⁾ Verbastering van çaṇi, Sk. çaṇin.

⁴⁾ Via mastika en pastika ontstaan uit Sk. sphatika.

⁵⁾ De tekst heeft kalun.

⁶⁾ De tekst heeft kaka.

⁷⁾ Zie de opmerking onder 20b.

- ding, ininggitan sira dēmung, kinon nampi panomah¹⁾, mas ratnawastrādi, ndatan kēneng itung, awan lēbar çrī narapati, mañjing ing dalēm puri.
- 28b. Kang utusan amit lēbar maring pasanggrahan rakryan apatih, sampun sinungan pasuguh, manggēh sarwasurasa, wijil pasir wukir, wuluan tan kantun, sotan ing subalawīryādi, prabhu Sunda tan pingging.
- 29a. Liwat sukhane ken Madhu, dene wus alabdheng gati, tan kawarna kunēng sira sang prabhu, wontēn ing kamēgētānira raden dewī, akatigan alinggih lawan çrī nr̥pawadhū, amamacuh anak angarih-arīh, dene sira sinomah tinanggapan tur katuju.
- 29b. Ingaras ingipuk-ipuk, pasūryanira twan dewī, aduh ātmajiwa pangeraningsun, moghāwet kary agēsang, sira makaputrī, makakēmbang ing liring dening yayah mwang ibu, sira pangeran rowang ing akingkin, yadyan ping saptāngjanma sira makaputrīningsun.
- 30a. Ana jatukramanira, mangko rājaputreng Kēling, kasub warṇāpēkik anom, jajaka tur sukha sugih, wicakṣaṇa prakawi, widadgtha ring lambang kidung, wani jayeng palugofi jrih sa-Yawabhūmi, manggēh sudharma munggu ing Wilatikta.
- 30b. Kapenginingsun pangeran, ngrēngē pamūji ning bhūmi, tur sira asiddhan-siddhan, tan pangalapa pawestrī, yan nora sira nini, rowangēn umadēg ratu, makārdhanārīçwarī²⁾ siwinēn ing bhūmi, mangkana basama sang ing Wilatikta.
- 31a. Arēmēn insun pangeran amantuha wong kaya sira kaki, jakā tur sugih ulun, wiyos ning Kahuripan, urip ing sabhūmi, Tañ-jawi kawēngku, saptarāja asewābhakti, kaki añakrawartī.
- 31b. Si rayinira angucap aduh ātmajiwa masingsun nini, idēpēn ramanta masku, agung palapan ikang, wwang mituhw eng rawit, mwang rena ya manut, tattwa sakājar ikang aji, putraçāsana nini.
- 32a. Ring wong subhakti anuhun, sapajar ing yayah bibi, mary aweha lara duṣkṛteng laku, sukr̥ta kang kinārya, lwir kanyā Mādhawī, anut sakaharṣahanira sang makasūnu, palar anuwuha wangça ning rawit, mārğa ning wēnang mantasa maweh bubur susuruh.

¹⁾ De tekst heeft manomah.

²⁾ Tekst: ☉ nārīçwara.

- 32b. Aduh ātmajīwaningsun, aywa palangpang ring aji, kadi kajar ing purāṇa kang tinut, wonten ing Çlokāntara, sang suputreng rawit, sor rakwa phala nikang wwang ayajña ping satus, wyakti pamutusan ing yayah bibi, amanggiha sobhāgya sang pinintuhwan eng sūnu.
- 33a. Mangkana ujar ing rena, amituturi sang putrī, sang kadi Çrī ning kalangon, anēmbah eng yayah bibi, asēmu-sēmu tangis, embēh ning nayanābalut, warṇāwēnēs amawar endah çitaraç-mi, tininghal ing wēngi ri wijil ing arka.
- 33b. Solah lwir pādapa laywan, kalud papaheśnyānēpi, kusut ning rema yayāngrawit lwir jaladāmēm riris, luñcip-luñcip¹⁾ ning alis, lwir ardhaçandrāngdani kung, ros ning madhyāñurigā erang kang ketaki, ring wētisira anrang rum nikang mayang.
- 34a. Gēmuh ing tiṣṭa²⁾ angraras angungang raçmi ning tirisan gading, anangis lung ikang gadung, jrih ring lungyanira, tata-rawarṣa anēmbah akidupuh, ring jarijinira anuji, wulu ning landak singi.
- 34b. Nakha yaya maṇik-toya gātrālēmbut lwir giling-giling kuñit, gumiwang kadi mas tatur, pokiran ing wadana, sor³⁾ tang lingir gading, swarāmanis arum, anrang nāda ning hangsa wini, paran sing ucap malih.
- 35a. Wyakti yan luput winuwus, ěndi sy ana rājaputrī, sumamaha warṇanira twan galuh, anut ing anak-çāstra, radeñ Citraraç-mi, ri raçminira anrang rum-rum ing pasir gunung, mwang wulusan māsa Kārttikāngrēsi, manah ing kawīçwara kaputungan tanah-garung.
- 35b. Kaka-kakanirāngrubung, ken Bayan lawan ken Sanggit, ken Pasiran Pangunēngan yen ayu, lawan sireñanira, lwir Sañ-caya-sāri, anēdēng madhu durung kumbang tēka angrubung, iwa mangkana rarasnya amanis, angētekakēñ citta angdani rāga kung lulut.
- 36a. Wēngi tan kawarṇa muwah, wuwusēn ana ring eñjing, orēg sanagareng Sunda, yan sira çrī narapati, prāya lunghāngajawi,

¹⁾ Het laatste luñcip ontbreekt in den tekst.

²⁾ Volgens het KBW. s.v. waarschijnlijk een omzetting van stana (Sk.), naar analogie van de Javaansche variatie tiṣṭa (praesensstam van $\sqrt{\text{sthā}}$ = staan) van sthāna (verbaalsubstantief van $\sqrt{\text{sthā}}$).

³⁾ In den tekst: so.

sagṭhan sira twan galuh, winot ing Wilatiktāpañ citta nrpati, age ta sira amarang ing rahadyan.

- 36b. Sinengan punggaweng Sunda, ṣīghra tēkamarēpēki, manggala si rakryan apatih kimuta ng mantrī ādi, atata kadīng tulis, mēndēk prasamāwot santun, sinung ājñā sang katong lungha angajawi, umiringa lampahira ṣrī narendra.
- 37a. Sukha sama atur sēmbah sahur pakṣy anuhun ājñā nrpati, nulya sinengan ken Madhu, prāpta mēndēk anēmbah, angling ṣrī bhūpati, ih apatih Madhu, pamuliha kita rimihin, ngong tēka manut uri ¹⁾.
- 37b. Ndan punang suwalapattra ²⁾ ingsun norānuwaleng sira kaki, den tatanēn kāryaningsun, datēng eng Wilatikta, ngatēr sira nini, alam-alam ingsun, andadama mantuha kaki, sang mustika ³⁾ ning Kēling.
- 38a. Lēwih makasukhaningsun, angrēngw andika kakāji, asisiddhan rakwa ring nini galuh, amidudukeng pangkwan, lawan sira kaki, paran ta marmahan ingsun tan ⁴⁾ sukha anuhun, sira kaka awawarangan putri, lah aturakēna uga ing ngong yan age rawuh.
- 38b. Asahur sēmbah ken Madhu, tan sipi tuṣṭa ning ati, anampa wacana ṣrī mahāprabhu, lwir kodanan amṛta, sangke (h)is ning ṣaṣiḥ ⁵⁾, wēkasan matur singgih patik bhaṭṭārānuhun, sawacana pāduka ṣrī nrpati, kawula amit pisan mangkata ring besuk-esuk.
- 39a. Manggut sira ṣrī narendra, asēng smita alon angling, lah Anepakēn pēpēk kang sangune aneng banawi, atur bhakti ken patih, Anepakēn amit mantuk, amēkas-mēkasana sang mulih ngajawi, saha sangu sampun winot ing pewakan.
- 39b. Rātrī kawarna ring eñjang, ken Madhu munggeng banawi, lan mantrī kang tumut angiring tan kocapa ring mārgi ⁶⁾, kunēng ṣrī narapati, ring Sunda adan atrēwuh, angumpuḍa

¹⁾ Uri = wuri = buri; anut buri vindt men herhaaldelijk. Men kan ook lezen manuturi van tutur, in dezelfde beteekenis.

²⁾ Zie de opmerking bij str. 20b.

³⁾ Zie boven bij 25a.

⁴⁾ Ingevoegd naar de v.l.

⁵⁾ Zie boven bij 24b.

⁶⁾ De tekst heeft foutief mārg(g)a.

- bahitra ¹⁾ yadyan agung alit, ndatan kantun tĕkan ing bahita ¹⁾ dagang.
- 40a. Watara wontĕn rong kupang punang bahitra sampun wus sumaji, jukung-jukung ndatan kantun, tĕmplon ²⁾ lan balandongan, wontĕn ya rong tali, pĕpĕk saha sangu, kunĕng sira ċrĭ nara-pati, sampun prāpteng kikisik.
- 40b. Moghānĕmu durnimitta abang sumĕnĕ wwai nikang jaladhi, anisih asĕmu marus, gagak asrang anggalwak, nĕhĕr mutah gĕtih, cihna ning tan antuk, ring Sunda sira ċrĭ bhūpati, bhraštāneng Majapahit.
- 41a. Kunĕng sira sang ahulun, nora wikāra ning ati, tuminghali durmanggala tan surud, anabrang angajawa, kang keštĭ ring ati, sumawon tulusanira yan ahatĕtĕmu, awawarangan ring sang nātheng Kĕling, kudunira amantuha sang dewa ning abagus.
- 41b. Tumuli sira sang prabhu, kalih ċrĭ parameṣwarĭ, akatigan sira sang ċrĭ ning rum-rum, anulumpak ing sampan, mungghah ing banawi, mwang sirāpatih lawan sira dĕmung tumĕnggung, para rangga tumut tang para mantrĭ, somah-somah ta sira sama mungghah eng parahu.
- 42a. Kang bala prasama mungghah, makādi wadwa sinĕlir, pĕpĕk sañjata ahewon, wāhana kuda lan hastĭ, ebĕk munggw eng banawi, satatabuhan mwang tunggul, prāya nika amintona rarasnyātanding ³⁾, ababarisan ri sĕdĕng ing swakārya.
- 42b. Kedĕp tan kari wong Sunda, tĕlas umiring nṛpati, datĕnga ring Wilatikta, pan nora angrasa wištĭ, mayāt-mayat ring ati, asosokan atĕtĕmu, Sunda lan ing Janggalāpan aprāyagati ⁴⁾, paran ta sukha ning acarub amuktya.
- 43a. Mudik lari ning bahitra amasang kilat layarnya angrawit, kunĕng sopāna sang prabhu, jong sasanga wangunan, ring Tatar-nagarĭ, tinirw ane dangu ⁵⁾, wus ing prang ċrĭ Wijaya aji, bhraṣṭa nikang Kadiri.
- 43b. Aċrĭ tinon yayeng surat amatĕk layarnya tinub ing angin, apan

¹⁾ Van Sk. wahitra; 't is merkwaardig, dat de nieuwere Javaansche vorm zonder r hier vlak bij den ouderen met r gebruikt wordt.

²⁾ In den tekst tamplon.

³⁾ De tekst heeft rararas.

⁴⁾ De etymologie van dit woord is onzeker.

⁵⁾ KBW., III, 603b heeft tinirwan i dangu.

DI. 83.

- meh māsa kacatur, angin ika sĕlatan, angulwan abĕcik, sayan doh alangu, endah lwir hyang Baruṅāngalih, umungsi nusa Jawi.
- 44a. Ndatan kawarṇa deningsun, kunĕng ken Madhu apatih, sampun prāpta sira ring Majalangu, marĕk ing çrī narendra, pradatta denyāngling, sapawĕkasira sang kari ana ring ĕnu, ĕnti harṣanira sang prabhu kalih, makādi çrī narendra taruṇa anom abagus.
- 44b. Brayan dina ndatan wanuh, amalar-malar sang prāpti, age sira amapaga ring ĕnu, abhyāgatāpangarah, asaji panamwi, tur angrut iwak sesi nikang pasir gunung, iwak ing loh bangawan ndatan kari, tĕkan ing babandĕngan talāga lawan ing kĕdung.
- 45a. Bawi kĕbo wus cinangcang, pĕñu Saloka lan kambing, ginorogol pinañjara, mañjangan lawan tinggiling, satto kalong tumating, gĕnĕp salwir ing pasuguh, braset tan kĕneng ingan prasama sumaji, saking palabwan arak len mamasiswa.
- 45b. Sotan ing subala wīrya, amukti caturjaladhi, subandar tĕka pabrekot ¹⁾, pupundutannyāçrī-açrī, wijil ikang banawi, kahinkahin alus-alus, ana tĕka tur conto sudagar kang istri, pantĕs bharāṇanira sang Çrī ning pura.
- 46a. Akeh yan ucapakĕna raras ing wong manggih sukha ning ati, mārğa pada pinahayu, karang wus binrĕsihan, bale pinaradin ²⁾, sopacārālangu, gagrantangan riningring alit, papajangan tuhw açrī.
- 46b. Repot sawong ing jro pura abhyāgata amangun pali-pali, ulat-ulat ing anawung, raras ing rājasmara, swāpita ³⁾ ratnādi, ndatan ana kolug, tuhu biṣane tan sinipi, wyakti tan ana pingging.
- 47a. Wontĕn yan sapuluh wĕgung, pagantyan ing dina rātrī, kañcit prāptākuww ing Bubat umatur, prāptanirāji Sunda, sagṛhan makādi. sang rājaputrī mwang mantrīnira ndatan kantun, malah sore tan papĕgatan prāpti, anĕngkĕha sāgara ring sungeng-sungeng lumabuh.
- 47b. Kāçcaryan patik bhrāndulu, denyākeh punang banawi, tĕmplon-tĕmplon kalawañ jukung-jukung, pasopet balandongan,

¹⁾ De v.l. heeft pagregot.

²⁾ In den tekst staat pinaradin.

³⁾ Van Sk. su + āpita? Etymologie noch beteekenis is uit het KBW. met zekerheid op te maken; swapitah komt ook voor.

- lwir lalaron mijil, akeh tuturun akeh karya durung tuturun, ring lahutan akeh yan durung prāpti, ebĕk sakarang-karang linĕbon tĕka ring Cangu.
- 48a. Ring Bubat tan paligaran, ebĕk dening kiwi-kiwi, kang balā-kārya sasarak, sang nātha sor eng waringin, pasanggrahan arĕsik, anglunang umarĕp kidul, pĕnuh punang sañjata pinang-gung ring tĕpi, saha tunggul kang bĕdil akhaṇḍa-khaṇḍa.
- 48b. Mantrī prasama atingkah, pada amangun kikiwi, sabĕkĕl-bĕkĕlan tan kari wong wadhon akeh prāpti, pahyasipun angrawit, arĕmĕn patik bhrāndulu, yan si pacang kajuwal wani patik aji, sakehipun mañaruk mawolung lakṣa.
- 49a. Mangkāture kuww ing Bubat ĕnti sukhanira ċrī narapati, katiga prāya anungsung, sinengan kang punggawa, mwang rakryan apatih, aneng Majalangu, ċighra prāpta samātur bhakti, sang nātha aji angling.
- 49b. Apatih kita sadaya ¹⁾ lawan para mantrī den prāyagati ²⁾, atagĕn kang balāmupulana punang gilingan, mwang samolimoli ³⁾, riringgan aluhung, dampa tinĕbu-tĕbw eng rukmi, kinajangan angrawit.
- 50a. Warangingsun sampun rawuh, ing Bubat rĕko anganti, kapĕngin ngong awawanon eng ĕnu, paran sukha rinasan, sotan ing padāpti, silih suwal ujar pada silih suwal guyu, lawan sira nini sang ċrī ning kingking, age ingsun wikan angapa rūpanyā-nakingsun.
- 50b. Sang mantrī asahur manuk, anĕmbah ing ċrī bhūpati, aduh pāduka bhāṭṭāra pukulun, apatut kang rinasa, hyun pāduka aji, asih suwal ing asih kukuh suwalĕn kukuh, samangkana polah sang adhimūrti, prabhu paku ning jagat sojar ing āgama tinut.
- 51a. Patik bhāṭṭārāngiringa, anungsung prāpteng kikisik, warang pāduka bhāṭṭāra, alam-alam rĕkwānganti, prāptānak pādūkāji, sang tan-sah katujw eng kahyun, mesĕm sang lwir kadarpan ndan ċrī narapati, asmu guyūmulat ing si ranakira.
- 51b. Ramya padāgogoñjakan, apatih mwang adhimantrī, polah ing alĕlĕsĕran, norāna wikāreng ati, nora anragah wiṣṭi, sukha

¹⁾ Sk. samudaya.

²⁾ Zie de opmerking bij 42b.

³⁾ Inplaats van het verder niet bekende moli acht v. d. Tuuk (KBW., IV, 583a) de lezing joli mogelijk.

- silih suwal guyu, kuněng ken Gajah-Mada tan atut eng gati, adoh guyunira mingěl tur akěcap.
- 52a. Sakweh ing mantri aseba¹⁾ wruh ing inggita ni rakryan apatih, rinasa tan manut ing hyunira çri naranātha, solah swabhāwa tan kadīng dangu-dangu, awētu keměngan ing ati, sakweh ing wong anangkil.
- 52b. Sajro ning carangcang kawat balakrama panakawan nrpati, prasama wus wruh ing sěmunira si rakryan Mada, rěp ndatan wany angling, kewalya tumungkul, kang doh wanya awisik-wisik, maswas rakryan apatih.
- 53a. Měngěn-měngěn tungkul-tungkul, tuměnghāngirakěn liring, yadyan angucap nora pěh ing kahyun, ndan apa kuněng ika, hyun rakryan apatih, amogha wādhaka lampahira sang katong wěkasan sirāmarěk sahātur bhakti, matur i jěng sang nātha pangeran aywa gěgětun.
- 53b. Datěng ring Bubat pukulun, amapag çri narapating, Sunda sira rakwa sagřhan rawuh, prāyanirāngajawa, ilag pādūkāji, angde kapalang prāyanira çri mahāprabhu, dudu lampah tan kayeng lagi-lagi, angur yan antekěna patang rātri limang wěgung.
- 54a. Samukti abar-abaran²⁾, pāduka çri narapati, akědik abar-abaran²⁾, lingira çri narapati, yadyan si akeh abar-abaran²⁾ lamun ta dudu, rehane ndatan padon mēněng çri bhūpati, muwah aturirāpatih Gajah-Mada.
- 54b. Punapa ta si pangeran, ring nusantara tan eling, sumawite³⁾ jěng sang katong, Madhura Palembang Koci, Wandan lawan Tumasik, Tañjungpura mwan Sawakung, prāpta ing Bali-rājya prasama kawangi, sěmbahipun maduluran pangalpika⁴⁾.
- 55a. Angling mangke kang wong Sunda bhedācāranipun tan fāmāptani, cāra ni sang para ratu, kang saking nusantara, ah kaya tan kokih, deningsun ring dangu, lah antosěn ring limang rātri, malěr norāna prāpti.
- 55b. Kalingane tan yukti amběk ing Sunda nora tulus ngajawi, pangindrajāla pukulun, sampun tan yatna-yatna, pāduka nrpati,

1) Sk. sewā.

2) Misschien moet dit woord van bhāra afgeleid worden; in dat geval spelle men abhāra-bhāran.

3) Van sawita, variant van Sk. sewita.

4) Over kalpika zie boven bij 12b.

- dwiṣṭa ¹⁾ nikang musuh, prāpti ri jěng çrī narapati, alilingsyan ring asih.
- 56a. Kuněng sira sang ahulun, mintuhu ²⁾ rakryan apatih, çrī aji taruṇa sira kapitut, tan wruh ing laku bheda, ni rakryan apatih, norāna karaseng ati aturira Madhu, wēkas-wēkasira sang maka-putrī, bhaya pangdan ing Widhy asung bhedadharma ning laku.
- 56b. Tēka ning sarwa-pasuguh, kinon andēga tumuli, sakweh sang mantrī aneng Majalangu, pada asmu keměngan, dening laku juti, tan wruh ri mārğa ning kapilug laku sang prabhu, apan mūla ning asih sinuwal ing, de ning laku kuṭila kang çuci winor ing campur.
- 57a. Sakweh ing mantrī asebā, tumungkul nora wany angling, kēcap kēcap tan wruh ing kon, pinaran tantw amisinggih, kawwat ing manah ajrih, anuwalājñā sang prabhu, lawan si rakryan Mada pada den keringi, sangka ning dolā manastāpa ring citta.
- 57b. Kangěng ing nguni duk prāpta, ken Madhu awwat ājñā çrī, nāthe Sunda mārđawa kongang mangke wastwa kayeki, tan kawarṇaheriki, kuněng kawarṇa deningsun, sang akukuww ing Bubāt çarānta ³⁾ anganti, tēkahanira sang iniṣṭi eng citta.
- 58a. Wusira angrungu wr̥tta yan si rakryan Mada tan manut gati, amurungkēn panungsungira çrī naranātha, dening laku juti, karanira n ahum, pada agugunēm eng mantrī, wontēn sor eng waringin.
- 58b. Tan lyan ingulih-ulih wet ning tan prāptā sang aneng Majapa-hit, rinasa-rasa tan tuhu, kadi andikanira, ring ken Madhu nguni, marmanirāngutus, patihira parcayeng ⁴⁾ buddhi, ka-khyātīng rat winani.
- 59a. Patang wiji kang ingutus, danta ⁵⁾ ning Sunda apatih, Anepakēn lawan dēmung tuměnggung, (ng)aran pangulu Borang, mwang Pitar apatih, wong sinaring umiringa wontēn tigang atus, lampah ikāngidul ndatan asari, pada agagañcangañ jumog eng Masigit-Agung.
- 59b. Palaweyan kang dinunung, sada angetan lumaris, malih angidul

¹⁾ Betcekenis en spelling van dit woord staan niet vast.

²⁾ De tekst heeft mantuhu.

³⁾ Sk. çrānta.

⁴⁾ Parcaya = Sk. pratyaya.

⁵⁾ Tekst data.

- lakwannya lumaju, prāpta ring Pablantikan, anuli lumaris, prāpta ¹⁾ ring kapatihan sira tēka jumujug, nora alarapan sira mandēg yawi ning carangcang kawat sor ing açoka angantun.
- 60a. Ndan si rakryan Gajah-Mada, sēdēngira aneng yawi, pinarēk ing mantri wr̥ddha, ndatan len rakwa ginupi, dene wong Sunda prāpti, nora tēka atur-atur, i jēngira sang katong bhaya make-wēhi. lampahipun kang asih mesi kuṭila.
- 60b. Asuwya tan sinwāgatan, kalud wongira apatih, sēsēk jējēl ing babahan, wanguntur čela tan kari, tan paligaran ēnti, amet larapan tan pantuk, kalih wong kapatihan mengo-mengo ²⁾ liringnya andulu wong Sunda wus wruh ing smita.
- 61a. Tumēnggung pangulu Borang angucap lingira ih gusti patih, punapa wēkasanipun, kandēga tan lumampah, jro ning aṅcak suji ³⁾, pan krama ingutus, tan yukti kandapan ing gusti, angur pējaheriki.
- 61b. Awirang yan ahuripa sapadi ngong awirang kaya iki, panakawan tigang atus, sēdēng rowanganira, tumpurāneriki, tur sira lumaju, ki dēmang Cahō kang kinanti, parēng rakryan apatih.
- 62a. Lumaris ndatan asantun, kang utusan sampun prāpti, jro ning carangcang kawat tur dinulu, de rakryan Gajah-Mada, angucap eng ati, ya iki patih Anepakēn angharša lungguh, tur sinapa dera rakryan apatih, bhāhageya ⁴⁾ wong Sunda sun iki tan wruh ing lungguh.
- 62b. Patih Sundālon sumahur, sun Anepakēn puniki, ya iki ki dēmang Cahō kalih tumēnggung pangulu Borang, kaping untat malih, sira Pitar anāmāpatihira sang prabhu, mesēm sirāpatih asēmu runtik, nēhēr sira angucap patih iki tan wring sēmu.
- 63a. Prāptane tan palarapan, ken patih Sundānahuri, ngong ingutus de sang katong, paran tan wēnangeriki, apanggih ing wong iki, tēkānambat kurang sēmu, ngong kinon amasti kāryanira nṛpati, yan pasti mēne karṣanira sang nātha.
- 63b. Nēhēr ta sirāpotusan, ring Cangu ring Ampel-Gading, tumuli ring Grēsik pisan, añarad tekang banawi, den padāprāyagati ⁵⁾,

1) Tekst prā.

2) KBW., IV, 616a heeft mongo-mongo.

3) Of a. saji, zooals de v.l. heeft.

4) Bhāhage implv. bhāge = Sk. bhāgya.

5) Zie de opmerking bij 42b.

- wong Lasēm mangko ingutus, amot sarwābharaṇa prāpteng Majapahit, lagi katur ing sira prabhu taruṇa.
- 64a. Lingira çrī naranātha polahira mangke donira prāpti, den kady anglamar eng kakung, sirāpatih angucap, ih patih Sunda biṣa kapo amuwus, Anepakēn ngaranta iki, dede polah ing mantrī.
- 64b. Akēdik iki biṣanta akeh tiwas yan arananāpatih, ah apa iki sangkanmu, atinggala nagara, yan kita asthitiha ring çāsanamu, nora kita datēngeriki, kaya polah ing jalir.
- 65a. Ngong iki amarah kamu, tingkah ing wong nusāntari, angambah nagarāneng dangu-dangu, makādi Tañjungpura, Sampit Wandan Koci, Tumasik Sawakung Bangsul anuhuna suku, prāptātur-atuṛ sapraṇatābhakti, sakalwiran ing mūlya saha sēmbahnya adulur.
- 65b. Kita karēngē deningsun, prāyāngaturakēn putrī, kapan katura ri jēng sang ahulun, lah mangko aturana, dulurana bhakti, ngong iki wēkasamwa matur eng sang ahulun, malah mangke kari sira tinangkil, dening para bhujaṅgādhyakṣa lawan para sādhu.
- 66a. Malah ebēk ing pangastryan, kang mantrī wṛddha anangkil, anganti tēkahanira, angaturakēn sang putrī, adulurana bhakti, utusan srēngēn angrungu, lwir sinēpang kang mukha karṇa lwir sinēbit, gegeberēn angucap aglis prakāça.
- 66b. Ih angapa Gajah-Mada, agung wuwusmu i kami, ngong iki mangkwāngaturana sira sang rājaputrī, adulurana bhakti, mangkana rakwa karēpmu, pada lan nusāntara dede Sunda iki, durung-durung ngong iki andap ring yuddha.
- 67a. Abhāṣā lali po kita nguni duk kita anēkani jurit, amrang pradeça ring gunung, ēnti rame ning yuddha, wong Sunda kaging-sir, wong Jipang amburu, prāptāpatih Sunda apulih, rusak wadwamu gingsir.
- 67b. Mantrīmu kalih tinigas anāma Lēs Beleteng angēmasi, bubar wadwamu malayu, anānibani jurang, amurug-murug¹⁾ rwi, lwir pati ning lutung, luwak setan pating burēngik, padāmalakw ing urip.
- 68a. Mangke agung kokohanmu, uwabmu lwir ntut ing gasir, kaya puriṣya²⁾ tinilar ing asu, mengkene kaharēpta³⁾, tan pracura

¹⁾ In den tekst: a rug.

²⁾ Sk. puriṣa.

³⁾ In den tekst karēpta.

- juti, ndi çāsana tinutmu gurwa ning duṣṭārusuh, dadi angapusi sang sādhubuddhi, patitāneng niraya ātmamu tēmbē yen hantu.
- 68b. Gajah-Mada lwir (r)arahup, rudhira runtik eng ati, iki wong Sunda cumangkah amuwus, ah kaya tan wring irang, tēkamu ngajawi, anambat-nambat denyājarirāpatih Madhu, anuwonana apan wus apasti, kāraṇanmu datēnga kaya lwir asu angalup.
- 69a. Lwir borang apakṣa wikan, kēnaha ring apus Jawi, idēpmu tēka doropon, ken Madhu tēka amasti, mangke ngong umatur ing, çrī naranātha yen atut, mēne ngong apotusan datēng ing kikisik, yen norātut ngong dak kēpunga ring Bubāt.
- 69b. Mangkana aturakēna, ring tuhanmu ayo gingsir, antekēna ngong ring Bubāt, angantiha kāladeçi, yen atuta abēcik, yen tan atut ngong dak gēmpung, bhraṣṭa sakulagotra lwir pati ning aṅjing, kang arusus ngong gawenēn kēkēletan.
- 70a. Patih ing Sunda angucap bang ning mukha kaya kēmbang eng çamī, ah durācāra ambēkmu, mētu culikabrata ¹⁾, tan çūra ring buddhi, parachidrāhulus, ndi çāsana nikang prajurit, tinutmu kaya iki.
- 70b. Tumēnggung pangulu Borang ēnti runtikira parēng nahuri, prakāça wētu ning wuwus, lwir tan natgateng ²⁾ bhaya, ah Mada apatih, aparan antimu, tēkakēna sādhyamu iki, lah rēbutēn ngong iki.
- 71a. Dudu tumēnggung pangulu, yen tēka gingsireng pati, lah gawenēn bayang-bayang karēpmu, carw aneng Wilatikta, sirat bañu wiring, yan ing ngong sampun bhraṣṭa lawan wong tigang atus, eman demu ring Bubāt angēmbari, kewala çrī narendra adulur wong wadhū-wadhū.
- 71b. Lah pamētuha den asru, rowangmu mangko den sēlir, adunēn pisan sakarēp-karēpmu, wong Sunda sangghanana, atanding kawanin, ahurup braṇa pada atakērana marus, rakryan apatih lwir (u)mijil ³⁾ agni, sēng ning driya kabangan jro ning carang-cang awuyut. ⁴⁾
- 72a. Wruh sira hyang Smaranātha, ri runtik i rakryan patih, wēkasan awacanālon, aduh anakingsun kaki, ayo ndadawa runtik,

¹⁾ Culika van Sk. coraka = dief, of caurikā = diefstal.

²⁾ Natgata verbasterd uit Sk. anāgata.

³⁾ De tekst heeft mijil, maar unmijil komt beter uit met de maat.

⁴⁾ De tekst heeft uyut.

- paran ta wadi ning laku ¹⁾, kalih kita potusan ayo anggung runtik, iděpěn ujarisun ayo aprěgas ²⁾).
- 72b. Den pada alělēšeran, kaki anakingsun kalih, pañ citta çrī naranātha, rahayu tan anācěngil, mangkwātēmahan kali, kayoman dening mantry agung, kalawan para nātha ndan wontěn ring nguni, ubhayanira makelinga mantuha.
- 73a. Wontěn ling ing pūrwatattwa kajar ing purāṇa kaky aneng nguni, yan parachidra linaku, durçīla awamāna, makamběk kang juti, amanah kimburu, agung dēṇḍanira hyang Widhi, patita eng aweci ³⁾).
- 73b. Pan sādhyā sang nātheng Sunda atut adulura kayeng pralagi, basaja kudu amantuha ring çrī naranātha, aneng Majapahit, lingira dang guru, hyang Asmaranātha amanis, kang utusan nahuri.
- 74a. Aduh pukulun kasuhun, wacana çrī mahāmuni, kaya amṛta anukhaneng tanu, ranak sang mahādwiija, donirāṅgajawi, angatěr putrī arěpirāṇadadama mantu, sang iriki nātha dadi apatih, Dwirada-Mada dawak agawe bhagna ning laku.
- 74b. Parachidra ndatan ṛju, polahe makamběk luhik, anging si masa sirikakěnengsun, srěngěn si rakryan Mada, tur marānudingi, ah paran demu anampani ujaraningsun, kaya boset tan wring sor pangalěwih ⁴⁾), langguk cumangka-cangkah kewalyāṅgabangi dulu.
- 75a. Ken Anepakěn kabangan, amalēs marānudingi, ah krawang tan wring kalingan, ndya cihnamu kang abēcik, sumahur ken apatih, ana po sangketaningsun, mon ana kang wong prāpta anunggang padāti, apayung kētas anganggo sopacāra.
- 75b. Aciri adhwaja siñjang, tinulis ing mas angrawit, apinda dwirada mēṭta, sañjatāgung kang angiring, papagěn ayo wēdi, ken Anepakěn sumahur, ah lamon ana prāpta anunggang kuda agung ajamus pinalanan mas asinang.
- 76a. Aciri adhwaja kṛṣṇa akarambalangan běk ratna ādi, abapang taluki ulung, rinendakāreng mas apayung kṛṣṇa asusungkul ēmas agung, atameng tinapuk ing rukmi, běk dening ratna ādi.

1) De tekst heeft wadi ng laku.

2) De tekst heeft apragas.

3) Sk. awici.

4) De tekst heeft palěwih.

- 76b. Angagēm buntal malela winuku-wuku dening mas angrawit, pēdang pangēpit linuhung, tinatah dening ėmas, amakuṭa alaŋcingan gringsing kawung, iya patih ing Sunda prāpti, papagēn ayo gingsir.
- 77a. Kang sinambat ing prang dangu, kalilip ing musuh prāpti, ¹⁾ Gajah-Mada ya sinādhyā deningsun, sapocapan lan sira, rowang ing atanding, prabhāwa ahurup braṇa landēsan agulu, dang hyang Asmaranātha angling aris, lah kaki patih karwa aywa dera agung uyung.
- 77b. Niṣkāraṇa ujar iku, pamuliha sira kaki, lah antosēn andika sang ahulun, mangko ana ring Bubat, sawēngi rwang wēngi, yan kinaharṣa ṣīghra datēng apatih Madhu, kang utusan amituḥu sang ṛṣi, nēhēr amit mantuka aglis lampahe ring ėnu.
- 78a. Tan kawarṇaha ring mārḡa, datēng ing Bubat anuli, umarēk i jēng sang katong, sira ta sēdēng tinangkil, denikang tanda mantri, bala samātap alungguh, ri sor ikang wāṇḍīra tan-dwa ken apatih, umatur ing sang nātha saha wot sēkar.
- 78b. Singgih pāduka bhaṭṭāra, nirdon lampah pādūkāji, prāptaha ring Wilatikta ²⁾, angāpti sukha kapanggih, dadi manggiha ³⁾ wiṣṭi, doropon tan wruh ing laku, ilang mangke kawiwēkan pāduka aji, dady anēmu *durmanggala* ⁴⁾ nikang lampah.

ZANG II.

1. Mēnēng sang nātha asuwya tan pangucap, karya rumaseng ati, ah kayāna mithyā, iki wong Wilatikta, saking madhurāpet pati, lah sabhāgeya ⁵⁾, sampun bēnēr ing buddhi.
2. Bangbang ning gātrābangun brahma ning citta, embēh ⁶⁾ prabhā yayāgni, mijil saking driya, asēng smita angucap, lah mantri samanta yeki, angapa denta, dene ngong wus kayeki.
3. Yan sirāwēdīng pati mantukeng Sunda, iringēn sira nini, pa-rēng strī karaṇḍān, den pahenak kang manah, sukhengsun mangkyāngēmasi, sapady awirang, lan aguywaneng dadi.

¹⁾ De tekst heeft prāpting.

²⁾ In den tekst Wilakta.

³⁾ Dadi manggi- ontbreekt in den tekst.

⁴⁾ *Durmanggala* wijst op de maat van Zang II, nl. *durma*: 12a, 7i, 6a, 7a, 8i, 5a, 7i; in C is de maat aangegeven: puh *durmanggala*.

⁵⁾ Sk. sabhāgya.

⁶⁾ In den tekst embah.

4. Pan titah ing hyang amanggih sukha du(h)kha, wyakti tan ana malih, purākr̥teng kuna, mangke phalanya prāpta, ala ayu kang bhinukti, ngong tan tulaka, panguñcang ing duṣkṛti.
5. Pilih kawawa denengsun mangkwāmriha, prāyaçcitta ning gati, ala maty eng raṇa, brata sang çūradharma, kṣatriya rakwa inongsi, palar rumuwat, saduṣkṛtāneng dadi.
6. Atur sēmbah sang mantrī sinamadaya ¹⁾, sahur pakṣy amising-gih, duh dewa pangeran, mangke patik bhāṭṭāra, umiring pāduka aji, tumpureng raṇa, matyeng dagan nṛpati.
7. Yan ngwang rakwa awēdi pējaheng raṇa, agung pāpa pinang-gih, ngwang çūra ring raṇa, pējah rakweng paprangan, ring Hariloka amanggih, sukha ning citta, ingayap ing apsari.
8. Tur rumuwat sapāpa ning rama rena, guritēn ²⁾ ing sang kawi, tēkeng wandhuwarga, pada tuṣṭa amuktya, phala ning mati ajurit, çūrasāreng prang, çūradharma iniṣṭi.
9. Pan nora kārya waneh de sang kṣatriya, anghing mati ajurit, amrih kawibhawañ, jaya kaparajaya, tunggal pantukipun kalih, pada sulabha, jaya ngarannya kalih.
10. Kang wwang mēnang ing raṇa wīrya sakala, prabhu añakra-wartī, tan kurang ing bhoga, upabhoga kalawan, paribhoga kang pinanggih, mangkana rakwa, lābha ning jayeng jurit.
11. Kang wwang alah ing raṇa sinēnggeh jaya, lābha ning niṣkala rakwa pinanggihira, sukha ning swargaloka, amanggih seṣṭi ning ati, lābhanira sang, mati prawireng jurit.
12. Samangkana ature mantrī sadaya ¹⁾, abhāṣā ³⁾ parēng ⁴⁾ mati, tahura ring raṇa, tan iwangeng kaçūran, mengēteng asih nṛpa-ti, aneng çarīra, caturlābha bhinukti.
13. Mangkyāwēwēh kasinghanira sang nātha, angrēngw atur eng mantrī, wēkasan angucap, mesēm asmu garjita, lah pagutana mon prāpti, sukhengsun pējah, tumpureng Majapahit.
14. Awan lēbar parēkanira sang nātha, mañjing ing dalēm purī, aneng pasanggrahan, wontēn si rayinira, parēng sang Lakṣmī ning purī, ring salu kilyan, sira kalih alinggih.
15. Gipih tumurun duk datēng çrī narendra, rinangkul sang lwir

1) Van samadaya = Sk. samudaya.

2) In den tekst guritē-guritēn.

3) De tekst heeft (h)abhā.

4) De tekst heeft parē.

- dewī, aduh ātmajīwa, anakingsun pangeran, paran ta puhāra-neki, prāptāngajawa, doropon tan wring gati.
16. Tan siddha mangke jatukramahanira, kalangan ing duṣkṛti, tan ṣṛddhā¹⁾ ing dewa, iki agawe wiwal, wirangisun tan sinipi, yan kudwakēna, katura sira nini.
 17. Ri denya n rakwa adulur pangalpika²⁾, kaya wong nusāntari, angambaha rājya, aciri kahulunan, marma ning rēntang ing ati, ramanta tuhan, angur sun angēmasi.
 18. Yeki sopānaningsun mantuk ing yuddha, apan swarga pinanggih, lah mantuka tuhan, parēng sirebunira, maluya ring Sunda nini, ātmajīwita, kary awaras ahurip.
 19. Mangke wēkasan ingsun tumon ing sira, lawan ta sira yayi, muliha pangeran, parēng sirānakira, palar ing sowah kapanggih, sirātmajiwa, rowang ing anahēn prih.
 20. Sang liningan tumungkul asēmu wāspa³⁾, angling sahātur bhakti, singgih susuhunan, mangke patik bhāṭṭāra, mantukeng Sunda-pradeṣi, ginawe paran, jumbuh lara ning ati.
 21. Mangke patik bhāṭṭāra tumut paratra, saparan pādūkāji, yadyan ka naraka, lēwih yan ka swargaha, yadyan ping sapta andadi, sira pangeran, angawulengsun⁴⁾ iki.
 22. Pilih kēna inisṭi aneng swacitta, satyabrata ning istri⁵⁾, lēwih phala nika, wontēn kading carita, sira dewī Satyawatī, satya ring priya, agung swarga pinanggih.
 23. Malih aturira sang ratna ning pura, pukulun bapa aji, paran marma ning ngwang, yogya pasaheng sira, nimittanira bapāji, lunghāngajawa, tan len ranak bapāji.
 24. Mārganira amanggih wiṣṭi ning lampah, dene asih aputrī, mangke sun atilar, mantuk maluy eng Sunda, paran siluhunganeki, tēwas ajambat, ginuyu-guyw eng dadi.
 25. Ndi ṣāsana ning putrī ādi wēnanga, yan atiwareng rawit, agung pāpa nika, sangkan ing aṣarīra, tan len saking yayah bibi, lēwih kang utang, lwir sākāṣa-prthiwi.
 26. Paran tēmahaningsun tēmba yan pējah, mangke ajrih⁶⁾ ing

¹⁾ Van Sk. ṣraddhā, niet van ṣṛaddha.

²⁾ Zie de opmerking boven bij I, 12b.

³⁾ Oī wāspa.

⁴⁾ De tekst heeft (h)awulengsun.

⁵⁾ Strī.

⁶⁾ In den tekst (h)ajrah.

- pati, ri lina sang nātha, ranak pāduka nātha, umiring pāduka aji, bhraṣṭa ring raṇa, parēng lan ibu çori.
27. Mangkana aturira sang rājakanyā, mangkin umyang kang tangis, jro ning pasanggrahan, kunēng çrī naranātha, malih ta sira tinangkil, sor ing wāṇḍīra, agugunēm eng mantri.
 28. Mantri wr̥ddha(h)¹⁾ anāma puñ Jagatsaya, lañ Jātiguruneki, si dēmang Makara, tuhan Unur kalawan, rangga Caho wīramantri, tuhan Sirikan²⁾, sira makati-ati.
 29. Pañji-Mēlong tumēnggung pangulu Borang, dēmang Caho makādi, patih Anepakēn³⁾, malih si rangga Sowan, tuhan Gēlēmpong tan kari, Urang-Makara, Larang-Agung pinatih.
 30. Sira Pitar tinut dera mantri Sunda, pēpēk kang⁴⁾ bala-mantri, jinawuhan ujar, e kita mantri tanda, den pada aprāyagati⁵⁾, papagēn pisan, çatru mon prāpteriki.
 31. Tur kakwehan lawan akidik kang rowang, pisan tēmpuheng jurit, aja apepeka, den prayatna ring ulah, wāhana anungkap lēwih, bēnēr ing mārga, çūra mati ajurit.
 32. Sahur sēmbah sang mantri sinamadaya⁶⁾, singgih pāduka aji, dewa panēmbahan, iki patik bhāṭṭāra, den pada angati-ati, atalang jīwa, miring⁷⁾ pāduka aji.
 33. Papatēhan sanggupnya padātoḥ jīwa, sukha çrī narapati, tur adadar-dadar, bhūṣaṇa sarwamūlya, kang drēwya ring Sunda nguni, tēlas b(h)inakta⁸⁾, datēng eng Majapahit.
 34. Prāyanira amintonakēn bhūṣaṇa, yan si tulus apanggih, sang ratna ning pura, wontēn ing Wilatikta, dadya kamaga kayeki, tēmahan ing prang, dene rakryan apatih.
 35. Awētu mangke bhūṣaṇa ning wong aprang, endah lwir gunung sārī, katonannyāsinang, sakweh ing mantri tanda, lwir gandharwa tameng wiṣṭi, sañjateng Sunda, prasama wus anglēnging.
 36. Lwir çārdūla anganti tēka ning singha, ndan kawarṇaha malih,

¹⁾ De vorm met slot-h komt herhaaldelijk voor; waar de h, zooals hier, tusschen twee vocalen staat, kan niet beslist worden, of de Sk. dan wel de verjavaanschte vorm bedoeld is.

²⁾ Ontbreekt in den tekst.

³⁾ De tekst had eerst anepakan, meer in overeenstemming met de maat.

⁴⁾ In den tekst ka.

⁵⁾ Zie boven bij I, 42b.

⁶⁾ Vgl. hierboven bij II, 6.

⁷⁾ De tekst heeft ring.

⁸⁾ Bhakta is wellicht een verbastering van Sk. bhṛta = gedragen enz., meegenomen, weggevoerd; zie KBW., IV, 913a.

- sang ing Wilatikta, amupulakĕn bala, wadweng Urawan wus prāpti¹⁾, mwang Pagĕsangan, ebĕk ring Majapahit.
37. Dwirada-Mada ken anĕmbang pangarah²⁾, pun Basanta³⁾ kakhyāti, orĕg aguduhan, lwir karungweng ambara, prāpta punang tanda mantrī, saha sañjata, wāhana kuda hasti.
38. Bala prasama datĕng saha gagaman, katĕkeng tĕpi siring, sĕsĕk sakamārga, malah ebĕk ing pasar, wanguntur ĉela tan kari, tĕkeng bale bang, adĕndĕn punang mantrī.
39. Mantrīng Urawan munggw ing jaba larangan, kadi wīrāneng tulis, rūpane amenak, pantĕs wani ring raṇa, anganggo tu-mandang mantrī, tuhan Rajata, makangĕh senāpati.
40. Lĕmbu-Lalawon kalih ken Wīrādhyakṣa, tumĕnggung Wīragati, dĕmang Meghāntaka, kalawan para rangga, mantrī anóm ndatan kari, bala saniga⁴⁾, srĕgĕp sañjataneki.
41. Mantrīng Janggala wontĕn ing Wīrasabhā, panganggone linĕ-wih, nugraha sang nātha, endah kusuma sālas, abingar kasĕngan rawi, ken Gagak-Kṣetra, mangĕh aĕenāpati.
42. Mantrī panuwānāma ken Jīwarāga, lawan rakryan apatih, aran Pañjang-Jiwa, tumĕnggung Wīrāndaka, dĕmang Pamasah anuli, rangga Palana, apañji Ćūreng-Pati.
43. Lwir apsarā rūpane akung amenak, pantĕs anandang kuning, mwang mantrī wawālan, tumut tang para rangga, tuhu yan wijil ing lĕwih, tus ning Janggala, wyakti wangĉa sinaring.
44. Tĕkan ing bala pĕpĕk punang sañjata, wāhana kuda hasti, mwang tabĕh-tabĕhan, tunggul akhaṇḍa-khaṇḍa⁵⁾, kunĕng man-trīng Majapahit, adan sañjata, endah lwir gunung apwi.
45. Makamanggala ken patih Gajah-Mada, prajurit Majapahit, kaprakāĉa eng rat, aciri dhwaja siñjang, sinurat gajah angu-ling, rinukmakāra, lwir andaru sumilir.
46. Mantrī tinuhānāma ken Lĕmbu-Wṛddha, patih Madhu lan

1) In den tekst prā.

2) In den tekst ontbreekt ken, doch wordt apangarah gelezen; de lezing van de v. ll. verdient hier de voorkeur.

3) Men vindt de vormen Basanta(ka) en Bhasanta(ka); de juiste spelling en de afleiding zijn mij niet bekend; men kan hier ook lezen: Basantaka khyāti, maar Zang III, 67 heeft Basanta.

4) Naast saniga komt ook de vorm sanega voor; GR. geeft nog de variant sawega (kawi-woord) en neemt aan, dat de woorden van Sk. sañwega = on-stuimigheid afgeleid zijn. Afleiding van sawega (Sk. = onstuimig, uit sa + wega; cf. Ju. s. v.) is ook mogelijk, maar evenmin zeker als die van sañwega.

5) Zie Ju. s. v. kaṇḍa.

- Gowi, Měnto Kěbo-Bungsang, Tětěg Měñjung kalawan, sirā-patih Mārga-Lěwih, sirārya Tadah, tinuha-tuheng jurit.
47. Tinut ing menak wijil ing Wilatikta, tus ning ċūra sinaring, jajaka rājasa, mantrī anom araras, tus ning wangċa Singha-sāri, mwang para rangga, solahipun aramping.
 48. Wěngi tan kamantyan tingkah ing sañjata, kuněng wuwusēn eñjing, ri wijil ing arka, umung tang tatabuhan, yaya lwir karungweng langit, grēbēg ing bala, lwir bhraṣṭa ¹⁾ hyang medinī.
 49. Larap ning astra lěwih suprabhāsinang, naruh teja ning rawi, ndan ċrī naranātha, sampun sira wus ahyas, mijil ²⁾ sira ċrī bhūpati, lwir sūrya kēmbar, sakeng Udayagiri.
 50. Parěng si ranakira prabhu taruṇa, pahyasira angrawit, war-ṇakung araras, byakta anusah prāṇa, tan-sah anangsāra liring, manah turida, manasija ināpti.
 51. Paněndas ing laku wong ing Wilatikta, tinut ing tanda mantrī, ndan si rakryan Mada, senāpati ning bala, pramukha mung-gw eng padāti, adhwaja siñjang, kalih lan ubar-abir.
 52. Saha jujulukira pinandīng harṣa, bhinūṣaṇan mas ādi, pinapag eng ratna, tan-sah apayung kṛṣṇa, dinraweng mas aneng pinggir, wyakti ta sira, Janārdana pinatih.
 53. Nuli lumampah sang kadi Manobhawa, wontēn rěnggāneng ³⁾ hastī, kinambalan ċweta, akalung padma hema, tinatah pinad-masāri, amata mirah, sinimbaran angrawit.
 54. Saha watang jujuluk umunggw ing harṣa, atēnggran sūtra putih, sinuji makara, tan-sah apayung ċweta, asusungkul mas ang-rawit, lwir candrawimba, gumiwang ing awyati ⁴⁾.
 55. Untatira ċrī naranātheng Gēgēlang, tinut eng balamantrī, kuněng ċrī narendra, wontēn rěngga ³⁾ ning liman, inuparěng-geng mas ādi, apayung jēnar, aciri sūtra kuning.
 56. Minas-drawa sinurat manuk dewāngga ⁵⁾, jujulukira lěwih, dadap aturangga, mas acāmara ċweta, saha gāṇḍewa cinang-king, ċara pradipta, pantēs kajriheng ari.
 57. Mantrīnira prasama anunggang kuda, pinalanan rinukmi,

¹⁾ In den tekst bhraṣa.

²⁾ In den tekst mil.

³⁾ Rěngga en ringga van Sk. rangga.

⁴⁾ Impl. Sk. wiyati, locat. van wiyat = luchtruim.

⁵⁾ De v. l. heeft manuk dewatā.

- kumram lwir cāraṇa, pinayungan angraras, tunggul asanding pangawin, bala ring harṣa, panganggone linēwih.
58. Kaping untat çrī naranātheng Janggala, warṇākung ararawis, pantēs gēlungira, kēkēndon adhikāra, makuṭa ratna rinukmi, cinandyanira, lēwih ¹⁾ hyang Çākyamuni.
 59. Abhirāma anunggang liman abinang, saking Bogor-pradeçi, kaprakāça eng rat, anāma Supratika, suprabha kagiri-giri, dening bhūṣaṇa, bēk dening mas ratnādi.
 60. Kṛṣṇākāra rūpa ning payung mwang dhwaja, minas-drawa ring pinggir, pininda wṛṣabha, kumlab dening pawana, saha jujuluk pinandi, sinurat rakta, bhinūṣaṇan mas ādi.
 61. Apamapag maṇik-toya pating krēdap, lwir kukunang angrawit, wajanya gumilap, endah lwir Indrabajra, kakaracannya alungid, saha gāṇḍewa, bhinūṣaṇan linēwih.
 62. Tinut ing mantrī pada umunggw eng kuda, pinayungan tuhu açrī, mwang tunggul asinang, jujuluk ingēmasan, tan pendah batel ing tulis, krēp ing papandyan, aglis lampahaneki.
 63. Kañcit prāpta eng tēgal Wilajanggala, sañjateng Majapahit, aneng Pablantikan, Ampel-Gading kalawan, Masigit-Agung wus ēnti, tan paligaran, ebēk punang kikiwi.
 64. Dwirada-Mada matur i jēng sang nātha, kaharēp patik aji, malih apotusan, tētēgēn kang wong Sunda, manawa ajriheng pati, manggāngatēra, sira sang rājaputri.
 65. Saha sēmbah anuhun i jēng sang nātha, prāptāmaleni bhakti, manggut çrī narendra, Tētēg Mēñjung sinengan, çīghra tēka atur bhakti, sinung andika, dera rakryan apatih.
 66. Kalih pradatta sampun wineh andika, wontēn sātus angiring, tan kawarṇeng mārğa, kuñēng sang aneng Bubat, akasukhan dina rātrī, egar ndrawiṇa, byaktāmungpung ahurip.
 67. Sukha raniya dene anēkakēn karṣa, lwir tan ahedēp wiṣti, munya gong ghūrṇita, orēg wontēn ing Bubat, sang nātheng Sunda alinggihi, sor ing wāṇḍīra, kañcit potusan prāpti.
 68. Tan palarapan tēkamarēk eng harṣa, prakāça wētu ning ling, e sang nātheng Sunda, kami kinen marēka, de bhaṭṭāreng Majapahit, sira wus prāpta, mangke aneng Masigit.
 69. Amantēsana sanggup mēne sang nātha, yan kitāwēdīng pati,

¹⁾ In den tekst tweemaal lēwih.

- lah age marëka, i jëng çrī naranātha, aturana jiwa bhakti, wangi ning sëm̃bah, sira sang nāthaputrī.
70. Wahu karungu denira çrī narendra, bangun runtik ing ati, ah kita potusan, warahën tuhanira, nora ngong marëka malih, angatërana, iki sang rājaputrī.
 71. Mon kari sasisih bāhune wong Sunda, rëmpak kang kanan kerī, norengsun ahulap, rinëbateng paprangan, srëngën si rakryan apatih, kaya siniwak, karnaçūla angapi.
 72. Kalih sira tumënggung pangulu Borang, kady ararahup gëti, kumëdut tang jaja, karo prakāçāngucap, matanggal marānudingi, kakehan ujar, dūta boset kayeki.
 73. Lah patulaka kita mēne den enggal, atag kadangmu ënti, rëbutën ing beñjang, tēkakëna karëpta, kang dūta sumahur aglis, lah antekëna, bhraṣṭamu beñjang-eñjing.
 74. Mantuk punang utusan asumbar-sumbar, angrëmëka ring eñjing, ndan sang mantrīng Sunda, pada anghrët brahmātya ¹⁾, lëpas eng Bubat anuli, punang utusan, çighra prāpteng Masigit.
 75. Marëk anëmbah matur i jëng sang nātha, pukulun pādūkāji, kawula pangeran, sampun datëng eng Bubat, tumëka ājñā nṛpati, nora tinanggap, embuh runtik eng ati.
 76. Tur amëkas-mëkasi patik bhaṭṭāra, akon çrī narapati, prāptaha ring Bubat, aglis angrëbuteng prang, sang nātheng Sundāngatyati, ambhāgekëna, prāpta pāduka aji.
 77. Mangkin katanghi runtikira sang nātha, dadya sirālon angling, lah mantrī sānanta, den pada adandana, rëmëkën ayo gigisin, jambarën pisan, pira kadhīraneki.
 78. Ken Gajah-Mada matur saha wot sëkar, tinut eng para mantrī, duh dewa pangeran, ring beñjang lumuruga, kang bala malih ginilih ²⁾, mangkya kewëda, towi lingsir ing rawi.
 79. Agunītā tingkah ing atanding yuddha, pinarawëñca ³⁾ malih, lakuhan ing bala, çatru pāduka nātha, ñambra ⁴⁾ kapëlang yenungsi, amangun rodra, amunuh den yatnani.

¹⁾ Uit Sk. brahma, dat in het Jav. ook „vuur”, „toorn” beteekent, en Jav. ati, een zelfde vorming dus als van prihatin; de bij GR. s. v. bramātya opgegeven etymologie (van brahmahatyā Sk. = moord aan een Brahmaan) is onjuist. De tekst heeft hier bratyā.

²⁾ De v. l. heeft gigilih.

³⁾ De etymologie van dit woord is niet bekend.

⁴⁾ Van cambra < camra, dat, evenals camari, nevenvorm is van Sk. camara = yak, maar op Java ook = hond; zie KBW. en Ju. s. v. v.

80. Samangkāturirāpatih Gajah-Mada, kayoman dening mantri,
manggut çrī narendra, meh sumurup hyang arka, bala prasa-
mākikiwi, angëpung tuhan, sagubug-gubug iki.
81. Wëngi tan kawarṇaha kunëng ring eñjang, sang hyang sūrya
umijil, ng Udayaparwata, sañjateng Wilatikta, abingar kasën-
wan rawi, lwir bahni muntab, sumarambah angalih.
82. Saka wetan lumurug prabhu taruṇa, tinut eng balamantri,
pëpëk kang sañjata, bëdil akhaṇḍa-khaṇḍa, tameng lwir megha
atañtit, larap ning pëdang, astra mayat ing riris.
83. Saka kulwan tēlas sawong ing Janggala, wong Gëgëlang tan
kari, ndan çrī naranātha, kalih bungkah ing bala, sang mantry
eng harṣāngimbangi, ibëk ing bala, sawang jaladhi titib.
84. Saka kidul sumrëg lakuhan ing bala, sañjatāgung tinut ing,
mantri Wilatikta, tan len si rakryan Mada, makanaryamā-
neng ¹⁾ jurit, munggw ing çakaṭa, nganggo tumandang mantri.
85. Mantrinira atata kadi ring surat, amenak kung akuning,
asisimping ëmas, panganggonyādhikāra, ring harṣanirāngim-
bangi, acawët jënar, asabuk lubeng-lëwih ²⁾.
86. Kang panëndas sampun aparëk ring Bubat, brahmaçara ka-
rihin, munya gong ghūrṇita, surak asanggaruhan, wong Sunda
yatna anuli, malës anurak, gumirih asanggani.
87. Munggw ing banawa akeh punang wong Sunda, juru-modya
ning bëdil, bësar ing bahitra ³⁾, mimis amañcaruta, prasama
sampun sumaji, angantekëna, pangrihin ikang ari.
88. Pan wong Sunda anganggo dharma ning yuddha, malës sam-
punnyākanin, de sang çūradharma, yeka mārğa mottama, kang
wong rumuhun amrang ing, raṇamadhyama, mārgamadhyā
pinanggih.
89. Mangkin rumampak sañjateng Wilatikta, saka kidul lumindih,
tan natgateng bhaya, lwir alun ing samudra, gumulung
tandangnyājurit, tēka amatang ⁴⁾, nuduk nulup nuligi.
90. Surak umwang gumuruh mwang tatabuhan, bëdil muni anitir,

¹⁾ Zie KBW. s. v. naryyama, waar de mogelijkheid geopperd wordt, dat het woord af te leiden is van Aryamā (Sk. Aryaman), die de voornaamste der schimmen genoemd wordt; in het Rāmāyaṇa wordt Aryamā een keer weer-gegeven met kṣatriya (KBW., I, 122b).

²⁾ Vgl. de aantek. van Kern bij Nāg. XVIII, 3⁴, ed. Krom, p. 64—65.

³⁾ Zie boven bij I, 39b.

⁴⁾ De tekst heeft hatang.

- mimis analasar, wong Sundākeh kacūrṇan, amalēs ndatan gigisin, angamuk rampak, lwir tan ahedēp wiṣṭi.
91. Kweh kawēnang dinuk inungsēb ginalah, bala eng Majapahit, lyan akeh kacūrṇan, ingidēk tinindiḥan, binabad sinrēg inungsi, keh kasulayah, ḡawa apulang gētiḥ.
 92. Gingsir mengas sañjata eng Wilatikta, dinuk ginanti-ganti, pangarēpe bubar, tinut mangkya sinurak, srēngēn mantrīng Majapahit, ngaswakēn bala, ḡighra malih apulih.
 93. Maly arurēk prang rame yaya ring surat, kalih tan kanan gingsir, ndan sang kari wetan, ēnti rame ning yuddha, kang bēdil saking banawi, tan papēgatan, lwir kētug ing awyati ¹⁾).
 94. Rusak balanira ḡrī aji taruṇa, kaparēk eng kikisik, pējah kasulayah, ḡawa tan kaya ḡawa, rēmēk rampung sipi-sipi, bāhu mastaka, keh kabuñcang tan kari.
 95. Wrin-wrin kagyat kagēman wong Wilatikta, dening mimis lwir wrṣṭi, awrēg alulunan, anusupa ring alas, tan ketung durga nikang rwi, ana ring lēbak, kadi luwak angēpil.
 96. Paprang ing wong Sunda tan aty ahuripa, rame kang prang sily okih, tan ketung kang pējah, pada along-linongan, kang surak awanti-wanti, bēdil lwir gēlap, Cetramāsa angrēsi.
 97. Kang prawīra apagut pada prawīra, kaya batel ing tulis, abēnēr tan iwang, tañ jriḥ akayeng tuhan, kunēng kawarṇaha malih, sañjateng kulwan, sampun aprang sily okih.
 98. Awrēruga prang ramyāwor awantusan ²⁾), umung swara ning bheri, kēndang gong ghūrṇita, yaya ruga ng ambara ³⁾), grēbēg ing bala yaya lwir, bubura ng lēmah, kuda liman padānghrik.
 99. Sinrēg linindih saka ri kidul wetan, wong Sunda akeh mati, dady asmu kagiwang, tur kalintangan lawan, marmanya apinda wrin-wrin, runtik tuminghal, rangga Sowan apulih.
 100. Rangga Caho amlēg turangga ring harṣa, tamengipun den kiñci, pēdange ingunda, binabad tekang lawan, kalih tan natgateng wiṣṭi, tandang andēmak, kadi mong anon kañcil.
 101. Keh kawēnang kang lawan akeh kacūrṇan, gingsir wong Majapahit, rangga Wīramāngsa, manggēḥ nganggēḥi bala, kalih keñ Jalak anguling, sama akuda ⁴⁾), sikēpe padārangin.

1) Zie boven bij II. 54.

2) De tekst heeft awastusan.

3) De tekst heeft rug ambara.

4) De tekst heeft kuda.

102. Angunus tēwēk kalih mara ring harša, rangga Caho kang pinrih, dinēmak eng kuda, tan giwang kinēmbulan, tameng ingunda silih kris, tan-dwa kawēnang, Wīramāngsa sinuri.
103. Sinuduk rangga Caho dene keñ Jalak, trus tamenge tinangkis, kañcit rangga Sowan, amrang sakeng iringan, pējah keñ Jalak anguling, kalih sinurya, binuñcangan eng kṣiti.
104. Patih Gowi srēngēn kady ararahup rah, kalih ken Mārga-Lēwih, mwang sirārya Tadah, parēng angērab roma, angunda tameng paresi, lwir gajah roṣa, tandangipun añjrihi.
105. Patih Gowi apapag lan rangga Sowan, suwyātanding kawanin, kakrēcik ing khaḍga, syuh apwinya sumirat, atangkis prathama kalih, kañcit kachidra, rangga Sowan atangkis ¹⁾).
106. Sinuduk trus jajane pun wīra Sowan, niba saking kudeki, sakṣaṇa tinigas, umung swara ning surak ²⁾), ken rangga Caho smu runtik, pinrih binabad, sira Gowi inungsi.
107. Gipih ken Mārga-Lēwih tēka amatang, rangga Caho wus mati, kondur kang wong Sunda, tinut mangke sinurak, tuhan Sirikan nanggēhi ³⁾), dēmang Makara, lañ Jātiguruneki.
108. Pañji-Mēlong kapat ya tur maring harša, akon aja agingsir, watange ingunda, parēng angamuk ⁴⁾) rampak, tandange tuhu winani, kadi ṣārdūla, angiras lawan tañ jrih.
109. Maly atulak abalik pamuk ing bala, Sunda tañ jrih eng pati, rusak wadwa Jawa, dhwajākeh kasulayah, kang wangke atindih-tindih, kadi parwata, rah asawang jaladhi.
110. Angde kadbhuta patēmpuh eng ayuddha, bala eng Majapahit, matambēh ing harša, mantrī parēng angrēbat, tuhan Gēlēmpong ngēmasi, ramiya ning yuddha, rodrāñgking-cinangking.
111. Brahmaçara mwang galah tan paprayoga ⁵⁾), sok kantar tameng rangin, kang tēwēk lan pēdang, curik abir ⁶⁾) kalewang, silih prang-pinrang arangkit, mabad-binabad, angduk-dinuk silih kris.
112. Arujungan arukēt paprang ing bala, silih bandha apulir, lwir

¹⁾ De t. h. angkis.

²⁾ Ning surak ontbreekt in den tekst.

³⁾ De t. h. nanggahi.

⁴⁾ De t. h. amuk.

⁵⁾ De t. h. prayoga.

⁶⁾ Of, naar de v. l., churigābir.

- bhūtānon māngsa, lwir gagak anon çawa, yaya tan aheděp wišti, sangçaya jwāla, patěmpuh eng ajurit.
113. Lwir jaladhi ¹⁾ dēdēt ing tameng lan kantar, pēdang tatitnyāng-rēsi, warāstra lumēpas, ya udannyākēcēhan, agēlap swara ning bēdil, saking banawa, yaya ruga ng awyati ²⁾).
114. Surak umwang srēngēn ken dēmang Makara, amlēg turang-ganeki, lumaju ring harša, kadi kēbo angunda, angunda watang rarawis, mraka-mrakata ³⁾), mawēlu denyānguling.
115. Tan-dwa papag pamuke Kēbo-Nirada, sama awatang kalih, pada prakoçeng ⁴⁾ prang, wus atangkēp tang watang, atangkis prathama kalih, nīdra-chinidra, suwyātanding kawanin.
116. Sep akēdap kachidra Kēbo-Nirada, sinuduk jajanyeki, rudhi-rāmulkan, tiba saking turangga, srēngēn ken Bungsang apulih, tameng lan pēdang, ingunda tan gigisin.
117. Kañcit winatang luput si Kēbo-Bungsang, tamengipun ⁵⁾ tinangkis, pinēdang tang watang, pasah tiba ring lēmah, dēmang Makara dinuk ing, pēdang kaprānan, anibānuli mati.
118. Tuhan Sirikan ěnti runtike mulat, anghrēk kuda yayāgni, jwāla nikang manah, çīghra angalang dadap, saha tēwēke kinatik, makagurilap, kakaracan alungid.
119. Lwir taruņa pamuke tuhan Sirikan, anon kanyā yuwatī, grēmētēn agirang, lwir tan natgateng bhaya, mangkana rina-seng ati, akweh kang lawan, linēbon ndatan ajrih.
120. Angiras punang lawan akeh kawēnang, menak ing Majapahit, amañcalurahan, mangkin mangsē wong Sunda, keñ Jātiguru manut ing, pamuk ing bala, Pañji-Mēlong tan kari.
121. Smu kagiwang sañjata eng Wilatikta, sinrēg mangke inungsi, malayw alulunan, kumyus yaya cāmara, kadrēsan pawanagati, tinut sinurak, ingudanañ jamparing.
122. Mangkin bubar silih idēk lawan rowang, akweh jengkel akanin,

¹⁾ De t. h. jaladha, en ook de v. II. hebben een slot-a, maar de aard van de vergelijking maakt de lezing jaladhi waarschijnlijker dan jalada (wolk).

²⁾ Zie de opmerking bij II, 54.

³⁾ Sic ?

⁴⁾ De herkomst van dit woord is niet bekend; Ju. spelt het met ç, KBW. met s; ook parikosa komt voor.

⁵⁾ De t. h. tatamengipun.

- dhwaja kasulayah, atinggala sañjata, srēngēn mantrīng Maja-pahit, parēng tumandang, bala wīra kakhyāti(ng)¹⁾.
123. Bangun tēngnan abalik angamuk rampak, lwir ombak ing jaladhi, anēmpuhi parang, surak asanggaruhan, satatabuhan amlingi, panghrik ing kuda, bangun ramya ning jurit.
124. Tan-dwa papag pamuke tuhan Sirikan, Lēmbu-Wṛddhāng-layani, kalih wikan eng prang, sikēpe padādadap, mayat tēwēke alungid, kudākuyēngan, amet chidra caliring.
125. Ken Sirikan tan marya anrēng ambabad, Lēmbu-Wṛddha atangkis, kaslēkan eng kuda, pinrang tiba ring lēmah, kabraṇan siwak eng gigir, kari agēsang, pakṣātanggal tan olih.
126. Atanghi-tanghi inidēk dening kuda, ken Mēñjung anulungi, dinuk ken Sirikan, trus rudhiranya muñcar, tiba kasungsang eng kṣiti, ken Lēmbu-Wṛddha, mundur atawan kanin.
127. Jātiguru lwir gurundaya anawat, denyāmlēg kudanyāglis, cēt aneng iringañ, cēt angiras eng harṣa, Pañji-Mēlong rowangneki, lwih²⁾ Pañji-Kunal, kukuh dene ajurit.
128. Para rangga anāma rangga Tan-Giwang, rangga Paku ngalangi, kalih pinrājaya³⁾, pējah karwa tinigas, surak lwir karungweng langit, awor mṛdangga, embēh ramya ning jurit.
129. Akeh menak ing Wilatikta pangharṣa, wīra mati ajurit, tēkeng balakrama, patih Madhu kalawan, ken Tētēg runtike ēnti, amlēg turangga, saha bala lumindih.
130. Kañcit apapag kuda keñ Jātipitā, patih⁴⁾ Madhu kang pinrih, mesēm tur angucap, kamayangan kapapag, e Madhu ayo tan eling, duka ring Sunda, rowang ing orup⁵⁾ asih.
131. Madhura demu matur i jēng narendra, saking madhw apet pati, çāsaneng adhama, ndi krama ning prawīra, tinutmu ngapus-apusi, yan ko andona, maring Sunda amrēpi.
132. Masa kitāngraraba(ng)⁶⁾ wulu salamba, bhraṣṭa kadangmu

¹⁾ Ng in den tekst, niet in de v. l.l.; een slot-ng komt bij dit woord herhaaldelijk voor.

²⁾ Volgens de v. l.; de tekst heeft lwir; zie over deze variant de aantekening achter de vertaling (p. 142).

³⁾ Van Sk. parājaya.

⁴⁾ De t. h. pangtih.

⁵⁾ De t. h. orum.

⁶⁾ Ng ontbreekt in den tekst, maar moet waarschijnlijk wel gelezen worden, naar de v. l.; de Balineesche uitgang -ang = Jav.-akēn.

- ěnti, tan waluyeng kiṭa ¹⁾), sangkan asih pinasang, mangke den tumulus asih, lah aparěka, mangke ahurup kanin.
133. Ken Madhu anahuri enggal kabangan, ah nora ngong ajuti, ngong běnēr ing mārğa, kita mithyeng samaya, norānut eng nusāntari, tēkāngajawa, marmātēmah kayeki.
134. Srēngēn keñ Jātiguru asring ambabad, patih Madhu tan gingsir, amalēs ambabad, tangkise padādadap, makana rantang agatik, pēdang malela, kang ²⁾ sumirat eng apwi.
135. Kalih paprange padātangkis lāghawa, suwyātanding kawaniñ, cēt malang tang kuda, akuyēngan asepak, atēnggeh kuda abisir, kasorañ chidra, Jātiguru atangkis.
136. Dadapira pinēdang pocol eng lēmah ³⁾), karo pēdang tinangkis, sep malih pinēdang, trus jajane rah muñcar, Pañji-Mēlong angucupi, tēka amatang, patih Madhu tan kanin.
137. Kasungsang tiba saking luhur ing kuda, ken Tētēg angucupi, sāhasā amatang, Pañji-Mēlong kaprānan, pējah karwa wus sinuri, surak ghūrñita, tatabuhan gumirih.
138. Bubar wong Sunda mangko çesa ning pējah, pada mungsi nṛpati, tinut ingudanan, çara akeh kacūrñan, runtik si rakryan apatih, ādi ning Sunda, Anepakēn kakhyāti.
139. Munggw ing kuda binarong akara-kara, kṛṣṇākāra akiris, lwir ⁴⁾ roma ning gagak, (k)aran Gagak-Mayūra, agung lwir pun Anda-Wēsi, wijil ing kuda, Bima Kore ing ⁵⁾ nguni.
140. Kalih ken Larang-Agung umunggw ing liman, panganggone linēwih, lwir daitya ⁶⁾ si Sunda, Upasunda tan iwang, anganggo tumandang mantrī, payung mwang dhwaja, pada kṛṣṇa aciri.
141. Atangkis tameng tinapis dening ėmas, bēk dening ratna ādi, pēdange ingunda, kagurilap ahulap, kakaracane alungid, kalih lan buntal, winuku-wukw eng rukmi.
142. Saha watang rinawisan kambalābang, abubungkul mas ādi, winarña abinang, sinurat ing mas drawa, apamapag mañik-wārih ⁷⁾, pantēs pragalbha, tuhu ādi ning mantrī.

¹⁾ Kramavorm van Sk. kuṭa.

²⁾ Ontbreekt in den tekst; ingevuld naar B; C heeft sum. ekang apwi.

³⁾ De t. h. lma.

⁴⁾ De t. h. lwar.

⁵⁾ Ontbreekt in den tekst.

⁶⁾ De t. h. tye.

⁷⁾ Sk. wāri.

143. Jajakanirābagus kadi ring surat, saha watang jiniñjing, asi-simping ėmas, alañcingan bot sabrang, pantĕs olahe prajurit, wangĉa amenak, tus ning Sunda sinaring.
144. Balanira tinarik lumajw ing harġa, ling i rakryan apatih, mĕne pada rowang, kidul mangke den parag, sañjatāgung kang den ungsīriyonggowan ¹⁾ ika, apatih Majapahit.
145. Si Gajah-Mada kang atunggul asiñjang, cĕmĕr polahaneki, lah tĕmpuhĕn pisan, ayo weh arerena, den tut tĕkeng Majapahit, den amuk rampak, ajāngrasa ²⁾ gigisin.
146. Kang balāhyun-hyun anĕrĕg maring harġa, parĕng ³⁾ wong ĉureng pati, lwir wah ing parwata, gumulungan arampak, lwir banteng kokalan kanin, tandang añingat, angduk angobat-abit.
147. Ingidĕk ginalah binabad ing pĕdang, dukduk panah lan gandi, suligi asimban, rusak kang wadwa Jawa, akeh kacūrnan ing bĕdil, mimis angampar, pasar lawañ jamparing.
148. Tan ketang kang pĕjah dinanta ing liman, 'lyan kedĕkan apicil, si Gagak-Mayūra, nokot-nokot amāngsa, lwir singha krūra awingit, marma katrĕsan, giwang apĕrang miring.
149. Kalud ingidĕk ingamuk sināhasān, dene wong ĉureng pati, pĕjah kasulayah, rĕbah kagingsir bubar, atilar gagamaneki, pating samburat, pati puru(g)-purugi ⁴⁾.
150. Kidul wetan angulwan awrĕg abyuran, dadap panah suligi, tameng towok kantar, brahmaĉara mwang galah, pakatihalang eng kġiti, tunggul tinilar, kasarakatan eng rwi.
151. Tan-wun pĕjah sing katututan ginalah, dinuk sejyan akanin, inidĕk ing rowang, len anibani jurang, ring lwah ajro paraneki, karĕm eng ⁵⁾ toyālara pating burĕngik.
152. Sira Mĕnto kalih sira Jarañjaya, karya kesisan pinrih, rinĕbat eng lawan, meh sira kawĕnanga, malayu atawan kanin, mulat ken Gajah-Mada runtike ĕnti.
153. Angadĕg ing ĉakaĉa sarwi angucap, ing sārathi ken Ĕnti, lah Ĕnti den yatna, amrĕg ĉakaĉa ning ngwang, iki patih Sunda prāpti, dukduk ingunda, papagĕn ayo gingsir.
154. Atuduh eng bala jajaka ring harġa, mantri parĕng apulih, kang

¹⁾ Ungsi + iriya + unggwan.

²⁾ De t. h. ajrāngasa.

³⁾ De t. h. parĕ.

⁴⁾ De tekst heeft puru-, de v. l. purug-.

⁵⁾ De t. h. e.

- surak ghūrṇita, umung tang tatabuhan, kang bēdil lwir bajra-saki ¹⁾, mimis asimban, tumiba kadi wrṣṭi.
155. Maly atangkēp prang rame yaya ring surat, pada tan kanan gingsir, akyālong-linongan, lwir ombak ing sāgara, anēmpuh suku ning wukir, kalih tan giwang, tañ jrih akayeng gusti.
156. Arukēt tang prang ramyāwor awantusan, bala pada kakhyāti, çūrasāreng raṇa, lwir tan natgateng bhaya, pējah tan ketung akanin, silih prājaya ²⁾, amrang angduk angēris.
157. Susun-sinusun wangeke yaya sirara, rah angabangeng kṣiti, embēh kadbhuteng prang, mantri akeh kawēnang, ingiras dera apatih, Sunda pragalbha, Anepakēn amrēpi.
158. Larang-Agung pamuke kadi çārdūla, mētta tandang angawil, mṛga sakaparag, rēbah kaparawaça, tan pendah tambak eng ēni ³⁾, pinarag ing wah, tan-wun bubar kagingsir.
159. Mantri pura anāma Kuda-Wirada, Wiraçastrāngimbangi, kalih pinrājaya ²⁾, sing malang tan-wun pējah, ken Larang-Agung angrapih, sangçaya jwāla, patēmpuh eng ajurit.
160. Ky Anepakēn angunda pēdang ambabad, lawan akyāngēmasi, amañcalurahan, kṣatriyākeh kawēnang, srēngēn si rakryan apatih, Dwirada-Mada, ngadēg sireng padāti.
161. Tan-dwāpapag pamuke ky apatīng Sunda, lawan rakryan apatih, mesēm tur angucap, kamayangan ko prāpta, atutur samayeng nguni, duk ing pangastryan, ry ajēngira sang muni.
162. Siddha denta ambhraṣṭakēna wong Sunda, makacarū ning bhūmi, aneng Wilatikta, lah mēne tumuruna, adadagan aneng kṣiti, ahurup braṇa, atakērana gētih.
163. Ken Gajah-Madāsahur enggal kabangan, atutur ngong ing nguni, tan mithyeng samaya, sangkan ngong iki tēka, aty amapagmu atanding, prabhāweng raṇa, mapa guṇa kawanin.
164. Lah den enggal mēne kaparēkeri ngwang, tēndasmu si dak suri, ken apatih Sunda, ēnti runtik ing citta, amlēg turanggāngidēri, ken Gajah-Mada, tan giwang eng padāti.
165. Akuyēngan tang kudāngalihi chidra, suwyātanding kawanin,

¹⁾ De t. h. bajrasaking; bajrasaki is volgens v. d. Tuuk (zie KBW., s. v.) een verbastering van bajrāçani, Sk. wajrāçani.

²⁾ Sk. parājaya.

³⁾ De t. h. tambak eng ning.

- ndan si rakryan Mada, mangkin lwir singha rodra, nudingi kiweng padāti, ky apatīng Sunda, anglumpati padāti.
166. Prāyanira angrukēt aneng čakata, wahw angrangsang padāti, aneng papasangan, arēp malih angrangkal, winatang dene ken Ēnti, trus tang udara, rudhiranya umili.
167. Atukup kanin tan surud apuliha, kiwul rakryan apatih, arēp amaneka, ri rēngga ¹⁾ ning čakata, binuntal dera apatih, Dwi-rada-Mada, trus kasungsang eng kṣiti.
168. Aranggeyan tinigas rudhira muñcar, Larang-Agung aprang ing, mantrī Wilatikta, tan giwang kinēmbulan, rinēbat dinuk tinitih, tēkāmrajaya ²⁾, Larang-Agung ngēmasi.
169. Kagyat bubar wong Sunda çesa ning pējah, malayw atawan kanin, kunēng çrī narendra ³⁾, Sunda wus ingaturan, çirṇa nikang tanda mantrī, mangkin sang nātha, embuh runtik ing ati.
170. Jagatsaya tumēnggung pangulu Borang, tuhan Unur kang kari, mantrī aneng Sunda, dēmang Cahu tan iwang, umiring pamuk nṛpati, mangsē angulwan, sañjatāgung kang pinrih.
171. Kaprēnah kulwan çrī narendreng Urawan, kalih kakangira çrī, narendreng Janggala, pinalih kang sañjata, saka lor sumrēg lumindih, ranya ning yuddha, kadi guntur apanggih.
172. Arangkit tang prang bala pada lāghawa, tañ jrih akayeng gusti, abyotāsusumbar, norāngucap mundura, atēmpur cawēt tan gingsir, silih sañjata, rame kang prang sily okih.
173. Balakrama manggēh manggala ning aprang, tus ning wangça sinaring, çūrasāreng raṇa, tan emut ing swajiwa, yaya tan ahedēp wiṣṭi, orup (p)achidra ⁴⁾, çūradharma inongsi.
174. Tan ketang punang çawa adus rudhira, kṣitya yaya rinandi, sumyok tekang surak, pereret asahuran, kēndang gong muny asanggani, bēdil lwir gēlap, gumēntēr ing awyati. ⁵⁾
175. Tanpāntara dukduk suligi asimban, pasar lawaṇ jamparing, mimis analasar, kadi warṣa tumiba, gāṇḍewa kalawan gandi, titir lumēpas, hrunya akyāngēnani.
176. Prang ing wong Sunda kudu atalang jiwa, tēka anrēng

¹⁾ Zie de opmerking boven bij II, 53.

²⁾ Van Sk. parājaya.

³⁾ De t.h. narendreng.

⁴⁾ De t.h. orapacidra.

⁵⁾ Zie de opmerking boven bij II, 54.

- umungsi, tan ajrih ginalah, binabad punang lawan, akeh kang pĕjah akanin, dadi kagiwang, wong Janggala kagingsir.
177. Tinut sinurak kadi sirarāgĕlar, kumyus katub eng angin, srĕngĕn Gagak-Kĕsetra, lwir gagak anon māngsa, mangsĕ lwir banteng ¹⁾ abisir, kokalan braṇa, tĕkānggulung apulih.
178. Kalih pamuke tumĕnggung Wīrāṇḍaka, dĕmang Pamasah malih, pañji Ćūreng-Raṇa, tumĕnggung Jiwarāga, Pañjang-Jiwa rowangneki, rangga Palana, parĕng ċiḡhra tumitih.
179. Arantunan gumilir wong ing Janggala, saha surak apulih, kĕndang gong ghūrṇita, kumlab tunggul abinang, ubar-abirnya sumilir ²⁾, dening pawana, bangun girang apulih.
180. Ramya ning prang tan pendah pasir atukar, silih surung sumilih, ramyocak-ocakan, akeh along-linongan, saka lor tĕka lumindih, kadi wah Māgha, anĕmpuh tan gigisin.
181. Tan wineh arerena ginrĕk rinampak, wong Sundākyāngĕmasi, kakehan ing lawan, marmanyāsmu kagiwang, malayu mungsi nṛpati, mulat keñ Jagatsaya runtike ĕnti.
182. Parĕng tumandang tuhan Unur kalawan, dĕmang Caho kinanti, ken pangulu Borang, parĕng bala sumahab, tandange tĕkā-mrĕpĕki, lwir gajah mĕtta, tĕkānimbat anguling.
183. Tan-dwāpapag pamuke ken Gagak-Kĕsetra, Jagatsaya kang pinrih, atanding ³⁾ kawīran, sikĕpe padāwatang, atangkis pra-thama kalih, watang-winatang, silih tanggul apanggih.
184. Sep achidra ken Gagak-Kĕsetra winatang, trus jajane umili, rudhirāmulakan, endah kadi wangkawa, tiba kasungsang eng kṣiti, nĕhĕr tinigas, mastakanya cinangking.
185. Tumĕnggung Jiwarāga srĕngĕn amatang, Jagatsaya atangkis, kĕna tang mastaka, pan tan marya ⁴⁾ ingunda, lwir gandu dene amulir, tan-dwa tarajang, sira karwa silih kris.
186. Apudĕtan asuwyāpasĕleng ⁵⁾ khaḍga, maty adadagan kalih, sumyok punang surak, tuhan Unur apungkas, lañcingan watang kiniñci(h), anghrĕk turangga, Pañjang-Jiwa inongsi.
187. Ken Pañjang-Jiwa malĕr asikĕp watang, aririwe bubat ing,

¹⁾ De t.h. bante.

²⁾ De t.h. similir.

³⁾ De t.h. ataṇḍa.

⁴⁾ De t.h. mayya.

⁵⁾ De t.h. asawya.

- çakuna mrakata ¹⁾), kuda wāhana nika, atangkĕp kuda padāng-hrik, atanggul watang, kalih pada caliring.
188. Malang tang kuda malih adēdēs watang, silih tēmbung anguling, tan-dwa n asarakat, ririwe nikang watang ²⁾), arujĕng yaya tinambi, aglis ken dēmang, Pamasah angucupi.
189. Sakeringan prakāça sāhasāmatang, tuhan Unur tan polih, amalēs pinirwan, tiba saka ring kuda, dēmang Cahō anulungi, dinuk ken dēmang, Pamasah angĕmasi.
190. Wus sinurya kang surak mangkin ghūrṇita, dēmang Cahō kalih sira pangulu Borang, tan atya ahuripa, Urang-Makarāngi-mbangi ³⁾), tandang angiras, akeh çatrw angĕmasi.
191. Kadungkap prĕnahira çrī naranātha, kalih mangke den pinrih, bela matyeng raṇa, saphala kang pinalar, sang nātheng Sunda yayāgni, jwalita prabhā, mijil saka ring aksi.
192. Maring harṣāngadēgi rēngga ⁴⁾ ning liman, endah lwir gunung apwi, pan pating karĕdap, sĕng nikang prabhā gumyar, lĕwih bhūṣaṇa ning hastī, lwir Erāwaṇa ⁵⁾), kumram kagiri-giri.
193. Mangkin mangsĕ sang nātha amlĕg kang liman, akeh çatru kagingsir, inidĕk eng liman, len sinimbat eng danta, paratra sejyan akanin, mangkin atĕpak, sira çrī aji kalih.
194. Dēmang Cahō tumĕnggung pangulu Borang, endah bhūtānon daging, pamrĕgan eng lawan, parĕng Urang-Makara, tandange tuhu winani, parĕng arampak, lwir tan natgateng pati.
195. Urang-Makara jumog mara ring harṣa, kuda wāhananeke, dukduke ingunda, manggĕh tan ana giwang, Lĕmbu-Lalawon den ungsi, sama akuda, anduk-dinuk tan polih.
196. Sep akĕdap kachidra Urang-Makara, dinuk jajanireki, pĕjah kapisanan, linud mangkwa tinigas, ken dēmang runtike ĕnti, tumuly amatang, Lĕmbu-Lalawon mati.
197. Srĕngĕn mantrĕng Urawan ken Wīrādhyakṣa, tumĕnggung Wīragati, dēmang Meghāntaka, parĕng amlĕg turangga, pan sira çrī narapati, kalih kadungkap, dening çatru umungsi.
198. Dēmang Cahō tumĕnggung pangulu Borang, tan len çrī aji

1) Sk. marakata.

2) Ontbreekt in den tekst.

3) Mbangi ontbreekt in den tekst.

4) Zie de opmerking boven bij II, 53.

5) Sk. Airāwaṇa.

- kalih, pinrih pinrājaya ¹⁾, tan mary angduk amatang, katuhon
 çrī narapati, dewa sakala, dūra n kēna kang pinrih.
199. Amalēs kalih parēng sira ambuntal, trus kalih kasuriring,
 srēngēn mantrīng Jawa, ngrēbut parēng amatang, rēñuh wang-
 kenipun kalih, nēhēr tinigas, tur ingunda cinangking.
200. Surak umwang gumuruh mwang tatabuhan, lwir alun ing
 jaladhi, kunēng çrī narendra, karya sira kesisan, çīrṇa nikang
 tanda mantrī, bala wus bhraṣṭa, byakta kidik kang kari.
201. Kadyangga ning jong anabrang ing samudra, paprangira nṛpati,
 norāna kamodya, layar dayung wus ilang, tan ana inati-ati,
 awasānanya, karēm madhya ning pasir.
202. Wus karasa tēka ning antakanira, amlēg liman anuli, umētu
 kasinghanirādhikrama nātha, sēngsēng ning driya yayāgni,
 lwir singha rodra, angiras lawan tañ jrih.
203. Kweh kawēnang wong menak saking Janggala, kṣatriya adhi-
 mantrī, dinanta ing gajah, awrēg samālulunan, runtik çrī nṛpati
 kalih, ngadēg ing liman, gāṇḍewa wus cinangking.
204. Tan-dwa papag pamuke padāmātēngga ²⁾, agayoran anguling,
 sang nātha ing Sunda, gumuyu tur angucap, kamayangan
 ingsun iki, kapanggihira, sang iniṣṭi ring ati.
205. Prāya ning asih ³⁾ isun awawarangan, lawan sira kakāji, aneng
 Wilatikta, kalangan ing duṣkṛta, lah ⁴⁾ palilakēn kakāji, çakti
 ning Widhya, wyakti angde kayeki.
206. Mangke den tulusa sihira asanak, kalawan isun iki, mangke
 den samangka ⁵⁾, tulus sawarang-brāṇa, atakēra bañu wiring,
 ayo pachidra, çūradharma den iṣṭi.
207. Sang liningan gumuyu asru angucap, duh ariningsun yayi,
 orengsun pachidra, mengēt eng krama çūra, sukhengsun
 ahurup kanin, atakēra rah, yayi ayo agingsir.
208. Sang nātheng Sunda srēngēn mara ambabad, watang çweta
 tinarik, abubungkul ēmas, panumbuk mañik-toya, kumram
 rarawis jiniñjring, titir amatang, sang nāthāsring atangkis.
209. Atarawang kang tameng kēna winatang, sumirat kadi wrṣṭi,

¹⁾ Van Sk. parājaya.

²⁾ Sk. mātangga.

³⁾ De t. h. nirasih.

⁴⁾ De t. h. lih.

⁵⁾ De t. h. samang.

- maniknya tumiba, sang nātha ing Gëgëlang, gipih tēka ang-
ëmbuli, sang nātheng Sunda, manggëh tan gumirisin.
210. Asuwya silih dëdës atangkëp watang, pada prawireng jurit,
pira lotanira, sang wani kinëmbulan, sangcaya lume atangkis,
kañcit kachidra, watang malang tinangkis.
211. Dinuk denira çrī narendreng Gëgëlang, trus jaja çrī bhūpati,
tur linud binuntal, de sang nātheng Janggala, tiba kalënggak
eng hastī, mësät hyang ātma, Hariloka inongsi.
212. Awor lan këtug lindu riris prabhāwa¹⁾, rëm-rëm teja ning
rawi, teja ring ambara, rūpa kadi wangkawa, wong Sunda çeşa
ning mati, ambalik tēnggran, padāmalakw ing urip.
213. Sira Pitar kari tan tumut paratra, marëk i jëng bhūpati, aneng
Wilatikta, tēka mëndëk anëmbah, ature arorwan tangis, aduh
pangeran, sampun kudu alali.
214. Kawula pāduka bhaṭṭāra pun Pitar, iky amaleni bhakti, asraha
mastaka, saderāngrehakëna, wong wadhon akeh kang kari,
wangi ning sëmbah, kawula pādukāji.
215. Amlas-harşa ature aminta jīwa, asëmu-sëmu tangis, sira çrī
narendra, ënti wëlas ing citta, aṛṇa sirānampeni, ndan ka-
warṇaha, sang mantrīng Majapahit.
216. Çeşa ning pëjah marëk i jëng sang nātha, wontën sor eng
waringin, katigālinggiha, aduh dewa pangeran, çirṇa punang
tanda mantrī, kary akidika, kasinoman²⁾ eng tani.

ZANG III.

1. Kunëng sira çrī narendra, asuwya tan wëtu ning ling, kangën
ing polah angepon, dene duşkrta ning gati, kawwat ing laku
juti, kaloliteng sang wus hantu, prāptanirāngajawa, dadi
atëmah kayeki, marma ning susah asëmu-sëmu wāspa³⁾.
2. Mangkin angimbuhi lara, akeh kang mantry angëmasi, pëjah
eng raṇa anglakokëna lampah tan abëcik, angambah çāsana
ning, adhama ala pinangguh, mangko uwus karasa, pambañ-
cana ning hyang Widhi, kang anawung, kang purākrtāneng
kuna.

¹⁾ Sk. parābhawa ? Vgl. KBW., IV, 137a.

²⁾ Kasinoman wijst op de maat van Zang III, nl. sinom : 8a, 8i, 8o, 8i, 7i, 8u,
7a, 8i, 4u, 8a ; varianten hiervan komen vaak voor.

³⁾ Of wāspa ; in het Sk. komen beide vormen voor.

3. Wékasan alon angucap, atuduh eng tanda mantri, mwanng bala prasama kinon, angambil çawa ning mantri, sang paratra ajurit, kinon pada pinahayu, tan kawarṇaha mangko, kuněng kawarṇaha malih, sang nātheng Sunda mangko adandan ¹⁾ bela.
4. Wontěn pangalasan prāpta, matur ing çrī pramiçwari ²⁾, kalinanira sang katong, bhraṣṭa nikang tanda mantri, ken Pitar amrih urip, anungkul eng Majalangu, marmanipun agěsang, umor ing çawa amati, den siněngguh, çawa dening wong ayuddha.
5. Ri sampun ika awrtta, mangkin gumuruh kang tangis, guruh ing Kārttika sumyok, ariris tirtha ning akṣi, sambat-sambatnyāmlas-sih, tan pendah gěntěr alangu, kuněng sang adan bela, prasama wus aběbrěsih, awastra sūtra putih wajāmastika. ³⁾
6. Sang kadi hyang-hyang ing kendran, mangkin aměwěhi raçmi, kang rema ingan i wangkong, angure mangkin angrawit, lwir jaladāmēm riris, kang çocāmanis aluru, lwir nīlotpaladala, waja wuryan ing asisig, yaya mēnur, ingěmu mangkin araras.
7. Yan si winangwang ing citta, tan kemut eng jiwa pati, kang duhung tan-sah eng pangkon, minuṣṭi mārğa iniṣṭi, kapanggih-an ing rawit, tumutur aris sang hantu, satya bela ring raṇa, sudhīra tañ jrih eng pati, nistr̥ṣṇa ing jiwa apěndēm sumirang.
8. Sirebunira angucap, aduh anakingsun nini, ingkene sira mas ing ngong, paratra bela ing rawit, yan sira tumuta ring, paprangan pangeranisun, tan-wun sinurud bela, paran siluhunganeke, tan katěmu, kang keṣṭi aneng swacitta.
9. Nghing pawėkasingsun mirah, yan sira sampun apanggih, ing ramanira akon sirāngantosa ing sun nini, apan liwat awėdi, rarenanira masingsun, aneng pěkěn tunna wwang, lěwih ring wwāt ugal-agil, kawlas-ahyun, norāna wong tumuntuna.
10. Piněkul ingaras-aras, pasūryanira sang putri, wėkasan umatur ⁴⁾ alon, duh sāndikanira bibi, tur aněmbah ing bibi ⁵⁾, aṇawang-ṇawang amuhun, ri jěngira sang katong, sang siddha umor eng Widhi, duh pukulun, tinghali si ranakira.
11. Satyabhakti tan kapalang, umiring pāduka aji, angunus duhung

¹⁾ De t. h. (h)adanda.

²⁾ Sk. parameçwari.

³⁾ Zie boven bij I, 25a.

⁴⁾ De t. h. amatur.

⁵⁾ Tur aněmbah ing bibi ontbreekt in den tekst.

tan awēdi ingandēman ring ati, trus anuli kapati, kang wong prasama kahantu, parēng ilang ing jīwanira sang maluy apsari, sirebunira manggēh tan kanan tr̥ṣṇa.

12. Tinulung punang pawongan, kaka-kakanirānglilir, kang tangis mangkin angampuhan kunēng çrī pramiçwarī ¹⁾), pahyasira angrawit, rabi ning mantri tan kantun, sama tumut abela, panganggone sarwāputih, kadi kulurak añjrah ing lurah-lurah.
13. Mijil saking pasanggrahan, mangko çrī parameçwarī, pāduka matur tan-sah kinanti mwang rabi ning mantri, adudulur lumaris, prasama angagēm duhung, ingiring ing pawongan, prasamālara anangis, kadi guntur, asahuran aneng mārğa.
14. Wong Jawa akyānininghal, mantri saçeşa ning mati, agara-walan anonton, kang bela prāpta angrawit, wahu lingsir hyang rawi. warṇane padāyu-ayu, lwir hyang ing wanāntara, panganggone sarwāputih, pilih amūjā brata aneng Kārttika.
15. Kapingluh kang anininghal, kangēn duk prāptāngajawi, pan prāya sukha winongwong ²⁾), wastwa atēmah kayeki, masa luhunganeki, nagarāneng Majalangu, kawwat ing laku bheda, kapilug citta nṛpati, dene aturirāpatih Gajah-Mada.
16. Akeh wong padāguñēpan, alara awētu tangis, akeh yan ucapēn mangko, lara ning anininghali, kunēng kang bela prāpting, raṇa kang çawa katēmu, kawēngan kang ³⁾ wong tumon, lwir gunung kuṇapātindih, kadi guntur, rudhira mily amalabar.
17. Ken Pitar prāpta anēmbah, ing sira çrī pramiçwarī ¹⁾), amēkul suku angepon, ature amēlas-asih, aduh pāduka çwarī ¹⁾), kawula tan tumut hantu, pun Pitar kerang-irang, nirguṇa tr̥ṣṇa ring urip, awet ginuyweng dadinucap ing para.
18. Wāspādrēs ⁴⁾ tangisnyālara, tur anēda sinampuri, çrī pramiçwarī ¹⁾ lingnyālon, Pitar ndi çawa kakāji, lah tuduhēn den aglis, age ngong tēka tumutur, çarānta ⁵⁾ tuhanira, anganti tēka sun iki, nora umiringa sireng paran-paran.
19. Ken Pitar asahur sēmbah, singgih ⁶⁾ pāduka bhāṭṭārī, punika çawa sang katong, ri sor ikang tahēn çamī, patik parameçwarī.

¹⁾ Sk. parameçwarī.

²⁾ De t. h. winowong.

³⁾ De t. h. ka.

⁴⁾ Sk. wāspa of wāṣpa.

⁵⁾ Sk. çrānta.

⁶⁾ Ontbreekt in den tekst.

- mahayu uni pukulun, mwang çawa ning kṣatriya, mantri pāduka bhāṭṭārī, wus pinupul, ri daganira sang nātha.
20. Kawula mangkyāngiringa, lampah pāduka bhāṭṭārī, sang inaturan nēhēr lumāmpah sira tan asari, mwang bela ning sang mantri, angiring sama adulur, prāpta dagan ing priya, prasama parēng abhakti, tur angalapi kukubira sang pējah.
 21. Ingusap wadananira, sang pējah kadi aguling, kawangwang warṇanira sang priya lumēyēp tang akṣi, waja anrang çrīgading, kesisan lati amangun, prapañca ning wong tumon, wuryan ing braṇa arupit, lwir kakuku, wahu sah ing pakēkēsan.
 22. Sang kadi dewakanyakā, anawak-nawak sang swāmī, duh dewa pangeran antosēn patik bhāṭṭārāngiring, saparan pādukāji, kengētākēna pukulun, asamayeng paturon, sirāngajak parēng mati, tur angunus, duhung pinrang tanganira.
 23. Çūrākēkēmuh rudhira, tur ingandēman tumuli, trus prāṇanira karwānibani pangkon ing sang swāmī, kang rudhira umili, ken Pitar kaget kahantu, tinulung ing wongira, rabine tēka mrigijig, tēkāngrahupi ¹⁾ anglilira ken Pitar.
 24. Wahu tatas dumēlinga, katon rabinyāngrahupi, mandēl punang bāyu mangko, embuh jīwane tan sipi, ěnti sukha ning ati, anamar tangisnyāndahung, lumocitāneng citta, kari jīwaningsun yayi, uni durung, katon tan patingsun dewa.
 25. Mangkana pangraseng citta, kunēng bela ning sang mantri, ri sampunira angabhakti ri dagan i sang mati, çūra dhīra amuṣṭi, churigā parēng ingunus, sarwy anawak ²⁾ ing priya, inayat-ayat liningling, punang duhung, angrēs manah ing tuminghal.
 26. Tumuly asuduk çarīra, abhasma rah tan awēdi, tumanēm-tanēm kang khaḍga, ri sor ing susu umili, rudhiranya asthiti, çūra pralīna kang tinut, sampun kabeh paratra, kang bela dagan ing swāmī, umyang gumuruh kang tangis angampuhan.
 27. Ken Pitar mahayu çawa, ning bela kapwa asanding, pada rinuruban mangko, wong wadhon çesa ning mati, kawwat i jēng nṛpati, ken Pitar makatur-atur, sukha sira sang katong, prabhu taruṇa lumaris, ring pasanggrahan nēhēr sira lumampah.
 28. Çighra jumujug ta sira, pan prāyanira angambil, sang rājapu-

¹⁾ De t. h. -ngrawupi.

²⁾ Naar de v.l.; de tekst heeft sarwanawak.
Dl. 83.

- trī sira nora tinaha parēng mati, apan norāneng bibi, tumutur aneng sang lampus, prāpta ring pasanggrahan, kapanggih um-yang kang tangis, parawongira akusa-kuseng natar.
29. Sireñanira tinañan, unggwan i ¹⁾) sang rājaputrī, tinuduhakēn aneng madhe ²⁾) sira wontēn aguling, mara çrī narapati, katēmu sira akukub, perēmas natar ijo, ingungkabakēn tumuli, kagyat sang nātha dadi atēmah laywan.
30. Wēnēs ning mukha angraras, netra dumēling sadidik, kang lati angrawit katon, kengis ning waja amanis, anrang rum ning çrīgading, kadi anapa pukulun, ngke pangeran marēka, tinghal kamanda(p) ³⁾) puñyaningsun pukulun, mangke prāpta angajawa.
31. Sang tan-sah aneng swacitta, ning rama rena iniṣṭi, marma ning parēng prāpta kongang mangkwātēmah kayeki, yan si prāpta kang wingi, bangiwen pangeraningsun ⁴⁾), pilih kari agē-sang, kawula mangke pinanggih, lah palalun, pangdan ing Widhy angawaça.
32. Palar-palarēn ing jēmah, pangeran siddha kapanggih, asisihan eng paturon, tan kalangan ing duṣkṛti, siddha kāpti ning rawit, mwan rena kalih katuju, lwir mangkana panapanira sang uwus alalis, sang sinambhrama lēnglēng amrati citta.
33. Sangçaya lara kagagat, pētēng rasa nikang ati, kapati sira sang katong, kang tangis mangkin ⁵⁾) gumirih, lwir guruh ing katrīni, matag ⁶⁾) panēdēng ing santun, awor swara ning kumbang, tangis ing wong lanang istri, arērēb-rērēb pawra ning gēlung lukar.
34. Tinulung sira sang nātha, asuwya ndatan panglilir, sireña sirāngambil sangku esi tīrtha açuci, çinocan çrī bhūpati, ang-lilir mēnggah angaduh, mara angusap çoca, napuhi wāspa ⁷⁾) ning akṣi, tur angunus, salwir ing rājābharaṇa.

¹⁾ De tekst heeft unggwanira.

²⁾ Sk. madhya.

³⁾ De beteekenis van dit woord is niet duidelijk; zie de opmerking hier-beneden bij de vertaling; de gissing van v. d. Tuuk, dat hier wellicht kawandha bedoeld wordt, kan moeilijk aanvaard worden.

⁴⁾ De t. h. pare inplv. pangeran.

⁵⁾ Ontbreekt in den tekst.

⁶⁾ De v. l. heeft hier ngatag.

⁷⁾ Sk. wāspa of wāṣpa.

35. Kinapil kani ¹⁾ kang laywan, rinuruban ing sasampir, dastarira ingusap-usap wadana ning sang mati, asasambat anangis, mas mirah pangeraningsun, ndi nggwanirātmajiwa, rarahēn ing pasir wukir, masa kapanggiha sira duk agēsang.
36. Katuhon ing ambēk ²⁾ meda, sinaput ing manah prēsing, cāra ala kang linakon, wasānātēmah kayeki, duh jīwaningsun yayi, punapa wēkasaningsun, urip sama lan pējah, angarang anahēn kingking, lah ta dudutēn ingsun ayo alawas.
37. Saprēnahira pangeran, yadyan saswarga-Yamani ³⁾, sukha duh-kha sun akaron, tēka ning sowah kadadin, tan-sah iringusun yayi, kapanggiha jīwanisun, cinandyan ing kalangon, tan-sah ginurit eng kawi, satēmahan ingsun parēnga lan sira.
38. Ri sampunirāsasambat, anuly atuduh eng mantrī, angambil çawa sang katong, mwang çawa çrī pramiçwarī ⁴⁾, parēng çrī mahādewī, malayu punang inutus, prāpta ring pasanggrahan, layonira çrī bhūpati, katiga layonira si rayinira.
39. Kinon saparawongira, ameta palangkan danti, nggenira adyus kang layon, prasama sampun açuci, saptatīrtha sinṛṣṭi, tēlas ing açoca sampun, rinuruban kang layon, sūtra perēmas angrawit, lubeng ⁵⁾ luhung, ginandha sapta mrik sumar.
40. Kang rangkang wus ginubahan, aringring giringsing ringgit, açrī saha sēkar sinom, muwah sawong ing jro purī, prāptā-mawa pasaji, sopacāranya alangu, curing muni gumēñcyang, anggerong guntang angrawit, sang nātha kalih prāpta sirā-midara.
41. Mantrī saçeṣa ning pējah, prāpta umiring nṛpati, sēsēk supēnuh punang wong, mangun tulangan tuhw ⁶⁾ açrī, lawan sang para ṛṣi, Çewa Boddha wus katuhur, kinen ingastren pisan, wus ingastrenan bhinasmi, wus ing ⁷⁾ pralīna inañut ing samudra.
42. Sang mantrī pējah eng raṇa, Jawa Sunda wus bhinasmi, tēka ning bela akaron, ing swāmī tēlas ing bhasmi, inañut ing jaladhi, kunēng sira sang ahulun, mantuk eng swanagara, ken Pitar

¹⁾ De v. l. heeft het meer gewone kanin.

²⁾ De v. l. heeft ingambil.

³⁾ Verkorting van Sk. Yamanilaya, dat ook voorkomt. De afleiding bij GR. van Yamadhānī is dus als minder vanzelf sprekend te verwerpen.

⁴⁾ Sk. parameçwarī.

⁵⁾ Zie de opmerking boven bij II, 85.

⁶⁾ De t. h. tuh.

⁷⁾ De t. h. wus i.

- tumut angiring, kang wong wadhū, tēlas mareng Wilatikta.
43. Amēmēngiha ring mārğa, wēngi tēkeng Majapahit, tan kawarṇaha kunēng eñjang pun Pitar umarēk i, jēngira çrī bhūpati, adulur wong wadhū-wadhū, katur i jēng sang katong, ken Pitar sahātur bhakti, winehan wastra pisis dera sang nātha.
 44. Wus ing prang tan kawarṇaha, pagantyan ing dina rātrī, sang nātha ring jro kadaton, arang ta sira tinangkil, ring pamēngkang aguling, nora lyan paran ing kahyun, sang angēmasi lampah, nityaça sumlap ing ati, lot gumantung, ing dulu sararasira.
 45. Anggung bhrānti sēmang-sēmang, salawasira nrpati, anahēn lara wirangrong, tan kēna ring tadah guling, sayan orēm nrpati, solahira āçā ngunngun, arang wētu ning ujar, pijēr ta ¹⁾ sira anangis, sayan ²⁾ amrati lara tan palipuran.
 46. Sang mantrī prasamālara, tumut ing lara nrpati, sawong jro sama angepon, tan wruh ri paran ing ati, dene lara nrpati, yaya tan kēna tinulung, prāpteng çaçih ³⁾ Kārttika, kang çukla ring pañcadaçī, amṛtamāsa pējahira sang nātha.
 47. Ri linanira sang nātha, orēg sawong ing jro purī, yaya rug kang sakadaton, umyang gumuruh kang tangis, lwir ombak ing jaladhi, punang wong sama atrawu(h), abyuran katawurag, kagyat tēkeng tēpi siring, aruhun-ruhanan tēkeng Wilatikta.
 48. Sotan ing subala wīrya, sang mantrī samātuduh ing, kārya widagdha sapakon, tan ana kolug ing gati, bade kināryāradin, taratag kināryāluhung, anākārya bandusa, patulangan ikāngrawit, lēmbu ulung, sungunipun cocongklokan.
 49. Ring sawulan pitung dina, titiwanira nrpati, açrī kang sarwa tinonton, sawontēn eng Majapahit, men-men igēl abēcik, baba-risan pitung baju, makādi baris deklang, ronggeng solahe angrawit, pawayangan açrī lawan patapēlan.
 50. Pamuşpane kang sadina, limang pajēg sārī-sārī, baris pambugbuge sumyok, kang surak awanti-wanti, bēdil muni kumētig, wong rare ramyābubungkul, sukha apēplēngkungan, sang dwija prāptāngajēngin, mēngguk-mēngguk, molih dakṣiṇa sadina.
 51. Prāpta ring çawawedhāna ⁴⁾, asthiwedhāna ⁴⁾ makādi, patuku

1) De t. h. ta pijēr.

2) Uit çaya < Sk. sangçaya + an.

3) Verbastering van çaçī = Sk. çaçin.

4) Wedhāna implv. Sk. widhāna.

- n toyane kahot, wus ketang aneng jro ati, raww ing kakrĕcen sami, rūpa limang kĕti untang, paripih mas kalpika ¹⁾), pangĕlĕm toyane sami, yen te pigung, kidik kurange ayuta.
52. Sawu kĕrĕp dungki añar, istrĭne malih nukangin, angrangkĕp rawuhe mangko, paran ta n marma ning ati, apamĕĕt samangkin, pamūjāne mangalulu ²⁾), patanganane nggĕloh, swara n ghĕntāne ³⁾) nggulining, denyānabuh, bhramara angisĕp sĕkar.
53. Kang satya wus binrĕsihan, sahasra wilangnya sami, prasama kari kanyakā, warĕane ahyang amanis, durung wruh ing saraĕmi, yaya rinowang salulut, dene manis ning panon, anūk-šmeng nāla ning ati, sangkan ing bela tan kemut ing swajīwa.
54. Prāpta kang ĕubhadiwasa, mungĕah ing bade angrawit, sopa-cāra açrĭ ⁴⁾) tinon, layonira ĕrĭ bhūpati, aringring permas ādi, gagrantangan sarwa murub, agawok kang wong tumon, kang belāmārga karihin, laku ning bade endah lwir gunung sĕkar.
55. Surak lwir ruga ng ākāĕa, kang bĕdil amlingi kuping, sĕsĕk punang wong anonton, lanang wadhon tuha cili, silih pĕĕk anangis, anāngĕmban anak putu, milĕng-milĕng kemĕngan, awor sama cili-cili, mlĕk ing lĕbu, embuh swara nikang ⁵⁾) gubar.
56. Sampun prāpta eng pañcaka, larunganira nrpati, kang surak tan paparungon, sampun umidĕr ping trĭni, ring taratag anuli, kang layon sampun tumurun, mungĕah ⁶⁾) ing patulangan, linĕpas dera sang rĕsi, ĕewa Sogata amūjā sakabwatan.
57. Arab-arab kang minantran, nuli ginĕsĕng nrpati, lumĕkas kang bela mangko, ri tunwanira nrpati, prasama angabhakti, parĕng samāngunus duhung, tyāĕāsuduk ĕarĭra, kawĕngan kang aninghali, kweh ing bela asuduk ⁷⁾) aneng pañcaka.
58. Malih kang wong saking jaba, akeh bela ing nrpati, tan pendah kadi lalaron, girang tumĕdun eng agni, tan anganti asisig, kajamas adyus eng bañu, tĕkāsuduk ĕarĭra, angrĕs kang wong aninghali, akeh kapingluh kang mulat kagawokan.

1) Zie de aantekening boven bij I, 12b.

2) De t. h. mangalupalu.

3) Ghĕntā inplv. Sk. ghañtā.

4) De t. h. ĕrĭ.

5) De t. h. ning.

6) De v. l. heeft mungĕuh.

7) De t. h. (h)asuk.

59. Sampun ing bela paratra, prasama sampun bhinasmi, ring tumangan murub katon, tan pendah lwir tasik apwi, ri sanghāra ning bhūmi, kukusnya awēlun-wēlun, ebēk aneng pañcaka, angde kāṇṇyān eng ati, sampun ing bhasmi parēng sira sang nātha.
60. Pinūjā dera sang dwija, Ḍewa Sogata anuddhi, utpētti ¹⁾ sthiti pralīna, sakānuṣṭhāna anupit, sakrama ning angasthiwedhāna ²⁾ tēlas kalakun, wus aminḍeng wirūpa, pralīnanira sang ṛṣi, inaṇut sira ri tēlēng ing samudra.
61. Ri sampun ing atitiwa, mulih sang parādhimantrī, sama umungsi kadaton, sēmang mangu sēlēng ati, nora sukhānggung winghit, nagara tistis asamun, kang wong sama angepon, sarūpāneng Majapahit, bhaya ketu, nikang nagara wiḍirṇa.
62. Pagantyan ing rātrī dina, kunēng kawarṇaha malih, sang nātheng Janggala parēng, sang ing Urawan agoṣṭhi, kimuta ng bala-mantrī, makādi sang para sādhu, tan len kang linocitanira ri līna nṛpati, den kahitung, mārga ning orēm sang nātha.
63. Sira hyang Asmaranātha, sang mantrī wr̥ddha(h) ³⁾ angiring, umatur i jēng sang katong, marma ning agring akingking, tan ana ning oṣadhi, marasi lara sang prabhu, wet ning damahanira, ri līna sang rājaputrī, kapilangu ning citta tan palipuran.
64. Pun Madhu uni wus prāpta, mara eng Sunda-pradeḍi, anomah eng sang lwir sinom, tinampi dera nṛpati, mārganirāngajawi, sagṛhan prāpta pukulun, si ranak prameḍwara ⁴⁾, ēnti sukha nikang ati, prāyānungsunga sira prāpta eng Bubat.
65. Dady apatih Gajah-Mada, amurung karṣa nṛpati, marma ning atēmah layon, mangkana ling sang māyati ⁵⁾, kayoman dening mantrī, ḍry aji Wēngkēr asmu sēndu, mwan sang nātheng Koripan, liwat runtik ikang ⁶⁾ ati, bangbang ning gātra yaya mijil pāwaka.
66. Umatur si rayinira, singgih mangke kaka aji, tan ḍuddha kapo twas ing ngong, ri līna anakireki, ḍirṇanēn ken apatih, Gajah-Mada kang arusuh, angde bhagna ning lampah, si rakangirā-nahuri, lah yayi mangke rēmukēn parawaḍa.

¹⁾ Sk. utpatti.

²⁾ Wedhāna inplv. Sk. widhāna.

³⁾ Zie de opmerking boven bij II, 28.

⁴⁾ Sk. parameḍwara.

⁵⁾ Sk. mahāyati.

⁶⁾ De t. h. ing.

67. Sang mantrya samy amisarja, manut sakarṣa nṛpati, anēmbang pangarah mangko, pun Basanta ¹⁾) muny anitir, yaya ruga ng awyati ²⁾), swaranya ghora gumuruh, abēbēlēk wong prāpta, orēg tēkeng tēpi siring, saha gagaman tingkah ing wong ayuddha.
68. Mantrī umunggw ing bale bang, pasar tēkeng pasir-pasir, punang sañjata ahewon, satatabuhan muny atri, kang wong awara-wiri, angulati tuhanipun, tunggul pinakatēnggran, wontēn tan kēnīngulati, sorohipun, rame padātaña-taña ³⁾).
69. Wēngi kawarṇa ring eñjang, sang mantrī aprāya sami, amarawēñca punang wong, sañjatāgung wus lumindih, ngēpung rakryan apatih, sañjata asrang angasut, surak asanggaruhan, kang bēdil muny asanggani, gong ambarung, umung swarane ngampuhan.
70. Kagyat wong ing kapatihan, lanang wadhon tan wring gati, anangis lara angepon, malayw atinggal kikiwi, akweh malakw ing urip, kang wong sāhasā angrubuh, kikis lawan lalayan, pun Lēmbu ⁴⁾)-Mukṣa tan wrin-wrin, pan atutur, wus gēnēp pañjanmanira.
71. Kadadin ing Nārāyaṇa, apatih eng Majapahit, samayanira mantuka, ring Hariloka den iṣṭi, tumuly asalin rapi, sūtrāpētak amarēmpu(h) ⁵⁾), asabuk ātmarakṣa, lañcinganira gringsing udayanālus, tuhu bagus rūpanira.
72. Asampēt saha gaṇitrya ⁶⁾), n̄jēnēng ing natar amuṣṭi, mukṣa tan patinggal rāga, mantuk ing niṣkalajāti, waluya dewa malih, ndan kawarṇa punang wadhū, satyāsuduk çarīra, norānāpupul ring laki, sasar ing laku tibeng awecideça ⁷⁾).
73. Bhraṣṭa ning karang kapatyan, rinuruh nora kapanggih, rakryan apatih tan katon, winulikan eng patani, asing unggwan ⁸⁾) asēpi, malēr norāna katēmu, mangsul sahana ning wong, sama kinen amatyani, prāpta matur, i jēngira çrī narendra.

¹⁾ Zie de aantekening boven bij II, 37.

²⁾ Zie de aantekening boven bij II, 54.

³⁾ Hier, zooals vaker, tanya gespeld.

⁴⁾ De t. h. Lēmpu.

⁵⁾ Hier blijkt niet, of de h bij het woord hoort; B heeft echter een slot-h.

⁶⁾ Zie over dit woord de aantekening achter de vertaling.

⁷⁾ Sk. awīci.

⁸⁾ De t. h. gwan.

74. Lingira çrī naranātha, lah mundura bala iki, ing beñjang malih kinon angruruha ring wana giri, ring patapan asēpi, panga-bētan dusun-dusun, ana ring pringga jurang, ring guhā ring tu(m)pis-tu(m)pis ¹⁾, luwuk-luwuk, ri grong-grong ikang parangan.
75. Kang kinen asahur sēmbah, sampun prasiddha ing beñjing, sañjata malih mangkata, angrērēh ²⁾ rakryan apatih, tan kawar-ṇaha malih, ucapēn bala anusup, aneng karang kapatyan, arēbut tawan salwir ing, sarwawastu, lwir bhūta arēbat māngsa.
76. Pan sira sang umor ing hyang, sawēngkan eng Majapahit, nora anāmadani drēwyanira lwir pasir wukir, endah hyang Dhanapati, mas mañik tan kēneng itung, patih añakradala ³⁾, kajrih ing para bhūpati, tuhu-tuhu, mūrta ning hyang Nārāyaṇa.
77. Sang kadi hyang Çiwa Buddha, karwa mantuk ing nagarī, wet ning prapañca kaṣṭa kapituturēn ing prihatinirāneng Majapahit, kaloliteng ⁴⁾ i sang lampus, marmanira sah pisan, sang nātha kalih umulih, maring Janggala kalawan ing Urawan.

Colophon. Iti Kidung Sunda ⁵⁾ Tēlas linikhita ring dina ka ca wara kruwēlut, tithi pa ping 7, çaçih ⁶⁾ ka 10, rah windu tēnggēk windu, i çāka 1800.

Ndan antusakēna wirūpa ning akṣara iki lawan tunna ka-hotnya; kapajēngana de sang çuddhy amāca, apan ulih ing wong mūḍha, wahu asisinahu.

Variae Lectiones.

Zang I. [Codex 4254] 5b nirān mituturi; 6b tayāmēnēs-mēnēsi; 7b dharmarāga; 8b yan apilih; 10a malah malah aluwaran; 11a pating krēḍap; awinggēl inplv. apinggēl; 12a di-draweng; 19b anakisun; ning sang putrī; 20a makaçatru n.; 20b wacana si rakryan; 22a akampuh sinēbab; wijil Tinghulun; 24a uni nikang tulis; 26a saha won santun; dewa çrī inplv. dera çrī; yogya ontbreekt; 29a sulabdhā inplv. alabdhā; tinanggapā; 30b mangka basama; 31b manuta inplv. manut tattwa; 32a sakarṣaha; mahasunu; malar anuhuha; 32b

¹⁾ De t. h. tipis, de v. l. tumpis.

²⁾ De t. h. (h)angrarēh.

³⁾ Mogelijk van Sk. cakradhara.

⁴⁾ Te lezen kalolita?

⁵⁾ In het Ms. volgt hierop di-arēp Pamañcangah.

⁶⁾ Zie de aantekening bij III, 46.

puputreng inplv. suputreng; 35a gunung mwang ontbreekt; 37b isun inplv. ingsun; 38a wawarangan; 39b angumpulakēn bahitra; 40a yan rong tali; 40b wwe; 41a ndatan surud; 42a prāya nira; 43a mudik laning bahitra; 43b hyang ontbreekt; 45b pagregot inplv. pabrekot; 46a wasitakēna inplv. ucapakēna; 48b mawalung lakša; 50a age isun w.; 54a pamukti inplv. samukti; 55b prāpta; 57b nātheng Sunḍa; 59a inutus; 59b lakunya; 61a añcak saji; 62a hah iki p. A; 62b ki pangulu B.; Pitar nāma; tan wruh ing smu; 63a nirang nṛpati; 64a ngaranta hah iki; 65a wong iki inplv. ngong iki; 66a kang anangkil; 67a aprang inplv. amrang; 69a apasti inplv. amasti; 72a aprēgas; 72b kayopan inplv. kayoman; 77a musuh prāpti; 77b kakang; 78a umatur i.

Zang II. [Codex 4254: B; Codex 3864: C]. 2B embēh; 3B lan kaguywan (?); 4B duhka; C phalanyān prāpta; 5B deningsun; malar; 9C kaparijaya; 14C parēkan ida; ratna inplv. Lakṣmī; 16C wirang ingsun; 20 C ing Sunḍa; 21C palatra; 22C kadi carita; 25 C ākāça; B prathiwī; 29B Anepakam; 30C prāpta riki; 31C andungkap; 32B de paḍa ati²; 37B [ha]ken anēmbang pangarah; 39C wirang inplv. wīra; Rajaṭa kānggēh; 44C saha inplv. adan; 45C ning rat; 48B umung kang; 53B sinambaran; 54B er stond: pinandeng harṣa, veranderd in umunggw eng harṣa; 55B ry untat; 56C manuk dewata; 58B er stond hier eerst: kang ing untat; 64 inplv. ajrih heeft B [ka]jrih en C jrih; 67C dene n anēkakēn; 69 inplv. wēding pati heeft B wēdeng pati en B wēdi pati; C rājaputri; 73C denirāngatag; B eñjang-eñjing; 74C er stond: angrēmēk punang eñjing; brahmāntya; 75B tumēkanājñā; C ing ati; 76B angrēbat; 78B gigilih; 79C den ungsi; 81C kawarṇa; B kasēngan inplv. kasēnwan; 83C Gēlgēlang; B ngimbangan; C ebēk; 84B mantrīng W.; 85C papangang-gonyādikārang; 88C kapanggih, veranderd in pinanggih; 89C tan nāgateng; 90C akweh; amalēs enz. tot en met kacūrṇan in 91C ontbreekt; 91C inongsi; 92C mantri M.; 92B ngangswakēn; 93C maly amurēk; 96B paprang i w.S.; 97C apagut p. prawīra ontbreekt; tañ jrih apakayeng (?); kawarṇa; 98BC awantusan; 100B kiñcih; lwir samong inplv. kadi mong; 105C syah inplv. syuh; 106C tiba; B runti-runtik; C inongsi; 107BC nanggēhi; 108C aja ta agings.; 110B Alēmpong inplv. Gēl.; 111B churigābir; 113B swara neng b.; 114C kadi kēbo inguṇḍa anguṇḍa; mrēk amrēkata; 117B kapraṇa; 118C tuwēke pinatik; 120B menak eng M.; 121C umyus; inudanañ; 122C mantri M.; B kakhyāti; 124B karwa inplv. kalih; C paḍaḍap;

tuwēke anglungid; 126C tanghīngidēk; siti inplv. kṣiti; 127B lwih inpl. lwir; C idem ?; 130B alali inplv. tan eling; 132B kitāngrarabang; C kah inplv. lah; arup kanin; 133BC norengong; 134C ababad; B kang sumirat e.a.; C sumirat ekang a.; 135C katēnggeh; 136C puñcar; 140B umunggweng; daitya; C detya; 143C asasimping; 145C ajāngrēsa; 146B angnduk; C angubat-abit; 147C akweh; 149C inidēk inamuk; BC purug-purugi; 151C anibeniñ j.; 155B sāgarānēmpuh; 157C siti inplv. kṣiti; dene apatih; 161BC y ajēng; 162C amraṣṭakēna; siti inplv. kṣiti; 165C anglumpat ing; 167C siti inplv. kṣiti; 168B aranggayān; C tēkāmrējaya; 169B narendra S.; 171B narendra U.; 173B inīṣṭi inplv. inongsi; 175C suligi inplv. jamparing; mimis sinamburat; B gāṇḍewa watang lan gaṇḍi; C runya akweh ngēnani; 177C tēkāgulung; 179BC sumilir; 181B arenena; C marma; ngungnsi (sic); 183BC ataṇḍing; C tanggul atanggil; 184B strus inplv. trus; 186B amungkas; 187B mrakaṣa; C katanggul; 188B tēmbang; 189C sahāmatang; 190BC ṣatru ngēmasi; 190B mijila saking a.; 192C ri rēngga; pati karēḍap; 193C amlēga; 195BC angduk; 197BC mantri U.; 198B pinrang inplv. pinrih; C pindraja (sic); n kēnakēn pinrih; 199C malēs malih parēng; 200/201C us inplv. wus; 203C satriya; B gāṇḍewane cin.; 204B ṣrī narendreng Suṇḍa; C ring Suṇḍa; B ing ati; 205B wyakti n dade kayeki; 207B suksesun; 211C inungsi; 216C ing tani.

Zang III. 1C ring polah; us inplv. wus; ning sunsah; 2C wuwus karasa; 3C pituduh; 4C marmaningsun agēsang; B sinangguh; 8BC pangeraningsun; 12C payas inplv. pahyas; 13BC adulur-dulur; 15C winongwong; 17B ing urip; 18C aglis abhāge ngong; 19C nikang tahēn; 20C mangke ngiringa; 21BC kang akṣi; 22C bhāṭṭāra angiring; 23C i sang swāmī; 24C tan pati ning dewa; 25C irāṅga-bhakti; BC ing sang mati; C muṣṭi; sarwy anawak; 28C akusah-kusah eng n.; 30B wēnēs ing m.; C añapa; inplv. ngke heeft B mangke en C ken; 32C wuwus inplv. uwus; 33B kagatgat; BC ngatag pan.; 35B kanin inplv. kani; BC ukir; 36B ingambil inplv. ing ambēk; C samalēn inplv. sama lan; 37 C saswargan y.; makaron; B jīwaningsun; aparēnga; 39C ing açuci; B aluhung-luhung ginandha; 40C garingsing; anglangu; munya; 41B tuhw açrī; BC wus ing pral.; 42C ring swāmī tēlas bhinasmi; 43C amēmēnginya; 44B i dulu; 45B bhrānta; BC pijēr ta inplv. ta pijēr; 46BC ring paran; 47B wus lina inplv. ri l.; BC atrēwu; B tēpi siring paḍāng-rungu i pējahira sang nātha; 48C luhung inplv. ulung; 49C memen

inplv. men-men; igëlan bëcik; babagusan; dengklang; 50C pamug-buge; munya; B nggawa inplv. ramya; C apaplëngkungan; B olih; 51B patukon; C pitung këti; yen to pigung kidik kirang pitung yuta; B sâyuta; 52C arangkëp; paran ta marma; gulining; brahamara; 53C kimut inplv. kemut; 55C kamëngan inplv. kemëngan; B embëh; nikang gubar; C swara ning bubar; 56C tanpararungan; 57C agësëng inplv. ginësëng; 58C bela ning nṛp.; ing agni; 59C awëlu-wëlun; ing akṣi inplv. eng ati; 60C ning asthiwedhāna; 61C ri s. irātitiwa; nura inplv. nora; gung inplv. anggung; ning Maj.; 62C Narawan inplv. Urawan; 63C ri voor līna ontbreekt; B līna ning rājap.; 65B runtik ikang; C runtik tikang; 66C ring līna; B anaknireki; C kang apatih; arusuha angde; er stond eerst paratra inplv. parawaça, maar later veranderd; 67C amiharja (veranderd in amisarja); abab ikang wong pr.; B abëblë wong; 70C kakiwi inplv. kikiwi; wrinwri; 71B amarëmpuh (met slot-h); 73B padene nora inplv. malër norāna; 74C tumpis²; B ring grong²; 75C sang kinen; sañjatāgung kang mangkata; 76B sawëngkon; uki inplv. wukir.

Colophon. Cod. 3864: de eerste alinea ontbreekt; in de tweede: çuddhya amaca. Cod. 4254: Iti Kidung Sundāntaka; rest ontbreekt.

Afgezien van die afwijkingen, die uit onnauwkeurig lezen van het origineel bij het afschrijven te verklaren zijn, heeft het papierhandschrift Bat. Gen. 483 nog de volgende varianten:

Zang I. 1a swasuputra; 1b Wendan; 2b papacangannya ayu-ayu; 4b apingging; 5a Kawuripan; 5b niran mituturi; 6a ta na kulehe ontbreekt; tayāmënës-m.; paran ontbreekt; 7b dharmarāga; 8b yan apilih; 10a malah malah aluwaran; 12b mabang kadi inplv. mapik ādi; 13a çring brahmar.; 13b pëkik inplv. apëkik; het daaropvolgende tan ontbr.: gagatra; 16a datënge; 17b gawok; 18a dene (?) sang guru; sayan; 19b anakisun; ning sang putrī; 20a makaçatru; 20b wacana si rakryan; 22a sinëbab; Tinggulun; 23a winawang; 24a nikang tulis; 25b winwata inpl. winwat ing; 26a ardhanariçwara; yogya ontbr.; 27b asasmita; kaka inplv. kaki; 28a inginggitan; 28b ukir; 29a sulabdheng g.; tinanggapa; 30b ardhanariçwara; mangka inplv. mangkana; 31a asewābhaktīng kaki; 31b manuta sakajar; 32a sakarçahan; mahasunu, malar anuhuha; 32b puputreng inplv. suputreng; sapta inplv. satus; 33a tininggal inplv. tininghal; 35a gunung mwang ontbr.; 36a naranātha inplv. narapati; 37b isun nora; andadatëng eng mantuha; 38a kaka wawarangan; 39b ring voor Sunda ontbr.; angumpulakën; 40a sawatara; yan rong tali; 40b wwe;

41a ndan surud; 42a i swakārya; 43b hyang ontbr.; 45b pagregot; 46a akweh yan wasitakēna; 48b payasipun; mawalung l.; 49a mwang ontbr.; 50a isun wikan; 51a prāpting kikisik; 53a jěng nātha; 53b lātrī inplv. rātrī; 54a pamukti; 55a anghing inplv. angling; 55b prāpta; 57b nātheng Sunda; 58a pada yāgugunēm; 59a inutus; 59b lakunya; 61a ańcak saji; 62a sinapa de rakryan; 62b iki dēm. C. kalih ki tum. p. B.; nāma inplv. anāma; wruh ing smu; 63a nirang nŗpati; 65a wong iki inplv. ngong iki; 66a kang anangkil; 67a aprang pradeça; 68b denyojarira; 69a apasti inplv. amasti; 71b mijil; car. sang awuyut; 77b kakang inplv. kaki; lah ontbr.; 78a i sang nātha sawot sāri.

Zang II. 4 dukkha; 5 deningsun; malar; 11 ontbreekt; 26 eng pati; 28 wira na Caho ontbr.; 29 Anepaka; 30 jinahuan; 37 ken aněmbang pangarah; 42 Jikaraga; 46 tinuha-tuhw eng jurit; 47 Singasāri; 48 kang tatabuhan; 49 sangkeng U.; 53 sinambaran; 54 pinandeng inplv. umunggw ing; 55 ry untat; 58 kang ing untat; 64 manawa jrih; 69 wědeng pati; rājaputrī inplv. nāthaputrī; 70 nora voor ngong ontbr.; 71 riněbut; 73 eńjang eńjing; 75 tumě-kanājñā; 76 angrěbat; 78 gigilih; 81 kasěngan inplv. kasěnwan; 83 angimbangi ng iběk; jalada; 84 mantring W.; 92 ngangswakě; 96 i wong Sunda; 98 awantusan; angrik; 100 kińcih; lwir samong inplv. kadi mong; 106 towi inplv. Gowi; 110 Alěmpong inplv. Gělěmpong; 111 churigābir; 112 lwir voor bhūta ontbr.; 113 jalada; neng bėdil; 117 kaprana; 118 angrěk inplv. anghrěk; 119 twan Sirikan; 120 eng Majapahit; 122 akeh jengkel; kakhyāti; 124 karwa inplv. kalih; 127 lwih; 130 ayo alali inplv. ayo tan eling; 132 ngrarabang; 133 norengong; 140 eng liman; detya; 146 anduk; 149 purug-purugi; 161 ky adhipating S.; y ajěng; 162 ambhraṣtakēna ng w.S.; 168 arangayan; 171 narendra Urawan; kakangire çrī n. J.; 172 kasumbar inplv. susumbar; 173 iniṣti inplv. inongsi; 175 watang lan inplv. kalawan; 182 angguling inplv. anguling; 184 strus inplv. trus; 186 amungkas; 187 mrakaṣa; 190 çatru ngěmasi; 191 mijila saking akṣi; 192 kěrėdap; 197 mantri Ur.; 198 pinrang inplv. pinrih; gāṇḍewane cin.; 204 çrī narendreng Sunda; ing ati; 205 wyakti n dade kayeki; 207 sukhesun; 211 dene sang nātheng.

Zang III. 1 angepo inplv. angepon; sunsah; 4 sinangguh; 5 taruhing inplv. guruh ing; 8 pangeran ingsun; 13 adulur-dulur; 15 winowong; 17 ing urip; 21 mēyěp inplv. lumēyěp; 23 tur akěkěmuh; i sang swāmī; ngrawupi; 25 ing sang mati; sarwy anawak; 26 guruh inplv. gumuruh; 30 mangke inplv. ngke; 33 kagatgat; ngatag; 34 sireña-

nira; naputi inplv. napuhi; 35 kanin inplv. kani; pasir ukir; 36 katuhon ingambil; 37 jīwaningsun; aparēnga; 39 aluhung-luhung inplv. lubeng luhung; 41 wus ingastren bh.; 44 i dulu; 45 bhrānta; angunngun inplv. āṣā ngunngun; 46 angepo; ring paran; 47 wus lina inplv. ri lina; atrēwuh abayaran; na siring: padāngrungu i pējahira sang nātha; 49 nirang nṛpati; solahe ngrawit; 50 rare nggawa bubungkul; olih inplv. molih; 51 prāpti r. ṣaw.; patukon toyane; sāyuta; 52 sahu; paran tan marma; 57 aninghalin; 61 sang na mulih ontbr.; 63 Smaranātha; ri lina ning r.; 66 anaknireki; 67 abēblē; 70 pajanmanira; 71 amarēmpuh (met slot-h); 73 pradene nora katēmu inplv. malēr norāna katēmu; 74 tupis-tupis; ring grong-grong; 75 sañjatāgung kang mangkata inplv. s. malih m.; karang-karang kapatyan; 76 sawēngkone Majapahit; pasir ukir; 77 kapatuturēn.

Colophon: Iti Kidung Sundāntaka.

VERTALING.

ZANG I.

Zonder stoornis zij het!

- 1a. Nu worde verhaald van Z. M. den koning, die regeerde in Majapahit, Ayam-Wuruk genaamd, een machtig, dapper vorst, een echten zoon van het Klingsche land, in den vollen zin des woords van edele afkomst, populair bij zijn onderdanen, jong en schoon, als Kāma in menschelijke gedaante.
- 1b. Alom bekend was hij onder de menschen om zijn voortref-felijkheid en zijn goede eigenschappen, zooals ieder weet; hij was een persoonlijkheid, iemand, die de wereld kon overwin-nen in den strijd; stil boog zich voor hem het geheele rijk Java, maar ook Wandan, Koci, Tumasik, Sawakung, Tañjung-pura en, zooals vanzelf spreekt, ook Bali, dienden hem onder-danig.
- 2a. Jammer echter, dat hij nog niet in aanraking gekomen was met vrouwen om met haar in liefde te leven; immers hij kon, om zoo te zeggen, kiezen naar hartelust. Maar hij wilde eerst dan zich de bekoorlijkheden van een vrouw verwerven,

- [wanneer hij er een aantrof], die hem gelijkwaardig was in afkomst, die verdiende gehuldigd te worden op aarde als zijn gemalin en de koninklijke waardigheid te dragen, en die de bekwaamheid had om op te treden als voornaamste koningin.
- 2b. Schoone meisjes, van kṣatriyageslacht, dochters van mantri's, van edelen huize, dongen naar zijn hand in niet te tellen aantal; als een geurenverspreidende bloemenmassa, een stapelplaats van liefelijkheid in de Kārttika-maand, zoo waren haar bekoorlijkheden, minverlangen opwekkende; en nu bestond de kans, dat zij, die toch wel waard waren gezellinnen te zijn in het genieten van de liefde, door hem teleurgesteld zouden worden en het niet verder zouden brengen dan slechts nu en dan eens door hem aangekeken te worden.
- 3a. Zoo bleven allen maagd, en bleef hij verder uitzien naar een koningsdochter, die, schoon en wat dies meer zij, van even hooge geboorte als hijzelf, in gestalte en eigenschappen waarlijk voortreffelijk, waardig zou zijn gehuldigd te worden door het [gansche] rijk. Reeds was het geheele gebied van het rijk Java afgereisd en nog had men er geen gevonden; tot zelfs naar de onderhoorigheden waren de afgezanten gegaan.
- 3b. Van Madhura en Palembang waren er al (prinsessen) aan Z. M. den koning aangeboden; portretten van allerlei koningsdochters waren hem reeds getoond, maar geen er van begeerde hij. Hij bleef een gevoel van onbevredigde verlangens koesteren: zijn manier van doen was te vergelijken met die van de bijen op de bloemen, die altijd het beste voor zich uitkiezen.
- 4a. Nu verspreidde zich een gerucht, dat de koning van Sunda een dochter had, wier schoonheid beroemd was. Zonder dralen werd er toen iemand heen gezonden en wel een kundig portretschilder, die zijns gelijke niet had in het schilderen van portretten van prinsessen; niemand was er, zoo was algemeen bekend, die hem evenaarde.
- 4b. Hij schepte zich in. Men heesch de zeilen. Van den tocht zelf worde gezwegen. Hij kwam aan in de haven van bestemming en inderdaad werd de beeltenis van de prinses geschilderd: tot in de kleinste trekken werd zij goed door hem getroffen, zooals vanzelf spreekt; het werd een fraai portret.
- 5a. De gezant ging daarop terug naar zijn land; hierover worde niet gesproken. Nu worde verteld van Z. M. den vorst van

Kahuripan en van diens jongeren broeder van Daha, n.l. dat beiden zich naar Majapahit begaven; zij zaten er juist in die dagen over in de war, dat hun zoon nog geen kennis had gemaakt met een vrouw.

- 5b. Daarom spoedden zij zich naar hem toe met de bedoeling om hem te vermanen en om hun wensch, dat hij de geneugten van het slaapvertrek zou aanvaarden, door te zetten. Van hun tocht worde niet verhaald. Aangekomen te Majapahit, gingen zij regelrecht den kraton binnen. De bewoner van den kraton keek vreemd op; hij kwam naar beneden en ontdeed zich van zijn dodot¹⁾.
- 6a. Beiden werden met een sěmbah begroet door dien god van schoonheid, die op zachten toon tot hen sprak: „Mogen Uwe Majesteiten gaan zitten”. „Zeker, mijn zoon, beste jongen. Moogt gij, heer, ook gaan zitten, gelijk met ons”. Op dat bevel boog hij, maakte een sěmbah en zette zich neer in eerbiedige houding (?).
- 6b. De vorsten omhelsden en streelden hem, terwijl ze zeiden: „Wel, mijn zoon, wat scheelt er toch wel aan, dat ge zoo mager zijt en als het ware²⁾ hoe langer hoe meer verwelkt? We zijn er werkelijk ongerust over. Zijt ge soms ziek, heer? Wat is toch de reden er van, dat ge zoo mager zijt? Kom, vertel het ons eens.
- 7a. En dan baart het feit, dat ge u onthoudt van het genot van een vrouw, ons zorg, heer!” De vorst van Daha glimlachte en sprak: „De reden er van, dat ik hier bij u gekomen ben te zamen met mijn vorstelijken ouderen broeder, is, dat ik u een vraag wilde stellen, jonge vriend.
- 7b. Wanneer ik zoo bij mezelf er over nadenk, dat ge nu volwassen zijt, een knappe, jonge man, en bovendien thans koning geworden, plichtgetrouw, populair en wereldberoemd, een neerdalende Bhagīratha, die in concreten vorm zich vereenigt met de aarde en met den verheven Heer van Satī,
- 8a. dan wekt het feit, dat gij [nog] niet in aanraking gekomen

¹⁾ N.l. uit eerbied voor zijn vader en zijn oom, hoewel hij hun meerdere was in rang; de gewoonte om met ontbloot bovenlijf zijn opwachting te maken vindt men nog in de kratons op Java, en, naar de heer Poerbatjaraka mij mededeelde, ook op Bali.

²⁾ V. l. taya, dus: onzichtbaar, hoe langer hoe bleeker wordend.

zijt met een vrouw mijn verbazing op, mijn jongen. Immers, gij doet als een hommél, die, ofschoon hij wel neerstrijkt op ¹⁾ de bloemen, waarvan hij in dartele uitgelatenheid den honing kan genieten, wanneer het juist de vierde maand is (Kārttika), en die maar een keuze heeft te doen uit de verspreide bloemenpracht, in werkelijkheid toch van niets weten wil. Neemt ge wellicht een gelofte in acht?"

- 8b. De prins glimlachte en maakte een sēmbah voor Z. M. den vorst, terwijl hij sprak met een stem, die wedijverde met de zoetheid van stroop: „Gij behoeft niet ongerust te zijn: er is geen gelofte, die ik in acht wensch te nemen, en het komt evenmin voort uit een gevoel van afkeer, maar ik wil iemand uitkiezen, die waardig is om hoofdgemalin te zijn en gehuldigd te worden op aarde.
- 9a. Ik wacht nog op een portret; de boodschapper, die naar Sunda vertrokken is, is nog niet teruggekomen; ik had hem namelijk opdracht gegeven eens een onderzoek in te stellen en een portret te maken van de twan galuh (prinses); immers, 't is alom bekend, dat er niemand is, die haar evenaart; vele portretten zijn hier aangekomen, maar er was er geen bij, dat indruk op mij maakte."
- 9b. Z. M. de koning lachte: „Wel, wees er dan om geprezen! (?) Ik zal U beiden op mijn schoot nemen, wanneer het er werkelijk van komt, dat gij met haar in den echt vereenigd wordt." De heer patih glimlachte en zei met een sēmbah: „De dienaren van Uwe Majesteit hadden wel een lastige taak, toen ze rondreisden om een prinses te zoeken, die indruk zou maken op Uwer Majesteits zoon!"
- 10a. Alle kratonbewoners waren verheugd; pas tegen den avond was de bijeenkomst der vorsten afgelopen en werd hun een onthaal aangeboden, waarbij alle zes de smaken rijkelijk tegenwoordigd waren. Laat op den avond begaven zij zich ter ruste. Van den nacht worde niet verteld. Den volgenden ochtend werden de beide vorsten wakker en baadden zich.
- 10b. Zij kleedden zich fraai. De vorst van Kahuripan trok een dodot aan van buitenlandsche stof, met goudverf beschilderd, een gordel in het patroon giringsing kawung, van voortreffelijke

¹⁾ Rondvliegt om.

- kwaliteit ¹⁾ en bekoorlijk; hij deed een fraaie, kostbare (?) bĕbĕd aan, die met candu ²⁾ bestreken was; hij droeg een adhi-pati's kris met kostbaar gouden gevest,
- 11a. met bloemwerk van vlammeende robijnen, waarbij de vonken gevormd werden door parels, die fonkelden als vuurvliegen, zooals men die ziet, wanneer het juist nieuwemaansnacht is; met hellen glans schitterden zijn oorhangers van het patroon Brahma-Wiṣṇu ³⁾; zoo zag hij er keurig uit, onberispelijk, met zijn flinke, mannelijke gestalte; zacht was zijn optreden en hij had iets bevalligs over zich; hij had bovenarmringen aan van het patroon ātmarakṣa ⁴⁾ en driedraadsche armbanden.
- 11b. Hij droeg zijn witte rabuyut-bloemen keurig, als de koningen op de prenten; zijn haarwring was losjes opgemaakt, waarlijk bekoorlijk, bekleed met goud en juweelen en voorzien van een garuḍa met den kop naar achteren gericht; zijn kruinjuweel van tooverachtig-schoone, vlammeende robijnen schitterde; zijn kusyaraga (?) was er des te goddelijk-schooner om. 't Was duidelijk, dat hij een spruit was van het land van Janggala-Kahuripan.
- 12a. Wat nu betreft den vorst van Daha, diens toilet was waarlijk fraai; hij had een dodot aan van gebloemd zijden stof, heel aardig met goudverf beschilderd; hij droeg een gordel van het patroon giringsing ringgit en een paarse, met gouddraad bestikte bĕbĕd; verder een kris, waarvan het gevest, in geleedingen, uitgesneden was in den vorm van een bhūta, die met bloemen zwaaide, waarvan de kelkjes bestonden uit kostbare juweelen.
- 12b. Hij had zijn haarwring op zijn Klingsch opgemaakt, ver naar achteren uitstekend, keurig en bekoorlijk; zijn oorhangers waren uitgezochte robijnen en zijn kruinjuweel was van kostbaar edelgesteente; hij had fijne bovenarmringen aan en zijn kalpika's ⁵⁾ waren van het model jāga-ṣatru; zijn groene

1) Of: die er goed bij paste.

2) Soort boreh.

3) Donker goud met weerschijn?

4) „Lijfsbescherming”; men heeft hier wel te denken aan de magische bescherming, die het dragen van bepaalde kledingstukken verleent; op dezelfde wijze is in 12b een kalpika-patroon jāga-ṣatru, „wakend tegen een vijand”.

5) In ouder Javaansch de achter het oor gestoken pucuk-bloemen, maar in het Nieuwjavaansch K. I. van ali² = ring. Welk van beiden hier bedoeld is, durf ik niet beslissen.

rabuyut-bloemen droeg hij keurig in het model winalat-khadga; schoon was hij, waarlijk een spruit van Daha.

13a. Beiden begaven zich naar de audiëntieplaats en gingen zitten op de koninklijke palimanan; te zamen met hen ging ook de hoogerwaardde huispriester zijn opwachting maken bij den koning, benevens de hoofdamttenaren, de dëmung, de tumëng-gung en vooral de patih; allen namen plaats volgens hun stand.

13b. Blij van zin kwamen zij hun hulde betoonen. Daar kwam toen die god van bevalligheid aan: schoon, dat zijn kleedij er niets bij was; zijn frissche gelaatskleur schitterde als het heldere uitspansel, wanneer geen nevel het verduistert; zijn geheele optreden wekte minverlangen op: waarlijk, hij was een belichaming van den Hooge.

14a. De pas-aangekomene ontdeed zich van zijn dodot en boog zich neer voor de beide vorsten, terwijl hij een sëmbah voor hen maakte. De vorst (van Kahuripan) sprak: „Ga zitten, beste jongen”. Op dat bevel nam hij plaats, wederom zijn hulde betoonend; vervolgens ging hij zitten op de babatur¹⁾, een weinig op zij, en dadelijk trok hij alle blikken tot zich; ook zijn vader en zijn oom keken beiden hem onderzoekend aan.

14b. De vreugde van den vorst was volkomen, als van iemand, die reeds hier op aarde de hemelsche zaligheid ondervindt; immers, zijn zoon, goed van karakter, een goed staatsman en begiftigd met onderscheidingsvermogen als hij was, was het licht van zijn leven en de lieveling van de wereld; bij de gedachte alleen, dat hun Heer door de andere vorsten gehuldigd werd, werden de mantri's van geestdrift vervuld.

15a. Z. M. de vorst sprak: „Patih, moet men zich ongerust maken over den tocht van den uitgezonden schilder? Hoe zou het met zijn reis staan? Onze jonge vriend hier wacht vol ongeduld. Zou hij misschien moeilijkheden hebben ondervonden op zee, waar het zoo gevaarlijk is?” De heer patih sprak met een sëmbah:

15b. „Uwe Majesteit heeft gelijk: de bezorgdheid van Uwe Majesteit is in het geheel niet ongegrond; immers, een reis over zee is moeilijk en gevaarlijk, want er zijn veel bezwaren aan verbonden”. De vorst knikte met het hoofd ten teeken van in-

¹⁾ Een verhevenheid op de paséban.

stemming. Daarom kende de vreugde van de mantri's geen grenzen, toen de hoogerwaarde huispriester (guru) Smara-nātha sprak:

- 16a. „Verheven Majesteit, voor wien de geheele wereld ontzag heeft, Uw priester heeft gisteren uit mededeelingen van schippers vernomen, dat de gezant van Uw zoon op de terugreis is en in Tërung is aangekomen; ze hebben aangelegd in Mahibit, waar ze aan land zijn gegaan om water in te nemen;
- 16b. nu zullen ze wel zoowat in Bubat aangekomen zijn. Zoo luidden de berichten van de schippers”. De beide vorsten waren uitermate verheugd bij het hooren van de woorden van den hoogerwaarden hoofdpriester, evenals de overige vorstelijke personen, de hoofdmantri's, de heer patih, de pangalasan en de manguri.
- 17a. Daar arriveerde onverwachts de afgezant; hij droeg een in gele zijde gewikkeld portret en kwam aan op de wanguntur. De vorsten waren uitermate verheugd, evenals de hoofdmantri's. De heer patih gaf (den schilder) vlug bevel, dat hij naderbij moest komen. Deze maakte toen een sēmbah voor de vorsten en bood het portret van de prinses aan.
- 17b. Het werd in ontvangst genomen en bekeken door de twee vorsten; toen dezen haar zoo beschouwden, vonden ze, dat ze toch werkelijk schoon was en wel iemand om tot schoondochter te hebben; hun verwondering was heel groot, want de prinses was met al haar bekoorlijkheden wel in staat om minverlangen op te wekken. De god van hen, die aan minnepijn lijden, nam dat met voldoening waar; vervolgens nam hij met een sēmbah het portret van hen over.
- 18a. De meester in schoonheid bekeek het portret en werd er geheel in vervoering door gebracht; hoe langer hij het met aandacht beschouwde, des te dieper indruk maakte het op hem: het was hem, alsof het leven uit hem week, alsof hij dronken van gadung werd; het was hem, alsof ze haar intrek genomen had in zijn binnenste, alsof ze hem voor oogen zweefde; hij kon er maar niet genoeg van krijgen haar te liefkoozen, in de verbeelding, dat zij al op zijn schoot zat.
- 18b. „Ach, gij godin, Çrī van bekoorlijkheid, klaarblijkelijk zijt gij de belichaming van Rati, gij jonkvrouw, die kampioene zijt in lieftalligheid, die de schoonheid slaat van stranden, bergen

en waterstroom¹⁾, gij onvergelykelijke. Zijt gij wellicht de godin van de honingzee²⁾, de godin van den bloenberg, de Lakṣmī van de stad? Want zoo vertoonen zich de bevalligheden van uw schoonheid, heerscheresse”.

- 19a. Toen begrepen de beide vorsten wat er omging in het hart van hem, die van minverlangen vervuld was, die niet ophield vleierende, zoete woordjes te spreken tot de geliefde. Zij gevoelden het en het was ook duidelijk merkbaar, dat de liefde over hem gekomen was. Dus hief Z. M. de vorst de audiëntie op.
- 19b. Hij nam zijn zoon bij de hand en met hun drieën gingen ze den kraton binnen. Daar namen ze samen plaats in de pandapa (madhya). Vervolgens werd hem de vraag gesteld: „Mijn kind, beste jongen, wat denkt ge er nu van, nu ge het portret van de prinses gezien hebt? Is er iets in haar, dat U bevalt?”
- 20a. De aldus ondervraagde maakte een sēmbah: „Dit portret van die Cṛī van lief talligheid zal onveranderlijk voor mij zijn het juweel van mijn gedachten en het zal zijn intrek nemen in het diepst van mijn hart. Mocht er iemand zijn, die zich op een of andere wijze er tegen verzetten zou, dan zal hij mijn vijand zijn, mijn tegenstander in een tweegevecht; sterf ik, dan zal ook hij sneuvelen, als mijn gezelschap in den dood”.
- 20b. De beide vorsten glimlachten. Daarop werd de patih ontboden³⁾; degene, die daartoe opdracht kreeg, spoedde zich naar het paleis van den patih. Daarop haastte zich de heer patih naar den kraton en begaf zich in de tegenwoordigheid van den koning, die hem zeide, dat een aanzoekgeschenk gereed moest worden gemaakt, en dat een brief daaraan toegevoegd zou worden.
- 21a. Van nacht noch dag worde verteld. Patih Madhu, die opdracht gekregen had de prinses ten huwelijk te gaan vragen, was met eenige voorname mantri's aan boord gegaan; een groote jonk was zijn vervoermiddel. Weldra haalde men de schootlijn aan en heeschte de zeilen. Waarlijk bekoorlijk was de wijze, waarop die boot over zee ging.

¹⁾ Of misschien „maagdelijke wouden”, naar het N. J. wana woeloesan, dat door Poerbatjaraka aldus vertaald wordt.

²⁾ Rati; cf. KBW., IV, 555b: sang hyang ning madhujaladhi.

³⁾ Cf. de aantekening bij den tekst.

- 21b. Gedurende een pasar-week waren ze op zee; toen landden ze op de kust van Sunda, in het Westen. (Patih Madhu) reisde dadelijk door naar de hoofdstad en begaf zich naar patih Anepakën om belet te vragen voor een audiëntie bij Z. M. den koning. Dit worde niet beschreven; verteld worde daarentegen van den volgende ochtend.
- 22a. De koning van Sunda had toilet gemaakt: hij had een dodot sanëbab¹⁾ aan, met goudverf beschilderd; hij droeg een bēbēd van Tinggulunsch maaksel, een gordel in giringsing van het patroon Pāṇḍawajaya, heel mooi, en een kris met ivoren gevest, waarin een bhūta was uitgesneden, die aan de afhangende hand een doode droeg.
- 22b. prachtig ingelegd met goud en juweelen; hij droeg mooie bovenarmbanden met bantala's²⁾, paarlen oorhangers, een haar-wrong in den vorm van [of: versierd met] ontluikenden arecabloesem, een kroon in goud uitgevoerd, een vlammend kruinjuweel van kostbaar edelgesteente en kalpika's van juweel en beril aan beide kanten.
- 23a. Hij was getooid met orchideeën van het soort angrek wulan en zag er uit als koningen op de prenten; de glans van zijn teint was frisch en teer; zijn huidskleur was eenigszins lichtbruin; om de gemoederen tot het uiterste te brengen, zoo was de liefelijkheid van zijn oogopslag, als het ware druipend van honing. Het was de moeite waard hem aandachtig te aanschouwen, den held in den strijd, wiens hoogste levensdoel was de rechten en plichten van den vorst hoog te houden en die zorgde voor het welzijn en de welvaart der goedgezinden.
- 23b. De vorst kwam uit den kraton en zette zich neer onder een troonhemel. De mantri's, geordend naar hun rangen, maakten hun opwachting: in de eerste plaats de brahmanen, het college der rechterlijke ambtenaren en de manguri; ze kwamen naderbij en kregen bevel plaats te nemen. Toen kwamen de gezant en de patih en boden den brief aan de voeten van den koning aan.
- 24a. Beiden maakten een sēmbah. De koning nam den brief aan,

¹⁾ Zie de v. l. l. in den tekst.

²⁾ Blijkbaar een versiering (in den vorm van een schijf, die de aarde voorstelt?) op den armband, zooals die ook op voorhoofdsbanden en oorsieraden wordt aangebracht.

- las hem en prentte zich den inhoud er van in het geheugen. De brief, waarvan de toon deernis vermocht op te wekken, luidde als volgt: „Geëerbiedigde Majesteit, die voor Uw onderdanen zijt, wat het water is voor de wereld, die met ontzag bejegend wordt overal op aarde, moge Uwe goedertierenheid volkomen worden, doordat gij mij tot zoon aanneemt.
- 24b. De zoon van Uwe Majesteit is als een cātaka-vogel, die getroffen is door de brandende stralen van de zon in Asujimāsa (de maand Āṣwina); als de cucur-vogel, die met smachtend verlangen opziet naar de maan, verliefd en minverlangen koesterend, voortdurend maar vurig hopen op regen en maneschijn, d.w.z. op Uwe Majesteit, die alom beroemd zijt als de verpersoonlijking van de maan en van zachten regen ¹⁾.
- 25a. Ik verzoek U om Uw toestemming, nu ik U om Uw dochter vraag, de parel van Uw persoonlijkheid; moge Uwe Majesteit zoo genadig zijn te maken, dat ik leven moge in Uw genade; steeds neem ik eerbiedig op mijn hoofd de beide voeten van Uwe koninklijke Majesteit om leven en dood in Uwe handen te stellen.
- 25b. Uwer Majesteits dienaar Madhu is er mee belast om behalve den brief nog bovendien een (mondeline) boodschap te richten tot Uwe voeten, heer”. Toen de koning den brief gelezen had, was het, alsof zijn hart verbrijzeld was, stukgesneden met een scherpen bamboe, zóózeer was hij om den inhoud van den brief door medelijden bewogen. Ten slotte sprak hij zacht:
- 26a. „Wel, wat is ten slotte uw boodschap, mijn waarde?” De patih antwoordde met een sēmbah: „Inderdaad, verheven heerscher, vraagt de zoon van Uwe Majesteit, dat gij hem in uw gunst moogt aannemen. Hij zou heel graag willen, dat de dochter van Uwe Majesteit zijn voornaamste gemalin zou worden, daar zij waardig is als zoodanig in het rijk gehuldigd te worden.
- 26b. Elken dag lijdt hij aan verliefdheid en minnepijn, steeds zweeft zij hem voor oogen; hij heeft zijn belangstelling voor zijn werk

¹⁾ In deze strophe zijn blijkbaar twee bekende vergelijkingen door elkaar gehaald: die met den uit de Indische litteratuur welbekende cātaka (*cuculus melanolaesus*), die van regendruppels leeft en daarom in den drogen tijd met verlangen uitziend naar den regen, en met den cucur, van welken eenige malen gezegd wordt in de Jav. litteratuur (zie KBW. s.v.), dat hij weent bij afnemende maan.

verloren en kan eten noch slapen. Niemand anders begeert hij als geneesmiddel voor zichzelf, die van minverlangen vervuld is, dan de dochter van Uwe Majesteit, op wie zijn gedachten zich concentreeren. En verder houdt de vorst van Kahuripan, de *bésan*¹⁾ van Uwe Majesteit, nog altijd vast aan de plechtige belofte, die hij afgelegd heeft:

- 27a. dat hij de beide kinderen van Uwe Majesteit, wanneer ze inderdaad met elkaar zullen trouwen, zal plaatsen op zijn schoot, den bruidegom op zijn linker-, de koningsdochter op zijn rechterdij, en dat ze, daar zittend, samen op volkomen gelijke wijze zullen gehuldigd worden; immers, hij wenscht in haar te verkrijgen een incarnatie van de vorstin van Daha".
- 27b. De vreugde van Z. M. den koning kende geen grenzen; glimlachend antwoordde hij hem: „Wel, het is mij een waar genoegen, dat hij, mijn waarde, zich er mee tevreden wil stellen iemand lief te hebben, die onder de eischen blijft, welke gesteld zouden kunnen worden, en die bovendien ook nog onhandig is in haar optreden, en dat hij zich er mee vergenoegt, dat zij lief is en een beetje vleierig ten gevolge van haar jeugdigen leeftijd".
- 28a. Toen nam hij den brief en legde hem in zijn ivoren beteldoos; hij wenkte den *démung* en gaf hem last het aanzoekgeschenk van goud, edelsteen, kleeren enz. in onberekenbare hoeveelheid in ontvangst te gaan nemen. 't Was laat op den morgen, toen Z. M. de koning wegging en den *kraton* binnentrad.
- 28b. De gezant vroeg verlof en begaf zich naar de *pasanggrahan* van den heer *patih*²⁾. Daar werd hem een onthaal bereid, stellig in alle opzichten heel smakelijk; van wat de zee, de bergen en de rivieren opleveren, bleef niets achter; geen wonder ook, de koning van Sunda was, zooals ieder weet, machtig, edel en wat dies meer zij.
- 29a. De blijdschap van Madhu was buitengewoon groot, nu hij succes had gehad. Over hem worde nu niet verder verteld;

¹⁾ Ik heb het *warang* van den tekst bij ontbreken van een Hollandsch equivalent met het Nieuwjavaansche *bésan* weergegeven (*bésan* duidt de verhouding tusschen de wederzijdsche vaders [ouders] van echtgenooten aan).

²⁾ Blijkbaar logeerde de gezant in de *kapatihan*, waarheen hij zich na zijn aankomst in Sunda (zie 21b) begeven had; onder *pasanggrahan* heeft men dan hier te verstaan een paviljoen voor gasten, logeergebouw of logeervertrekken, in overeenstemming met de oorspronkelijke beteekenis van het woord.

verteld worde, hoe de koning zich bevond in het verblijf van de prinses; daar zaten zij met als derde de koningsvrouwe, die haar dochter liefkoosde en haar trachtte te verzoenen met het feit, dat zij ten huwelijk was gevraagd, dat op haar beslag was gelegd en dat ze uitverkoren was (?) ¹⁾.

- 29b. Het prinsesje werd met vriendelijke woordjes toegesproken en gekust op het gelaat: „Ach, gij, mijn eigen leven, mijn heerscheresje, moogt gij lang blijven leven om ons tot dochter te zijn en tot bloem onzer blikken; wat betreft uw vader en uw moeder, prinses, ook wanneer gij de levensgezellin zult zijn van hem, die nu naar uw bezit streeft, zult gij onze dochter blijven, al wordt ge ook zeven maal op aarde herboren.
- 30a. Maar er is nu een aanstaande man voor u, een prins van Kling, die beroemd is om zijn jeugdige, schoone gestalte, een nog ongetrouwde jongeman, die leeft in weelde en rijkdom; hij is schrandere, een dichter, kundig op het gebied van verzen en liederen en dapper in den strijd op het slagveld; hem vreest het geheele land Java; hij houdt zich bestendig en stipt aan den dharma en resideert in Majapahit.
- 30b. Ik verlang er naar, prinses, te hooren ²⁾, hoe de wereld hem lof toezwaait. Bovendien heeft hij de plechtige belofte gedaan, dat hij geen vrouw zal nemen behalve u, meisje; gij zult tot zijn gezellin verheven worden in het bekleeden der koninklijke waardigheid, gij zult zijn voornaamste gemalin zijn, die de huldiging der wereld in ontvangst zult hebben te nemen; zoo luidt de belofte van den heer van Majapahit.
- 31a. Ik vind het prettig, prinses, een schoonzoon te krijgen van het soort van mijn jongen vriend, jong en bovendien rijk aan onderhoorigen, een spruit van Kahuripan, door wien het leven van het geheele buitenland beheerscht wordt, een jongen wereldheerscher, dien de zeven vorsten huldigen en dienen”.
- 31b. Zijn gemalin sprak: „Ach, mijn eigen ziel, mijn schat, meisje, houd rekening met uw vader, mijn lieveling; groot is het loon van hen, die vader en moeder gehoorzamen: dat heet handelen naar ³⁾ de overgeleverde voorschriften, die ons voorgehouden

¹⁾ Tinanggapan tur katuju (?).

²⁾ N.l. bij mijn a.s. verblijf in Majapahit.

³⁾ We kunnen hier ook vertalen: dat is de leer van Manu; dat is, wat ons voorgehouden wordt enz., waarbij dus gelezen wordt: Manutattwa.

worden in de leerboeken, de voorschriftenboeken voor koningskinderen, meisje.

- 32a. Een kind, dat wel-onderdanig is, behoort eerbiedig te aanvaarden alles, wat vader en moeder het gelasten en op te houden hun verdriet te veroorzaken door slecht gedrag en nalatigheid ¹⁾ in het beoefenen van het goede. Wees als het meisje Mādhawī, die alle wenschen van haar vader opvolgde, opdat gij vermeerderen moogt het nageslacht van uw ouders; [dit is voor u] de gelegenheid om niet te blijven zitten (?) en om pap met den lepel te kunnen voeren (?). ²⁾
- 32b. Ach, mijn eigen ziel, verzet u toch vooral niet tegen het voorschrift, zooals dat medegedeeld wordt in de purāṇa's, die wij volgen, en in de Ćlokāntara: „Voor een kind, dat zich goed gedraagt tegenover zijn ouders, doet onder, naar men zegt, het loon van hen, die honderd maal offeren; waarlijk, het is de vervolmaking van zijn vader en moeder, die het hooge geluk van hen, die door hun kinderen gehoorzaamd worden, er in deelachtig zullen worden”.
- 33a. Zoo sprak haar moeder, terwijl ze het prinsesje vermaande. De op Ćrī in bekoorlijkheid gelijkende maakte een sēmbah voor haar vader en moeder en haar gezwollen oogen verrieden, dat haar het huilen nader stond dan het lachen ³⁾; zij was bleek als wawar ⁴⁾, juist zooals de maan er uitziet in den nanacht tegen den tijd van zonsopgang.
- 33b. Ze zag er uit als verdorde jonge bladeren; daarenboven was ze ingetogen gekleed; haar dof-zwarte haar was bekoorlijk, als een wolk, die zwanger is van zachten regen; haar wenkbrauwen liepen in punten uit in den vorm van een halve maan, weemoedige verlangens opwekkende; haar leest was slank van bouw als een dolk ⁵⁾; de pudak was beschaamd wegens haar kuit, die wedijverden met den arecabloesem in bevalligheid.

¹⁾ Kinārya kan zoowel opgevat worden als dubbel passief van ari [i > ya voor het rijm] [cf. Ju., Wrđl., s.v. ari, No. 10], als als pass. van kārya; in het laatste geval vertale men: „en het goede te doen”.

²⁾ = om man en kinderen te krijgen (?).

³⁾ Letterlijk: met een uiterlijk van weenen, waarbij de oogen toenamen in gezwollen-zijn.

⁴⁾ Wrsch. bepaalde zwammen of schimmelplanten.

⁵⁾ Cf. Pranatjitra, IV, 9: Madya nira matrēm konoes = haar middel was als een getrokken vrouwendolk.

- 34a. De gevuldheid van haar borsten was bekoorlijk; minachtend zagen zij neer op den glans van de ivoor-kokosnoot; de loten van de gadung weenden, bang voor haar armen; de tarawarṣa maakte neergehurkt een sēmbah voor haar vingers, die fijn waren als naalden, als de haren van den stekeligen¹⁾ egel.
- 34b. Haar nagels waren als parels, haar teint was teer als gele kleeftijst (?), flonkerend als fijn goud; de ivoren pop moest onderdoen voor de trekken van haar gelaat; haar stem was lief en bekoorlijk en kon wedijveren met het geluid van een wijfjesgans: al wat stem was, zonk bij haar vergeleken in het niet²⁾.
- 35a. Waarlijk, men zou ongelijk hebben, indien men zei, dat er ergens een prinses bestond, wier schoonheid te vergelijken zou zijn met die van de twan galuh (prinses). Zij deed haar naam Raden Citraraçmi³⁾ eer aan, wegens haar stralende schoonheid, die in de schaduw stelde alle bekoorlijkheden van zeeën, bergen en rivieren in de maand Kārttika, welke ontroering te weegbrengen in de harten der dichtervorsten, zóó, dat hun pennen hun den dienst weigeren⁴⁾.
- 35b. Haar hofjuffers liepen druk om haar heen, ken Bayan, ken Sanggit, ken Pasiran en Pangunengan; wat betreft haar ayu's⁵⁾ en haar minnen, die waren als de tuin Sañcaya-sāri in den honingtijd, voordat de hommels er in 't rond komen vliegen: zóó was haar liefelijke bekoorlijkheid, in staat om de gemoederen tot het uiterste te brengen en om hartstocht, minverlangen en liefde op te wekken.
- 36a. Van den nacht worde verder niet gesproken. Nu worde er verteld, hoe het den volgenden ochtend was. Het heele land van Sunda was er over in opschudding, dat Z. M. de koning voornemens was naar Java te gaan met zijn gezin en dat de twan galuh (prinses) naar Majapahit gebracht zou worden; daar het 's konings plan was haar spoedig in het huwelijk te laten treden.
- 36b. De hofgrooten van Sunda werden opgeroepen en spoedig

1) Of: van den volwassen egel, daar singi behalve = scherp ook = rijp is.

2) Anders: en wat verder maar stem had.

3) Zij wordt gewoonlijk Prabhu Tuhan genoemd, maar dat kan een titelnaam zijn; K. S. c. I, 4 noemt ze echter dyah Pitaloka.

4) Eigenlijk afbraken.

5) Weer andere hofjuffers?

- kwamen zij hun opwachting maken, in de allereerste plaats de heer patih, maar ook de (andere) voorname mantri's; in goede orde, als op de prenten, maakten allen met een diepe buiging een sěmbah en kregen aanzegging van Z. M. den koning, dat hij naar Java zou gaan en dat zij hem op zijn tocht moesten vergezellen.
- 37a. Blij van zin maakten allen een sěmbah en eenstemmig aanvaardden zij eerbiedig 's vorsten bevel. Daarop werd ken Madhu ontboden; hij kwam en diepgebogen maakte hij een sěmbah. Z. M. de koning sprak: „Wel, patih Madhu, keer gij eerst terug; ik kom dan na u.
- 37b. Den brief van mijn jongen vriend zal ik niet beantwoorden, maar vertel hem van mijn bedoeling om naar Majapahit te komen met het meisje. Ik ben zeer verlangend aan mijn jongen aanstaanden schoonzoon, dat juweel van het Klingsche land, mijn sympathie te laten blijken.
- 38a. Het was mij een buitengewoon groot genoegen de woorden van mijn vorstelijken ouderen broeder te vernemen, dat hij, zooals gij zegt, de belofte gedaan heeft de prinses en mijn jongen vriend op zijn schoot te zullen nemen. Wat zou de reden er van kunnen zijn, dat ik niet met genoegen eerbiedig zou aanvaarden, dat mijn jonge vriend trouwt met de prinses? Deel verder nog mede, dat ik spoedig kom”.
- 38b. Als antwoord maakte ken Madhu een sěmbah. Zijn voldoening bij het aanhooren van de woorden van Z. M. (den) Mahāprabhu was niet gering; 't was hem, als was amṛta uit den maanstroom¹⁾ als regen op hem neergedaald. Ten slotte sprak hij: „Zeer zeker, de dienaar van Uwe Majesteit aanvaardt eerbiedig alles, wat Uwe koninklijke Majesteit heeft gezegd. Ik vraag dan gelijk maar verlof om morgenochtend op weg te mogen gaan”.
- 39a. Z. M. de koning knikte toestemmend; hij glimlachte en sprak zacht: „Anepakēn, laat er een flinke hoeveelheid mondvoorraad in de schepen aanwezig zijn!” Patih Anepakēn maakte een sěmbah en vroeg verlof terug te mogen keeren om voor allerlei dingen voor hen, die naar Java teruggingen, te zorgen.

¹⁾ Blijkbaar is hier amṛta verward met soma, waarvan de maan het reservoir heet te zijn.

en spoedig was de mondvoorraad al naar het tolhuis (havenkwartier) gebracht.

- 39b. Van den nacht is nu verteld¹⁾; den volgenden ochtend gingen Madhu met de hem vergezellende mantri's scheep. Er worde niet van verteld, hoe zij het onderweg maakten.

Z. M. de koning van Sunda, om van hem te vertellen, trof druk voorbereidende maatregelen: hij bracht een aantal schepen bij elkaar, zoowel groote als kleine; zelfs koopvaardijsschepen mochten niet achterblijven.

- 40a. Weldra waren er ongeveer 200 schepen, die voor vertrek gereed lagen: allerlei sloepen waren present; Madureesche tēmplons en vlerkprouwen waren er ten getale van 2000, en ook de voorraden voor onderweg waren in voldoende hoeveelheid aanwezig.

Nu worde verteld, dat, toen Z. M. de koning aan het zee-strand aankwam,

- 40b. zich onverwachts kwade voorteekenen voordeden: een roode gloed lag over het water van de zee en aan de kust leek het wel bloed; de kraaien krasten doordringend en spuwden vervolgens bloed, teekenen, dat Z. M. de koning Sunda niet terug zou zien, maar in Majapahit zou omkomen.

- 41a. Maar de vorst liet zich er niet door van streek brengen; hoewel hij die slechte voorteekenen zag, schrok hij niet terug. De zee over te steken naar Java, dat was zijn hartewensch; wat meer is: dat was de verwezenlijking van zijn hoop, dat zij zouden trouwen en dat hij door hun huwelijk in familierelatie zou komen met den koning van het Klingsche land: hij wilde met alle geweld doorzetten, dat hij dien god van schoonheid tot schoonzoon zou krijgen.

- 41b. Vervolgens begaven zich de koning en de koningin met als derde de aan Çrī gelijke in bekoorlijkheid in een sampan (klein bootje) om spoedig daarop aan boord van hun schip te gaan. Ook de patih, de dēmung, de tumēnggung, de rangga's en de overige ambtenaren gingen scheep, vergezeld van hun echtgenooten.

- 42a. De troepen kwamen allen aan boord, in de eerste plaats de keurtroepen; van alles was er in overvloed aanwezig: wapenen

¹⁾ Hier heeft de traditioneele manier om aan te duiden, dat de verteller eenigen tijd overslaat, hem een part gespeeld: *tan* kon niet ingevoegd worden wegens de maat, en feitelijk is er „van den nacht” niets verteld!

- bij duizenden, trekdieren ¹⁾ (wagens), paarden en olifanten, zoodat de schepen er vol van waren; verder alle slaginstrumenten en vaandels; hun bedoeling was om de bekoorlijkheid er van te laten blijken in wedstrijden en spiegelgevechten (? , wapendansen ?), wanneer de gelegenheid daartoe aan ieder in zijn eigen vak ²⁾ zou gegeven worden.
- 42b. Men zou denken, dat geen Sundanees was achtergebleven en dat ze tot den laatsten man met hun vorst meegegaan waren naar Majapahit; immers, ze waren zich van geen gevaar bewust en ze zagen slechts reikhalzend uit naar het oogenblik, waarop Sunda en Janggala elkaar zouden ontmoeten; nu immers braken zij daarheen op. Welk een plezier om ginds gemeenschappelijk te genieten! ³⁾.
- 43a. De tocht der schepen ging ⁴⁾; men haalde de schootlijn aan, fraai stonden de zeilen. Wat nu betreft het vaartuig van den koning, dat was een jong sasanga ⁵⁾, zooals die gemaakt werden in het land der Tataren en sinds den oorlog van Z. M. koning Wijaya en den val van Kadiri nagemaakt werden.
- 43b. Een mooi gezicht, zooals op de prenten: strak spanden zich de zeilen onder den druk van den wind, want, daar het bijna de 4de maand was, was de wind gunstig, n.l. Noord-West ⁶⁾; hoe langer hoe verder verwijderde zich [het schip van het land], bekoorlijk; het was, alsof god Baruna naar het eiland Java verhuisde.
- 44a. Daarvan echter vertel ik nu niet. Wat nu patih Madhu betreft, die was intusschen te Majapahit aangekomen; hij maakte zijn opwachting bij Z. M. den koning en bracht hem rapport uit: hij vertelde hem alles, wat hij, die thans zich nog onderweg bevond, hem opgedragen had. De vreugde van de beide vorsten, speciaal die van den jongen vorst, den jeugdigen prins, kende geen grenzen.

¹⁾ Trekdieren (= karbouwen) zou hier wel beter passen, daar het vervoer van wagens niet zoo gemakkelijk is en later niet verteld wordt, dat de Sundanezen wagens gebruikten in den strijd. Maar de dichter laat in beschrijvingen als deze gaarne zijn fantasie vrij spel, en daarom kan hij hier evengoed wagens bedoeld hebben.

²⁾ = voor zijn wapen?

³⁾ De vertaling van 42b is heel onzeker; *asosokan* is onvertaald gelaten.

⁴⁾ Er staat *mudik* = stroomopwaarts, maar dat kan hier niet bedoeld zijn.

⁵⁾ Mij is niet bekend, of sasanga hier een speciaal soort jonk is, of dat het op een of andere wijze met 9 verband houdt.

⁶⁾ Naar KBW., III, 252b.

- 44b. Elken dag, zonder het ooit moe te worden, had hij maar met verlangen uitgezien naar hen, die nu aangekomen waren, om hen vlug te gemoet te kunnen gaan op den weg; met hun allen zouden ze hen gaan verwelkomen bij het weerklinken van de gong. Het onthaal was gereed: men had visch gevangen, van alles, wat er in de zee en in de bergen te vinden is, waarbij visch uit beken en rivieren niet ontbrak, evenmin als allerlei soorten van bandēngs uit de vijvers en de diepe plekken in de rivieren.
- 45a. Varkens en karbouwen stonden al vastgebonden; er waren zeeschildpadden van Saloka en geiten, herten en miereneters, die in vallen gevangen en in kooien opgesloten waren, allerlei andere dieren, ook vliegende honden, die met den kop omlaag [in de boomen] hangen; alles, wat tot onthaal kon dienen, was in voorraad; snippen in onbegrensde hoeveelheid stonden gereed, benevens uit de havenplaats aangevoerde arak en zoetigheden.
- 45b. 't Was ook niet te verwonderen; hij was immers machtig en dapper en beheerschte de vier zeeën; de pachters der tolkantoren kwamen, zuchtend onder den last van de geschenken, die zij als cijns kwamen aanbieden: allerlei van overzee geïmporteerd moois, allerlei fijne stoffen voor kleding; ook kwamen er stalen van kooplieden mee, zoodat de opschik der vrouwen, die Çrī's van den kraton, keurig werd.
- 46a. Te veel om op te noemen waren de aandoeningen van hen, die vreugde in hun binnenste ondervonden. De wegen werden in orde gebracht, de erven opgeknapt, de paviljoens schoongemaakt; het bruidsvertrek (statiebed), bekoorlijk en van alle versierselen voorzien, met zijn franjewerk en zijn fijne strookjes papier, was waarlijk fraai.
- 46b. Alle inwoners van den kraton waren druk in de weer om hun gasten te verwelkomen en hun een ceremonieele ontvangst te bereiden; de wimpels, (die wapperden) ter eere van hen, die de genietingen van het huwelijksleven gingen smaken, waren een welkomsgroet voor haar, het prachtjuweel (?). Niemand was er bij, die onbedreven was; hun vaardigheid was waarlijk niet gering; blijkbaar waren er geen domooren bij.
- 47a. Toen er nu een etmaal of tien verlopen was in afwisseling van dag en nacht, arriveerde onverwachts de akuwu van Bubat,

die de aankomst rapporteerde van den koning van Sunda met zijn gezin, speciaal van de prinses, en van de mantri's; tot aan den avond waren er onafgebroken aangekomen, de zee door-klievend, en nu lagen ze voor anker overal verspreid over de riviermonding.

47b. Uwer Majesteits dienaar werd op het gezicht er van van verbazing vervuld, want er zijn heel wat schepen, allerlei tēmplons en jukungs, pasopets en balandongans¹⁾, als uitzwermende vliegende witte mieren. Er zijn al heel wat menschen aan land gekomen en er zijn er nog veel over, die nog niet geland zijn; nog zeer velen bevinden zich op zee, die nog niet eens zijn aangekomen; overal, waar er maar plaats voor is (?), ligt het vol en tot Cangu toe zijn ze de rivier opgevaren.

48a. In Bubat zijn ze in massa's en het is er vol van de tenten; de troepen maken er een tijdelijke verblijfplaats (?) in orde voor den koning onder den waringin, een keurige pasanggrahan, van waaruit men een vrij uitzicht heeft op het Zuiden. 't Is er vol van wapentuig, dat aan de kanten geplant is evenals de vaandels, terwijl de geweren in rotten staan.

48b. De mantri's zijn allen in de weer om met hun geheele personeel een tentenkamp te bouwen; ook ontbreekt het er niet aan vrouwen: er zijn er heel wat aangekomen, keurig gekleed, zoodat het Uwer Majesteits dienaar een genot was er naar te kijken. Wanneer er „verloofden” te koop waren, dan zou Uw dienaar best zin hebben het heele boeltje op te koopen voor 80.000”²⁾.

49a. Zoo luidde de mededeeling van den akuwu van Bubat. De vreugde van de vorstelijke personen kende geen grenzen; met hun drieën waren ze van plan (hun gasten) te ontmoet te gaan. De rijksgrooten en de heer patih van Majapahit werden opgeroepen; spoedig kwamen zij en maakten een sēmbah. De koninklijke heer sprak:

¹⁾ Vgl. Encycl. v. N.-I¹., s.v. VAARTUIGEN, IV, resp. p. 488b s.v. t jēmplon, 481b s.v. djoekoeng, 488a s.v. sope, en wellicht 480a. s.v. bandoengan [waar de nevennaam „Sasak kambang” overeenkomt met het „op Sasak veel in gebruik” van het KBW., doch de beschrijving als pont in 't geheel niet klopt met het „diep om veel te kunnen laden en met vlerken uiterust”, dat het KBW. van de balandongan meedeelt].

²⁾ De vertaling van het slot van deze strophe biedt moeilijkheden; bovenstaande vertaling is een proeve; bij de vertaling van wani heb ik gedacht aan de beide beteekenissen van het Nieuwjavaansche gēlēm, poeroen. Over 80.000 als grootste getal zie Calon Arang, Bijdragen 82, p. 133.

- 49b. „Patih, begeef u te zamen met de mantri's op weg; roep de troepen op al te gader; verzamel de wagens, de¹⁾ met kostbare aankleding en draagstoelen ingelegd met stukjes goud en keurig mooi met kajang²⁾ afgedekt.
- 50a. Mijn bésan is, naar verluidt, te Bubat aangekomen, en wacht daar. Wij zijn vol verlangen om hem te gaan verwelkomen op den weg. Welk een vreugde zal er genoten worden, nu zij aangekomen zijn, en wat zal hij (A.-W.) praten en lachen met het meisje, die Cŕi van minnepijn! Nu zal ik spoedig weten, hoe mijn dochter er wel uit ziet!”.
- 50b. De mantri's antwoordden eenstemmig met een sēmbah aan Z. M. den koning: „Majesteit, heer vorst, wij zijn het eens met het verlangen, dat Uwe Majesteit koestert. „Genegenheid is de vergelding voor genegenheid, hardheid moet met hardheid beantwoord worden”; zoo behoort de handelwijze te zijn van den hooggeborene, den vorst, die de spil der wereld is, als hij de voorschriften van de traditie wil opvolgen.
- 51a. Uwe dienaren zullen mee (den koning) te gemoet gaan, die op de reede is aangekomen; de bésan van Uwe Majesteit immers ziet, naar gezegd wordt, met reikhalzend verlangen de komst van Uwer Majesteits zoon, die altijd bij hem in den smaak is gevallen, te gemoet”. Hij, die de jeugdige uitbundigheid zelve was, lachte, en ook Z. M. de koning toonde een lachend gelaat, toen hij zijn zoon zoo zag.
- 51b. Druk maakten patih's en hoofdmantri's pret met elkaar; uit hun houding bleek hun algeheele instemming; geen was er, die er in zijn hart anders over dacht; men vreesde geen moeilijkheden, maar lachte vroolijk onder elkaar. Doch ken Gajah-Mada stemde met den gang van zaken niet in: zijn lach was ver te zoeken; hij schudde het hoofd en pruttelde voor zich heen.
- 52a. Alle mantri's, die ter audiëntie aanwezig waren, begrepen de gelaatsuitdrukking van den heer patih; ze begrepen, dat hij het niet eens was met den wensch van Z. M. den koning; zijn³⁾ manier van doen immers was niet als bij vorige gelegen-

¹⁾ Samoli-moli (?).

²⁾ Aaneengeregen palmbladeren.

³⁾ Waarbij in het midden blijve, of *zijn* op G.-M. of op den koning slaat; uit den Jav. tekst blijkt dit niet duidelijk.

- heden. Een gevoel van beklemdheid kwam op bij al degenen, die hun opwachting maakten.
- 52b. De mannen van de garde (*balakrama*) en de lijfwacht (*panakawan*) van den koning, die zich in de carangcang kawat bevonden, zagen de gelaatsuitdrukking van heer Mada eveneens; stil werd het; niemand dorst te spreken en men boog slechts het hoofd; zij, die zich op eenigen afstand bevonden, dorsten met elkaar te fluisteren en letten daarbij scherp op den heer patih.
- 53a. Ze waren van verbazing vervuld; door telkens het hoofd te laten zakken en dan weer op te kijken gebruikten ze hun blikken om uiting te geven aan hun gedachten — indien zij er over zouden spreken, zou dat niet in goede aarde vallen! —: „Wat is het toch, dat de heer patih wenscht, dat hij zich zoo maar verzet tegen den tocht van Z. M. den koning?” Ten slotte naderde hij ¹⁾ en richtte zich met een sěmbah tot de voeten van den koning: „Heer, overhaast U niet!” ²⁾
- 53b. Dat gij, heer, naar Bubad zoudt gaan, Z. M. den koning van Sunda te ontmoet. die, naar verluidt, met zijn gezin is aangekomen met de bedoeling hier naar Java te komen, dat zij verre, heer vorst. Het plan van Z. M. (den) Mahāprabhu ³⁾ plaatst ons voor moeilijkheden. Het is verkeerd (er op in te gaan) en niet in overeenstemming met onze traditioneele politiek! Laat hem liever een dag of vier, vijf ⁴⁾ wachten!
- 54a. Elke vrijwillige opoffering van glorie van Uwe koninklijke Majesteit beteekent, dat die glorie minder wordt!” Z. M. de koning sprak: „Wanneer die glorie groot ⁵⁾ is ⁶⁾, en is ze klein, dan heeft zoo'n handelwijze immers toch niet veel te beteekenen”. Daarop zweeg hij. Patih Gajah-Mada sprak toen weer:
- 54b. „En hoe zou het dan moeten met de heeren van de onderhoorigheden? Denkt gij er niet aan, dat zij zich als vazallen gedragen

¹⁾ N.l. Gajah-Mada.

²⁾ Met de bijbeteekenis: sloof u toch niet zoo uit?

³⁾ N.l. dat zijn dochter ebenbürtige gemalin zou zijn.

⁴⁾ Lett. 4 nachten 5 dagen.

⁵⁾ Lett. veel.

⁶⁾ Ellyptische zin? Indien we invullen: „dan kunnen we ons zoo'n opoffering best veroorloven”, dan is de zin wel in orde; intusschen is de vertaling niet meer dan een gissing.

aan de voeten van Uwe Majesteit? Van Madhura, Palembang, Koci, Wandan en Tumasik, Tañjungpura en Sawakung en ook van het rijk Bali [komen ze], allen geparfumeerd ¹⁾, en hun sĕmbah gaat gepaard met het aanbieden van bewijzen van onderhoorigheid" ²⁾).

- 55a. Hij sprak: „Straks worden de Sundaneezen nog anders en is hun gedrag niet meer in overeenstemming met dat van de andere vorsten, die van de onderhoorigheden. Wel, dan zou het zijn, als waren zij niet door mij in vroeger dagen aan ons gezag onderworpen. Wacht dus een dag of vijf; indien er dan nog steeds niemand komt,
- 55b. wil dat zeggen, dat het met de bedoelingen van Sunda niet pluis is, dat zij niet met oprechte bedoelingen naar Java zijn gekomen, maar dat het bedriegerij is, heer. Wees toch vooral op uw hoede, heer vorst, en let op de wegen ³⁾ van dien vijand, die aan de voeten van Uwe koninklijke Majesteit komt onder het mom van vriendschap”.
- 56a. Wat nu betreft den koning, die wilde wel handelen overeenkomstig den raad van den heer patih. Z. M. de jonge vorst liet zich meeslepen: hij had geen inzicht in de verkeerde praktijken van den heer patih; geen oogenblik drongen de mededeelingen van Madhu en de boodschap van den vader van de prinses tot zijn bewustzijn door. Misschien kwam dat wel door toedoen van den Albeschikker ⁴⁾, die hem den weg van den verkeerden dharma deed begaan.
- 56b. Zelfs werd last gegeven, dat de aanvoer van alles, wat dienen zou voor het onthaal, dadelijk stop gezet moest worden. Alle mantri's, die zich in Majapahit bevonden, keken vreemd op van zoo'n verraderlijke handelwijze, daar ze niets afwisten van de manier, waarop de koning meegesleept en van gedragslijn veranderd was; immers, op een vriendschappelijk initiatief werd nu gereageerd met een daad van slinksche praktijk, het reine werd nu met iets onreins vermengd.

¹⁾ D.w.z. met geurige boreh ingesmeerd, zooals blijkt uit het *alepana* van red. A. De bedoeling is: ze maken officieel hun opwachting, op dezelfde wijze, als thans te Solo, met ontbloot bovenlijf, dat gezalfd is met boreh. [Vgl. KBW., III, 740a: yan sirānĕmbah, tan kengang nora lepana, naar Adig. 30.]

²⁾ Pangalpika; zie Ju. en KBW. s.v. kalpika (terecht?).

³⁾ Dwiṣṭa.

⁴⁾ Widhi.

- 57a. Alle mantri's, die hun opwachting maakten, bogen het hoofd en dorsten niet te spreken; ze mompelden wat in zichzelf, daar zij het bevel niet begrepen. Maar zij zouden in conflict komen met hun eed van trouw ¹⁾, en dus gehoorzaamden zij, uit het veld geslagen ²⁾ en er voor bevreesd ongehoorzaam te zijn aan het bevel van den koning en van heer patih Mada, voor wie beiden ze ontzag hadden. Dat was de reden, waarom ze terneergeslagen en verdrietig waren.
- 57b. Ze moesten denken aan de dagen van weleer, toen patih Madhu arriveerde met de boodschap van Z. M. den koning van Sunda, die zoo vriendelijk was, en nu kon het werkelijk zóó loopen. Hierover worde nu niet verder gesproken. Laat ik nu weer vertellen van hen, die gekampeerd waren in Bubad en met ongeduld wachtten op de komst van de vurig-verlangden.
- 58a. Nu hadden zij een gerucht vernomen, dat heer Mada, het niet eens met den loop van zaken, door een verraderlijke manier van doen had weten te verhinderen, dat Z. M. de koning hen te gemoet was gekomen. Daarom beleigde (de koning van Sunda) een vergadering en hield een bespreking met de mantri's onder den waringin.
- 58b. Het eenige onderwerp van beraadslaging was, waarom die van Majapahit niet gekomen waren. De algemeene opinie was, dat zij zich niet hielden aan hun woord, zooals dat vroeger tot ken Madhu was gesproken. Daarom zond hij ³⁾ zijn patih's er heen, betrouwbare mannen, die wereldberoemd waren om hun dapperheid.
- 59a. Met hun viereen werden ze gestuurd, de slagtanzen ⁴⁾ van Sunda, n.l. patih Anepakñ, de dēmung ⁵⁾, de tumēnggung, die pangulu Borang heette, en patih Pitar; de keurtroepen, die hen zouden vergezellen, waren ten getale van driehonderd. Hun tocht ging zuidwaarts; zonder te rusten spoedden zij zich voort, recht door naar Masigit-Agung.
- 59b. Daarop sloegen ze den weg in naar Palaweyan, gingen even oostwaarts, vervolgden daarna hun weg weer in zuidelijke

¹⁾ Tantu; eig. de vervloeking, die men over zichzelf afroept; *pinaran tantu* = door zijn *tantu* getroffen.

²⁾ Kawwat, van *wwat* (Ju. s.v. *kawat*), zooals KBW., II, 216b terecht opmerkt.

³⁾ De koning van Sunda n.l.

⁴⁾ Vgl. het overdrachtelijke gebruik van *pamaja* (van *waja* = *tand*).

⁵⁾ Bedoeld is *dēmang Caho*.

- richting en kwamen in Pablantikan aan; zij vervolgden hun reis en bereikten het paleis van den patih; daar aangekomen liepen zij door zonder belet te vragen en stonden eerst stil buiten de carangcang kawat, waar zij onder den açokaboom bleven wachten.
- 60a. Terwijl zij zich nu daar buiten bevonden, had heer Gajah-Mada juist de(n) mantri('s)-wṛddha bij zich en sprak met hem (hen) juist over het feit, dat de Sundaneezen aangekomen waren zonder dat zij huldigingsgeschenken ¹⁾ aan de voeten van Z. M. den koning kwamen aanbieden en dat er daarom kans was, dat de tocht van die „vrienden met valschen inhoud” ²⁾ wel eens moeilijkheden kon opleveren.
- 60b. Zoo duurde het al een poosje en nog altijd werden (de Sundasche gezanten) niet verwelkomd. Daar kwam nu bij, dat alle manschappen van den patih, zonder eenige uitzondering, in ontelbare menigte en in dichte drommen zich in het poortgebouw en op de wanguntur çela bevonden. (De gezanten) vroegen een introductie, maar kregen dat niet gedaan; zelfs keken de manschappen van de patihswoning, die de gelaatsuitdrukking [van Gajah-Mada] gezien hadden ³⁾, de Sundaneezen aan met half-afgewenden blik.
- 61a. Toen sprak tumënggung pangulu Borang aldus: „Zeg, heer patih, wat zou het eind er van zijn, wanneer we ons lieten tegenhouden en de aīcak saji ⁴⁾ niet binnen dorsten gaan? Want gezanten behooren niet achtergesteld te worden bij hun vorst ⁵⁾; liever moeten wij hier ter plaatse sterven,
- 61b. indien wij in schande moesten voortleven, dan dat wij een smaad zouden ondergaan als dezen, terwijl we toch een lijfwacht van 300 man bij ons hebben, die, als het moet, met ons den dood hier zullen ingaan”. En meteen liep hij door; dēmang Cahō ging met hem mede ⁶⁾, mét den heer patih.

¹⁾ Atur².

²⁾ Vgl. G.-M.'s woorden tot den koning (55b): „vijand onder het mom van vriendschap”.

³⁾ Cf. 52b.

⁴⁾ = Carangcang kawat.

⁵⁾ De bedoeling is blijkbaar: wij hebben als gezanten recht op dezelfde behandeling als de vorst, dien wij vertegenwoordigen.

⁶⁾ Kinanti, als actief opgevat.

- 62a. Zonder dralen liepen de gezanten door en kwamen binnen de carangcang kawat. Daarop zag heer Gajah-Mada hen en sprak bij zichzelf: „Zoo, daar heb je patih Anepakĕn, den hoogsten in rang”. En meteen sprak de heer patih ze aan: „Weest welkom, Sundaneezen! — Uw rangen ken ik niet”¹⁾.
- 62b. De patih van Sunda antwoordde zacht: „Ik ben Anepakĕn; dezen hier zijn dĕmang Caho en tumĕnggung pangulu Borang, en de achterste is Pitar, de patih van de prabhu²⁾ (prinses)”. De patih glimlachte met een verstoord gezicht; daarop sprak hij: „Deze patih kent geen goede manieren,
- 63a. dat hij hier komt zonder zich te laten aandienen!” De patih van Sunda antwoordde hem: „Wij zijn gezonden door Z. M. den koning, [om te informeeren], hoe het komt, dat wij de menschen van hier niet kunnen ontmoeten, en nu noemt gij me onbeleefd? Ik heb opdracht gekregen aangelegenheden van den koning te regelen; wanneer ze in orde zijn, wenscht hij dadelijk
- 63b. daarna boden uit te sturen naar Canggu, naar Ampel-Gading³⁾ en verder door tot aan Grĕsik toe om de schepen hierheen te laten komen; zij moeten dan alle op weg gaan en Lasĕmmers moeten dan naar Majapahit gestuurd worden met allerlei kostbaarheden, die aan den jongen vorst zullen aangeboden worden.
- 64a. Z. M. de koning heeft gezegd zóó te willen handelen, dat hij als het ware den geliefde ten huwelijk vraagt, en dat is dan ook het doel van zijn komst”. De patih sprak: „Zoo, patih van Sunda, ge zijt blijkbaar wel in staat uw woord te doen! Ge heet dus Anepakĕn? Ge gedraagt u anders allesbehalve als een mantri.
- 64b. Uw macht is maar gering en uw onvermogen groot. Al wordt ge dan ook „patih” genoemd, zeg, wat is uw afkomst, dat gij het wagen durft geen rekening te houden met het Rijk?⁴⁾ Als gij beter thuis geweest waart in uw wetboeken, dan zoudt gij niet hierheen gekomen zijn op de wijze van een hoer.

¹⁾ G.-M. veinst hen niet te kennen, blijkbaar om hen te laten voelen, dat zij quantité négligeable zijn; in red. A en C wordt uitdrukkelijk gezegd, dat G.-M. zich wel degelijk de rangen van ieder afzonderlijk herinnerde.

²⁾ Vaker prabhu tuhan.

³⁾ = A.-Dĕnta = Soerabaja of omgeving daarvan.

⁴⁾ Deze vertaling steunt op C I, 59; tinggal is opgevat als „verzaken”, „veronachtzamen” en de conjunctief als consecutief.

- 65a. Nu zal ik u eens vertellen, hoe de menschen uit de onderhoorigheden zich van oudsher bij het betreden van de hoofdstad gedragen hebben, speciaal die van Tañjungpura, Sampit, Wandan, Koci, Tumasik, Sawakung en Bali; zij nemen n.l. de voeten ¹⁾ op het hoofd; wanneer zij komen, bieden zij met een eerbiedige buiging de bewijzen van hun huldebetoon, alle mogelijke kostbaarheden, aan, en hun sěmbah gaat daarmee gepaard.
- 65b. Van u heb ik gehoord, dat gij van plan zijt een prinses aan te bieden. Wanneer zal zij aan de voeten van den vorst aangeboden worden? Eigenlijk moest gij ze maar dadelijk aanbieden en tevens uw hulde betoonen. Ik zal uw boodschap mededeelen aan den koning; dan zal hij zoolang audiëntie blijven verleen en aan de bhujangga's, de adhyakṣa's en de sādhu's ²⁾,
- 66a. totdat het vol wordt in de paséban en ook de mantri-wṛddha zijn opwachting komt maken; zoo wachten zij dan, tot gij komt om de prinses onder het brengen van huldebetoon aan te bieden" ³⁾. De gezant werd boos, toen hij dat hoorde; 't was, als werd zijn gelaat rood geverfd ⁴⁾, als werden zijn ooren verscheurd; sidderend sprak hij, snel en met nadruk:
- 66b. „Zeg, wat moet dat beduiden, Gajah-Mada, dat ge zoo'n groot woord hebt tegen ons? Wij zouden straks de prinses aanbieden onder het brengen van huldebetoon? Zoudt gij willen, dat we zóó handelden, ons gelijk stellend aan de onderhoorigheden? Dat is niets voor Sunda! Wij hebben nog nooit in den strijd het onderspit gedolven.
- 67a. Men zou zoo zeggen, dat gij vergeten zijt van vroeger, toen gij ten strijde getrokken waart en aanvallen deedt op de dorpen in de bergen. Grenzeloos vinnig was toen de strijd; de Sundaneezen werden op de vlucht gedreven; de mannen van Jipang

¹⁾ Van den koning van Majapahit, ten teken van onderworpenheid.

²⁾ Volgens KBW., III, 141a zijn *sang para sadu* de brahmanen; of dit ook voor deze plaats geldt, is zeer twijfelachtig, en zoolang de juiste beteekenis van bhujangga niet is vastgesteld, is hier niet vast te stellen, wat sādhu is. Sādhu kan ook „edelen" beteekenen (lett. goed; sasadwan = hovelingen) en in Voor-Indië is het, zooals bekend is, het woord voor fakir. In red. A en C wordt upapati in plaats van sādhu gebruikt.

³⁾ G.-M. is door zijn herhalingen wel heel duidelijk! De kracht van het Jav. atur is moeilijk in vertaling steeds weer te geven.

⁴⁾ Met sapan(g), bereid uit de *Caesalpinia Sappan* L.; vgl. Enc. N.-I.¹, IV, 579a, en KBW. s.v. *cang*.

- zetten ze na; daar kwam de patih van Sunda en hervatte den strijd; uw troepen werden uit elkaar geslagen en gingen op de vlucht.
- 67b. Uw beide mantri's, Lës en Beleteng, werden afgemaakt en moesten het met den dood bekoopen; uw troepen werden verstrooid en vluchtten; sommigen vielen in ravijnen en kwamen midden tusschen de doornen terecht; ze stierven als lutungs¹⁾, steenmarters en setans²⁾; overal kermden er en smeekten er om lijfsbehoud.
- 68a. En nu braakt gij zulke groote woorden uit³⁾ en is wat gij uitwasemt (ev. uitgaapt) als een wind van een krekkel, als drek, dat door een hond wordt achtergelaten. Zulk een verlangen van u is onbehoorlijk en verraderlijk. Wat voor wetboek volgt gij⁴⁾ dan wel, dat gij een leeraar wilt zijn van slechtheid en corruptie en dat ge goedgezinden om den tuin leidt? In de hel zal uw ziel vallen, later, wanneer ge gestorven zult zijn".
- 68b. Gajah-Mada kreeg van ergernis een kleur, alsof hij zich het gelaat met bloed had gewasschen: „Wat zijt gij, Sundaneezen, toch brutaal in het spreken; 't is waarlijk, alsof gij geen schaamte kent! Daar komt gij me naar Java, luid schreeuwend, op grond van een mededeeling van patih Madhu, dat gij u daaraan stipt zult houden, omdat dat nu eenmaal zoo geregeld is; en dat is dan een reden voor u om (hierheen) te komen als jankende honden!
- 69a. Als (de blik van) een staarrogige⁵⁾, die met alle geweld wil bemerken, dat hij in den Javaanschen strik⁶⁾ is geraakt, zoo is, nu gij zoo overhaast (hierheen) gekomen zijt, uw gedachte, dat ken Madhu gekomen was om de zaak geheel en al te regelen. Ik zal nu verslag gaan uitbrengen aan Z. M. den koning; wanneer hij het er mee eens is⁷⁾, dan zal ik straks een bode sturen naar het strand, maar wanneer hij het er niet mee eens is, dan zal ik (de lieden) in Bubat omsingelen.

1) *Semnopithecus (presbytes) Maurus*; vgl. Enc. N.-I.¹, I, 2b.

2) Setan? KBW.: een roofdier? Of wellicht: boschgeest, Arab. shaitân?

3) Lett.: is uw uithoestsel groot.

4) Cf. G.-M.'s opmerking in 64b.

5) Vgl. ons: zich blindstaren op iets, hetgeen met dit beeld ook bedoeld schijnt te zijn.

6) Een bekende uitdrukking in dien tijd? Cf. A 43b.

7) N.l. met de Sundasche opvatting op grond van Madhu's reis; cf. red. A 44a.

- 69b. Deel dat maar aan uw heer mede. Laat hij zich niet van zijn plaats bewegen en laat hij op mij wachten in Bubat; daar moet hij wachten op een gunstige gelegenheid. Indien hij het er *mee eens* mocht zijn, is het in orde; is hij het er niet *mee eens*, dan zal ik u verdelgen, dat gij en uw geheele geslacht den dood sterft van lastige honden, en zal ik er een vilpartij van maken”¹⁾.
- 70a. De patih van Sunda sprak — zijn gelaat was rood als de bloemen van den kapokboom —: „Wat hebt gij nu voor *gemeens* in den zin! Nu *komt* uw schelmenaard te voorschijn! Ge hebt niet het karakter van een held, maar zijt een verrader van anderen, een leugenaar. Wat voor *krijgsmanswetboek* volgt gij wel, dat ge zoo handelt?”
- 70b. Ook tumenggung pangulu Borang was uiterst verbitterd en antwoordde eveneens; scherp kwamen zijn woorden er uit en het was, als duchtte hij geen gevaar: „Patih Mada, wat wacht ge nog? Volvoer uw plan en overweldig ons!
- 71a. Ik zou de tumenggung pangulu niet zijn, indien ik voor den dood op zij zou gaan. Maak ons maar tot slachtoffers, die ge, naar uw wensch, kunt wegvoeren om tot offers te dienen in Majapahit (?)! Laat het roode vocht maar spuiten! En wanneer wij dan met onze 300 man gevallen zijn, jammer, dat ge dan in Bubat slechts met Z. M. den koning en de vrouwen zult hebben te vechten!”²⁾.
- 71b. Kom nu naar buiten, gauw wat! Kies dan uw mannen uit en laat ze meteen uitkomen tegen ons, precies zooals ge maar wilt! Doe een massa-aanval op de Sundaneezen, wedijverend met hen in dapperheid en in het elkaar toebrengen van wonden; laat hen zich met elkaar meten in het (vergietsen van) bloed”. De oogen van den heer patih schoten als het ware vuur, zoo gloeiden ze, en hij werd rood; in de carangcang werd het rumoerig.
- 72a. De eerwaarde Smaranātha bemerkte de verstoordheid van den heer patih; ten slotte sprak hij zacht: „Kom, mijn zoon, mijn

¹⁾ Het laatste niet geheel zeker.

²⁾ Is de bedoeling, dat Borang zegt, dat ook de Sund. vrouwen zich zullen verdedigen? Vgl. A 52a en C I, 67, waaruit blijkt, dat een overigens zeer goed mogelijke vertaling: „Heb dan medelijden in Bubat, wanneer ge slechts zult staan tegenover” toch minder waarschijnlijk is.

waarde, laat uw ontstemming toch niet te lang duren. Wat toch zou de beteekenis zijn van zulk een handelwijze! En gij, gezant(en), koester(t) geen wrok; neem(t) mijn woorden ter harte, wees(t) niet zoo fel.

- 72b. Gaat goed met elkaar om, mijn waarde zoons. Immers, de bedoelingen van Z. M. den koning zijn goed en er is niets, waarover oneenigheid behoeft te bestaan. Straks loopt het nog op ruzie uit! Indien het door de hoofdmantri's en door de vorstelijke personen wordt goedgekeurd, dan bestaat immers nog de afspraak daarover van vroeger, en zal hij (ev. zullen zij) indachtig zijn, dat hij (A.-W.) schoonzoon ¹⁾ zou zijn.
- 73a. De oude verhalen, die verteld worden in de purāṇa's uit den ouden tijd, waarde vrienden, zeggen, dat, wanneer er verraderlijke dingen gedaan werden, of wanneer men zich schuldig maakte aan slecht gedrag of minachting uit lust om slecht te doen of uit jaloerschheid, dat dan de straf van den Albeschikker groot was, want dat men dan in de hel viel.
- 73b. Het voornemen van den koning van Sunda is eensgezind te zijn zooals vroeger, maar hij staat er nu eenmaal op Z. M. den koning van Majapahit tot schoonzoon te hebben". Zoo sprak de eerwaarde geestelijke Smaranātha vriendelijk. De gezant antwoordde hem:
- 74a. „Heer, eerbiedig aanvaarden wij de woorden van den doorluchten, grooten monnik, die in staat zijn als amṛta de lichamen van uw kinderen, groote brahmaan, te verkwikken. Het doel van 's konings komst naar Java ter begeleiding van de prinses is om zijn sympathie te betuigen aan zijn schoonzoon, den vorst alhier; maar nu wil het geval, dat alleen patih Gajah-Mada een breuk wil veroorzaken.
- 74b. Verraderlijk en onoprecht is zijn handelwijze en hij heeft een onbetrouwbaren aard. Maar ik ben er de man niet naar, dat hij mij van mijn stuk zal brengen!" Heer Mada werd boos en kwam, den vinger dreigend vooruitstekend, op hem af: „Zoo, hoe vat je nu mijn woorden op? Als een aap, die het onderscheid tusschen hoog en laag niet kent! Gij verwaande, brutale kerel, die mij voortdurend maar beschaamd probeert te maken!"

¹⁾ D.w.z. dat de prinses van Sunda Ayam-Wuruk's volwaardige vrouw zou worden, niet zijn sêlir.

- 75a. Ken Anepakēn werd rood; op zijn beurt kwam hij met den vinger dreigend uitgestoken op hem af: „Zeg, zwijn¹⁾, je weet niet, wat je zegt!²⁾ Wat zal een duidelijk teeken van je zijn?”³⁾ De patih antwoordde: „Laat ik een afspraak met u maken: indien het het geval zal zijn, dat hij, die komt, op een wagen rijdt, een payung heeft van zijde en voorzien is van alle teekenen van waardigheid,
- 75b. wanneer hij als veldteeken heeft een banier van doek, keurig geborduurd (ev. geschilderd) in goud met de beeltenis van een dollen olifant⁴⁾, en een groot leger hem begeleidt, kom dan maar op en wees niet bang”⁵⁾. Ken Anepakēn antwoordde: „Zoo, en als er een komt, die op een groot, *jamus*⁶⁾ paard rijdt, dat een zadel heeft van flonkerend⁷⁾ goud,
- 76a. met als veldteeken een zwarte banier, met een gordel vol kostbare edelstenen en een kraag (ev. baadje) van paars satijn en met een galonversiering in goud, met een zwarten payung voorzien van een grooten gouden knop, met een schild met goudbeslag, vol kostbare edelstenen,
- 76b. die een stalen lans draagt, keurig met kleine stukjes goud ingelegd, en een kostbare sabel op zij, welke met drijfwerk in goud versierd is, die een diadeem draagt en een broek in het patroon giringsing kawung, dan is dát de patih van Sunda, die daar aankomt: kom dan maar op en deins niet terug.
- 77a. Die beroemd is in den strijd sinds lang, die een doorn is in het oog van zijn vijanden, die is dan gekomen. Gajah-Mada zoek ik dan te bereiken, om met hem een woordje te spreken; dan zullen wij partners in den tweekamp zijn, machtig in het elkaar toebrengen van wonden en in het gebruiken van elkaars nek

¹⁾ Ev. hoer, en dan oneigenlijk gebruikt, zooals in het Holl. triviale gebruik.

²⁾ Ev. wat je zeggen mag > je kent geen manieren; cf. den beteekenisovergang van Sk. *bhāṣā* (= ling, kalingan) van „woord” tot „manieren”.

³⁾ Een teeken n.l. om te kunnen zien, of hij als vriend of als vijand naar Bubat komt; cf. red. A 56b: wat zal het teeken zijn, of er al dan niet een overeenkomst bereikt is?

⁴⁾ G.-M.'s veldteeken.

⁵⁾ Dit n.l. voor het geval de opvatting der Sundaneezen niet aanvaard wordt; wordt ze wel aanvaard, dan komt patih Madhu, zoo lezen we in A 56b en 57a, voor zonsondergang naar Bubat, om te zeggen, dat alles in orde is.

⁶⁾ Volgens Ju. „donkergrauw”; volgens G.R. idem of „geheel zwart”, terwijl men uit het KBW. de beteekenissen „geheel zwart” en „rossig” kan distilleeren.

⁷⁾ Of rood goud.

als aanbeeld". De eerwaarde Smaranātha sprak zacht: „Kom, heeren patih's, weest niet zoo hevig vertoornd.

- 77b. Wat hebt ge nu aan zulke woorden? Keer gij naar de uwen terug, mijn waarde, en wacht dan een dag of twee te Bubat op een boodschap van den koning. Wanneer het goedgekeurd wordt, zal patih Madhu zich snel (naar Bubat) begeven". De gezanten gehoorzaamden den heilige en vroegen vervolgens verlof om naar huis terug te mogen keeren. — Snel legden zij den weg af.
- 78a. Van onderweg worde niet verteld. Te Bubat aangekomen, begaven zij zich dadelijk in tegenwoordigheid van den koning, bij wien juist de tanda's en de mantri's hun opwachting maakten, terwijl de troepen in rijen geschaard neerzaten onder den waringin. Daarop sprak de patih met een sēmbah tot den koning:
- 78b. „Nu is zoo waar, verheven Majesteit, Uwer Majesteits reis naar Majapahit doelloos geworden. Gij hebt begeerd vreugde deelachtig te worden en in werkelijkheid ondervindt gij nu moeilijkheden. Het was overijld en zonder kennis van zaken gehandeld. Weg is nu alles, wat Uwe Majesteit overlegd had. Nu ondervinden wij inderdaad (de vervulling van) de slechte voortekenen ¹⁾ voor den tocht" ²⁾.

ZANG II.

1. De koning zweeg; geruimen tijd sprak hij niet, doch bleef nadenken in zichzelf: „Zoo schijnt het dus vruchteloos te zijn. Zoo zijn de Majapahitters! Ze zoeken uit het zoet den dood te halen. Welnu, moge het hun slecht bekomen!" ³⁾.
2. Het lichtbruin van zijn gelaat was in overeenstemming met het vuur, dat in zijn binnenste begon te laaien; de gloed er van nam toe; het was, alsof het vuur hem uit de oogen schoot. Hij glimlachte en sprak: „Zeg, gij mantri's allen te zamen! Wat wilt gij doen, nu het met mij aldus staat?
3. Indien gij bang zijt voor den dood, keert dan naar Sunda

¹⁾ Durmanggala: volgende maat durma.

²⁾ Cf. boven, I, 40b.

³⁾ Of: „Welnu, het is goed", al naar men sampun als vetatief- of als perfectumpartikel opvat; vgl. nog Ju. s.v. sabhāgya. De vertaling dezer strophe is niet heel zeker.

terug en vergezelt het meisje en de weduwvrouwen ¹⁾, en troost haar. Liever zal ik straks het met den dood bekoopen, dan dat ik schande op mij zou laden en een voorwerp van bespotting ²⁾ voor de menschen zou worden.

4. Immers, de Hoogere Macht heeft beschikt, dat men lief en leed ondervindt; niemand, voorwaar, ontkomt daaraan; wat men vroeger in vorige existenties heeft gedaan, daarvan rijpt nu de vrucht; van goed en kwaad worden de gevolgen ondervonden. Ik zal niet trachten de slagen van het noodlot af te wenden.
5. Wanneer ik ze verdraag, zal ik daardoor trachten boete te doen voor wat ik heb bedreven. Is het dan zoo kwaad te sterven in den strijd? Aan de verplichtingen van den levensregel voor helden heeft men zich, als kṣatriya, te houden, opdat daardoor al het kwaad, in het menschelijk bestaan bedreven, gedelgd worde”.
6. De mantri's maakten allen te zamen een sēmbah en antwoordden eenstemmig hun instemming betuigende: „Heer vorst, straks zullen Uw dienaren met Uwe Majesteit omkomen op het slagveld; zij zullen sterven aan de voeten van den koning.
7. Wanneer wij toch bang zouden zijn om te sneuvelen in den strijd, zouden wij een heel ellendig lot deelachtig worden. Indien wij, strijdhelden, sneuvelen op het slagveld, zoo zegt men, komen wij in Wiṣṇu's hemel en ondervinden daar in het gezelschap van hemelnymphen wat ons hart bevredigt.
8. Bovendien wordt er door gedelgd al het kwaad, dat door vader en moeder bedreven is. Wij zullen bezongen worden door de dichters en zelfs onze familieleden zullen tevreden zijn en profiteeren van de vruchten van onzen dood in den strijd. Wij, de besten onder de helden in den oorlog, begeeren den levensregel voor helden op te volgen.
9. Want geen andere taak is den kṣatriya's opgelegd, dan dat zij (er voor zorgen te) sterven in den strijd bij hun streven naar macht. Of men daarbij overwint of overwonnen wordt, in beide

¹⁾ Uit het KBW. blijkt, dat die vrouwen van het koninklijk gevolg steeds karandān heeten; mogelijkerwijze komt hier nog de toespeling op eigen dood bij.

²⁾ De correctuur kaguywan in Cod. 4254 is niet noodig; voor het passieve substantief guywan (Nieuwjavaansch pagoejon) is secundair een verbale a gekomen.

gevallen is het loon hetzelfde: beide leveren goede winst op, beide heeten „overwinning”.

10. Zij, die het winnen in den strijd, ondervinden, als echte helden, als wereldbeheerschende vorsten, een ruime mate van (wat men) bhoga, upabhoga en paribhoga ¹⁾ (noemt); dat is, naar men zegt, het loon van hen, die in den strijd overwinnen.
11. En zij, die het verliezen in den strijd, worden toch beschouwd als overwinnaars; hun valt ten deel, naar men zegt, het loon van het hiernamaals, de vreugde van het hemelrijk, waar zij alles krijgen, wat hun hart begeert. Dat is het loon van hen, die als helden sneuvelen in den strijd”.
12. Zoo spraken alle mantri's; zij deden de gelofte, dat zij gemeenschappelijk zouden sneuvelen, als slachtoffers op het slagveld, in onwankelbaren heldenmoed, indachtig de gunstbewijzen van den vorst, waardoor zij gedurende hun leven de vier voordeelen hadden genoten.
13. Toen nam, op het hooren van de woorden van de mantri's, de leeuwenmoed van den koning toe; ten slotte sprak hij, terwijl hij glimlachte met een uitdrukking van overmoedigheid: „Wel, pakt ze dan maar aan, wanneer ze komen; met vreugde zal ik sterven en ten gronde gaan in het Majapahitsche”.
14. Het was reeds laat in den voormiddag, toen de mannen van den vorst uiteengingen; deze trad daarop den kraton van de pasanggrahan binnen; daar bevonden zich zijn gemalin en de Lakṣmī van den kraton; samen zaten zij in de salu kilyan (westerpaviljoen) ²⁾.
15. Met spoed kwamen zij daaruit (af), toen Z. M. de koning kwam; deze omhelsde de aan een godin gelijke: „Ach, mijn eigen leven, mijn kind, prinsesje, wat zal nu wel het eind zijn van dezen tocht naar Java? Het was overijld en zonder kennis van zaken gehandeld.
16. Nu gaat uw voorgenomen huwelijk niet door, verhinderd door het booze lot; de godheid hecht haar goedkeuring er niet aan: het heeft haar ontevredenheid gaande gemaakt. Ik zou me niet weinig hebben te schamen, indien het doorgedreven werd, dat gij, meisje, (als schatting) zoudt worden aangeboden,

¹⁾ Vgl. de aantekening.

²⁾ Of bank; in elk geval hoog, wegens tumurun in 15.

17. omdat dat natuurlijk zou samengaan met het geven van een bewijs van afhankelijkheid, zooals dat geschiedt bij de menschen van de onderhoorigheden, die (den grond van) het rijk betreden voorzien van de kenteekenen van den dienstbaren staat. Daarom voelt uw vader, vrouwe, zich gekrenkt; liever betaalt hij het met den dood.
18. Dit is voor mij aanleiding om terug te keeren¹⁾ tot den strijd; immers, daarmee verdien ik den hemel. Keer gij naar huis terug, vrouwtje, ga met uw moeder terug naar Sunda, meisje; gij, mijn eigen leven, blijf leven in gezondheid.
19. Nu zie ik u voor het laatst, evenals u, jongere zuster²⁾. Keer naar huis terug, vrouwe, met uw dochter; ik hoop u, mijn eigen leven, in volgende existenties weer te zien, u, mijn gezellin in het dragen van leed".
20. De toegesprokene boog het hoofd en weende; zij sprak, terwijl ze een sambah maakte: „Zoo nu al, Susuhunan, Uwer Majesteits dienaressen terugkeerde naar Sunda-land, wat zou het haar baten? Onveranderlijk verdriet!
21. Straks volgt u uw dienaressen in den dood; waarheen zich ook haar vorstelijke heer moge begeven, al zou hij ook naar de hel gaan — laat staan, indien naar den hemel —, al zou hij ook zevenmaal herboren worden, hem, haar heer, wil zij dienen.
22. Zoo mogelijk, wenscht zij in haar hart de gelofte van trouw der gemalin na te komen; de vrucht er van is voortreffelijk, want groot is, zooals in het verhaal van vrouwe Satyawati, die haar man trouw bleef, het hemelsch loon, dat men verwerft".
23. En van haar kant sprak de parel van den kraton: „Heer vader, waarom zou ik van u moeten scheiden? Om uw dochter en om niemand anders zijt gij, heer vader, naar Java gegaan.
24. De oorzaak van de moeilijkheden, die gij op uw tocht ondervindt, is uw liefde voor uw dochter. En zou ik nu u verlaten en terugkeeren naar Sunda? Wat zou dat verkeerd gehandeld zijn! En het resultaat zou zijn, dat het nog nutteloos³⁾ was

¹⁾ Mantuk. wegens vroegeren oorlog met Majapahit?

²⁾ Aanspraakwoord voor de echtgenoot, zooals nog steeds in het Javaansch.

³⁾ Ajambat? Vgl. Ju. s.v., waar men ziet, dat de beteekenis geenszins vaststaat; KBW. onder een apart hoofd deze plaats, waar jambat weergegeven wordt met jañjan, o.a. dwaas, verkeerd, niet prettig. G.R. s.v. geeft enkele Kawi-beteekenissen van djambat op, die hier niet schijnen te passen.

ook, doordat ik tot een voorwerp van spot zou worden voor de menschen.

25. Volgens welk wetboek voor adellijke meisjes zouden deze gemachtigd zijn hun ouders in den steek te laten? Dat zou een groote zonde zijn, want juist van vader en moeder heeft men zijn lichaam ontvangen. Daarom is de grootte van de schuld (die men aan zijn ouders heeft,) als die van hemel en aarde samen.
26. Waar zou het voor mij later, na mijn dood, op uitloopen, wanneer ik nu bang zou zijn voor den dood? Wanneer de koning sterft, zal Uwer Majesteits dochter te zamen met moeder, de koningin, u in den dood op het slagveld volgen".
27. Zoo sprak de koningsdochter. Steeds luider klonk het geween in de pasanggrahan. Wat nu betreft Z. M. den koning, deze liet wederom zijn mantri's in zijn tegenwoordigheid komen onder den waringin en hield met hen een bespreking.
28. Daar waren aanwezig de mantri-wr̥ddha Jagatsaya, verder Jātiguru, dēmang Makara, tuhan Unur, rangga Caho, de dappere mantri ¹⁾, tuhan Sirikan, op wie(n) (de koning) zijn vertrouwen stelde,
29. Pañji-Mēlong, tumēnggung pangulu Borang, dēmang Caho ²⁾, niet te vergeten patih Anepakēn, verder rangga Sowan; tuhan Gēlēmpong ontbrak niet, evenmin als Urang-Makara ³⁾ en patih Larang-Agung;
30. verder nog Pitar en de (andere) mantri's van Sunda. De troepen en de mantri's (of: de officieren) ⁴⁾ waren voltallig aanwezig; als regen daalden op hen neder de woorden: „Gij, mantri's en tanda's, breekt allen op en weerstaat als één man den vijand, wanneer hij hier mocht komen.
31. Vergeleken bij de menigte onzer tegenstanders zijn de makkers gering in aantal; werpt u als één man in den strijd; weest niet onachtzaam, maar gaat met beleid te werk. Het middel om den hemel te verwerven is den goeden weg te begaan en als helden in den strijd te sneuvelen".
32. De mantri's antwoordden al te gader met een sēmbah: „Voor-

¹⁾ Of: Wiramantri.

²⁾ Wel te onderscheiden van rangga Caho.

³⁾ O. J. + Sk. vertaling!

⁴⁾ Al naar men bala mantri of balamantri leest.

waar, heer vorst, verheven voorwerp onzer hulde, wij, Uwer Majesteits dienaars, hopen allen ons leven te kunnen offeren bij het vergezellen van (of: aan de zijde van) Uwe Majesteit".

33. Gemeenschappelijk legden zij hun gelofte af, dat allen hun leven op het spel zouden zetten. Z. M. de koning was verheugd en deelde rijkelijk geschenken uit: allerkostelijkste sieradiën, oud bezit van Sunda, dat hij in zijn geheel had meegebracht naar Majapahit,

34. met de bedoeling er mee voor den dag te komen, wanneer het huwelijk van de parel van den kraton te Majapahit voltrokken zou worden. Maar nu was het op zoo'n teleurstelling uitgelopen en zou oorlog het resultaat zijn door de schuld van den heer patih.

35. Nu werd de uitrusting van den krijgsman te voorschijn gehaald, in haar flikkerenden gloed schoon als een bloemenberg om aan te zien. Alle mantri's en tanda's waren als gandharwa's¹⁾, die geroutineerd zijn in gevaren; de manschappen van Sunda hadden allen hun uitrustingen reeds aan,

36. en waren als tijgers, die wachten op de komst der leeuwen.

Nu worde verder verhaald, dat men te Majapahit een leger bijeenbracht; de troepen van Daha en die van Kahuripan waren reeds gearriveerd; Majapahit was vol (krijgsvolk).

37. Gajah-Mada gaf bevel²⁾ op de (beroemde) krijgsgong Basantaka te slaan; het dreunde en daverde, dat het als het ware in het (geheele) luchtruim werd gehoord. De tanda's en mantri's kwamen toen op met hun troepen, wagens, paarden en olifanten.

38. De troepen kwamen allen op in hun wapenrustingen, zelfs die van heinde en verre. Het was vol op de toegangswegen³⁾ tot de stad, vol ook op den pasar, de wanguntur çela niet te vergeten; zelfs op de bale bang wemelde het van de mantri's.

39. De mantri's van Daha bevonden zich op de jaba larangan; met hun krijgshaftig voorkomen, flink, dapper in den strijd, in krijgsdos gekleed, waren ze als de helden, die men op de

¹⁾ Uit het gebruik hier blijkt, dat het Sk. gandharva „hemelsche zanger" zich in dit Jav. reeds sterk ontwikkeld heeft in de richting van het N. J. gëndroewo = tuin- of boschspook. Deze ontwikkeling blijkt ook uit het citaat in KBW., IV, 637b: „de gandharwa's zien er uit als apsara's, maar het verschil is, dat zij slagtanzen hebben".

²⁾ Ken; zie de aantekening bij den tekst.

³⁾ Sakamarga.

prenten ziet. Tuhan Rajata bekleedde bij hen de functie van generaal.

40. (Daar waren) Lĕmbu-Lalawon, ken Wirādhyaṣa, tumĕnggung Wiragati, dĕmang Meghāntaka en de overige rangga's, de mantri's anom niet te vergeten; volledig uitgerust waren de troepen; druk was het leger in de weer.
41. De mantri's van Kahuripan (Janggala) bevonden zich in (de) Wirasabhā; hun kleeding was prachtig, een gunstbewijs van den koning; schoon waren zij, als een heel bosch met bloemen ¹⁾, die vroolijk schitteren, door het zonnelicht bestraald. Ken Gagak-Kṣetra was hun generaal.
42. Verder waren er de mantri-wṛddha ken Jīwarāga, heer patih Pañjang-Jiwa, tumĕnggung Wirāndaka, dĕmang Pamasah, en verder rangga Palana en apañji Çureng-Pati,
43. als apsara's met smachtend uiterlijk en (toch) krijgshaftig, keurig in geel gekleed; verder de mantri's anom en de rangga's, waarlijk uit edele geslachten ontsproten, de bloem van Kahuripan (Janggala), stellig van uitgelezen families;
44. en wanneer we daarbij nog de troepen voegen, was het leger voltallig, met wagens, paarden en olifanten, met allerlei slag-instrumenten en rijen van vaandels. Wat nu betreft de mantri's van Majapahit, ook hun leger maakte zich gereed, schoon als een vuurspuwende berg.
45. Zij hadden tot hoofd ken patih Gajah-Mada, den wereldberoemden krijgsheld van Majapahit; tot veldteken had hij een vaandel van doek, waarop een olifant met omhooggeheven slurf geschilderd (geborduurd) was, in goud uitgevoerd, lichtend als een verschietende vuurbal.
46. Verder (waren er) de mantri-wṛddha Lĕmbu-Wṛddha, de patih Madhu en Gowi, Mĕnto, Kĕbo-Bungsang, Tĕtĕg, Mĕñjung, patih Mārga-Lĕwih en ārya Tadah, die vergrijsd ²⁾ was in den strijd,
47. gevolgd door de (overige) krijgshelden uit Majapahitsche geslachten, de bloem van uitgelezen helden, de „jonge ge-

¹⁾ Kusuma sālas; ook kan hiermee het aldus genoemde sieraad bedoeld zijn; vgl. KBW. s.v. alas.

²⁾ Deze vertaling naar analogie van sang uwus wṛddha ring prang (KBW., III, 479b); de bedoeling is natuurlijk, zooals ook uit de omschrijvingen op deze plaats blijkt, „bij uitstek deskundig”.

- weldenaars" ¹⁾, de flinke mantri's anom, ontsproten aan Singha-sārische geslachten, en verder de rangga's, bevallig in hun manier van optreden.
48. Voor zoover den nacht betreft, (worde) niet verder (verteld) van wat er in het leger omging. Verteld worde van den ochtend. Toen de zon opging, ratelden de slaginstrumenten, als moest het tot in den hemel gehoord worden. Het lawaai der troepen was zoo geweldig, dat het was, alsof de wereld verging.
49. In stralende schittering flikkerden hel de werpschichten, wed-ijverend met den gloed van de zon. Nadat nu Hunne Majesteiten de koningen zich klaar hadden gemaakt, kwamen zij naar buiten, als twee zonnen, die opkomen van den Opgangsberg,
50. met hun zoon (resp. neef), den jongen vorst: diens uitrusting was bekoorlijk en liefelijk was zijn smachtende gestalte; waarlijk, hij bracht de harten op hol en zijn blikken brachten een voortdurende kwelling teweeg; zijn geest was gevestigd op liefde en liefde begeerde hij.
51. Vooraan marcheerden de manschappen van Majapahit, gevolgd door de tanda's en mantri's. Daarop kwam heer Mada, de legeraanvoerder; hij reed, als chef, op een wagen, die een standaard voerde van doek, voorzien van wimpels.
52. Ook waren er vlaggetjes voor op den wagen geplant ²⁾, die versierd waren met kostbaar goud en een pamapag ³⁾ hadden van juweel. Hij had, als steeds, een zwarten payung, die met goudverf beschilderd was aan den rand. Waarlijk, hij was een tot patih geworden Janārdana ⁴⁾ (= Kṛṣṇa).
53. Daarop volgde de op Kāma gelijkende (Ayam-Wuruk); hij bevond zich in het huisje op een olifant; hij had een wit wollen kleed aan en droeg een halsketting van gouden lotussen, met ciseleerwerk in lotusbloemen(?) uitgevoerd: die bloemen

¹⁾ Jajaka rājasa, waarschijnlijk de naam van een corps; we kennen ook het corps der wong rajasa onder Toh-Jaya (Par., 1710 sqq.).

²⁾ Of: werden vóór hem in de hoogte gehouden.

³⁾ Geheel duidelijk is mij de beteekenis van dit woord niet; pamapag is waarschijnlijk de punt; vgl. beneden, II, 61 en 142.

⁴⁾ Deze phrase is niet als vergelijking bedoeld, maar is letterlijk op te vatten; vgl. Z. III, 71: kadadin ing Nārāyaṇa (= Wiṣṇu = Kṛṣṇa = Janārdana) apatih eng Majapahit ... mantuka ring Hariloka (Hari = Wiṣṇu).

- hadden hartjes ¹⁾ van robijn en waren van fraai looverwerk voorzien ²⁾).
54. En lansen met vlaggetjes bevonden zich voorop. Hij had een veldteeken van witte zijde, waarop een makara ³⁾ geborduurd was; zooals steeds, had hij een witten payung met een prachtigen gouden knop, in den vorm van de maanschijf (ev. maansikkel), die schittert aan het uitspansel.
55. Achter hem kwam Z. M. de vorst van Daha, gevolgd door zijn officieren; Z. M. de vorst nu zat in het huisje op een olifant, met kostbaar goud versierd; hij had een gelen payung en een veldteeken van gele zijde.
56. In goudverf was er een waterhoentje ⁴⁾ op geschilderd, en de wimpel er van was fraai; hij droeg een langwerpig schild (dadap) met een gouden rand, had een witten vliegenwaaier en droeg in de afhangende hand een boog en vlammeende pijlen, voor den vijand om er bang voor te zijn.
57. Zijn mantri's reden allen op paarden, die met goud afgewerkte zadels droegen; zij glansden als cāraṇa's (hemelsche zangers); door hun payungs beschaduwd, maakten zij een aardigen indruk; vaantjes verhieven zich naast statiepieken. Ook de troepen, die voorop liepen, waren prachtig gekleed.
58. Geheel achteraan kwam Z. M. de vorst van Kahuripan; hij zag er bekoorlijk uit met zijn snor en met zijn keurige, losjes opgemaakte haarwring, majestueus, en met zijn kroon van juweelen en goud, dien hij droeg ⁵⁾ in candi-vorm, God Çākyaṃuni ⁶⁾ nog (in luister) overtreffend.

¹⁾ Mata, eig. oog.

²⁾ Wat precies bedoeld wordt, is mij niet duidelijk; er schijnt verschil gemaakt te worden tusschen lotus en lotusbloem.

³⁾ Omdat onder makara in verschillende tijden verschillende dieren verstaan zijn, en er hier geen aanwijzing is, welk bedoeld wordt, is het woord hier onvertaald gelaten.

⁴⁾ Manuk dewata, naar Cod. 3864 en KBW., II, 625a; de andere Mss. hebben m. dewangga (vgl. KBW., II, 481b), dat hier minder goed past.

⁵⁾ Den kroon waarschijnlijk; ook de haarwring wordt in candi-vorm gedragen, naar KBW., I, 567a: gēlung cēcandian; G.R., I, 247b geeft tjinanḍi rēngga van een groeda moengkoer (de naar achteren uitstekende sned op het achterhoofd van wajangpoppen; vgl. hierboven I, 11b) = met een tjanḍi versierd (Waj., II, 277), en in Pranatjitra, VII, 27 wordt een koeloek beschreven met een punt (njamat) in tjanḍi-vorm.

⁶⁾ Uit het verband blijkt niet, hoe candi hier op te vatten is; wordt hier een Buddh. grafmonument = een stūpa mee bedoeld?

59. Schoon was hij, rijdend op zijn grooten olifant uit het land van Bogor, wereldberoemd onder den naam van Supratika; ver-
vaarlijk schitterde deze door zijn sieradiën; hij zat vol goud en
vol kostbare edelgesteenten.
60. Payung en banier waren zwart; deze laatste was met goudverf
beschilderd aan den rand in den vorm van een stier¹⁾ en
wapperde in den wind. Ook staken er vlaggetjes omhoog, in
rood beschilderd (geborduurd) en voorzien van sieraden van
kostbaar goud,
61. met paarden, die flonkerden als de bekoorlijke vuurvliegen, tot
spitsen (pamapag)²⁾. Zijn tanden bliksemde, precies als
Indra's wajra; zijn scherpe piek (kakaracan) en zijn boog
waren prachtig versierd.
62. Hij werd gevolgd door zijn mantri's, die allen te paard waren
en beschaduwd werden door heel mooie payungs; ze hadden
helkleurige vaandels met vergulde wimpels; precies als de
bladen van een geschrift³⁾, zoo dicht opeengepakt waren de
vaandels en vlaggen. Snel trokken zij voort,
63. en voor ze het wisten, waren ze al op het Wilajanggala-veld
en bevonden zich Majapahitsche troepen in Pablantikan, in
Ampel-Gading en in Masigit-Agung: allen waren uitgetrokken,
in ontelbare menigte, zoodat de kampen vol waren⁴⁾.
64. Gajah-Mada sprak eerbiedig tot den koning: „Uw dienaar zou
nogmaals een boodschap willen sturen om de Sundaneezen te
waarschuwen (of: tot hen een kennisgeving te richten): mis-
schien zijn ze bang voor den dood en zijn ze bereid de prinses
te brengen,
65. en, onder het maken van een sēmbah, de bevelen van den
koning te aanvaarden, (terwijl zij verklaren) gekomen (te zijn)
om hun eerbiedige hulde op ceremonieele wijze te betuigen”⁵⁾.
Z. M. de vorst knikte ten teeken van instemming met het hoofd
en liet Tētēg en Mēñjung ontbieden; dezen kwamen spoedig hun
opwachting maken en namen de opdracht van den heer patih
in ontvangst.

¹⁾ De banier v. Ćiwa (KBW., III, 488b).

²⁾ Vgl. 52 hierboven.

³⁾ Lwir batel ing tulis is niet geheel duidelijk. Vertaling op de gis.

⁴⁾ Zie aant. bij I, 16.

⁵⁾ Amaleni bhakti; de vertaling is niet zeker.

66. De twee boodschappers hadden dus hun opdracht gekregen. Honderd man begeleidden hen. Hoe het met hen onderweg ging, worde niet verteld.
Te Bubat vierde men dag en nacht feest; vroolijk hield men een drinkgelag; blijkbaar wilden ze er van profiteeren, zolang ze nog in leven waren.
67. Vroolijk en druk genoten ze naar hartelust, als waren ze zich van geen moeilijkheden bewust. De gongs lieten hun dreunend geluid weerklinken; heel Bubat was in opschudding. De vorst van Sunda zat onder den waringin. Daar kwamen plotseling de gezanten.
68. Zonder belet te vragen verschenen zij voor hem en zeiden met nadruk: „Zeg, koning van Sunda, wij hebben bevel gekregen om naar U toe te gaan, en wel van den verheven heer van Majapahit, die zich hierheen op weg begeven heeft en nu in Masigit is,
69. en die nu zijn belofte nakomt ¹⁾. Indien gij bang zijt voor den dood, kom dan spoedig uw opwachting maken aan de voeten van Z. M. den koning en bied hem aan het levende bewijs van uw onderdanigheid ²⁾, het geurigste deel van de sěmbah, de prinses”.
70. Nauwelijks had Z. M. de koning dit gehoord, of hij stond verstoord ³⁾ op: „Hooft eens, gezanten, zegt maar aan je meester, dat ik er niet meer aan denk voor hem te verschijnen en onze prinses tot hem te geleiden!
71. Al zouden de Sundaneezen nog maar één arm overhebben, ja, al zouden rechter- en linkerarm verbrijzeld worden, dan zullen ze nog niet met de oogen knippen, wanneer ze overweldigd worden op het slagveld”. Ook de heer patih was boos: het was, als werden hem de ooren opengescheurd, toen hij de scherpe woorden (van de Majapahitters) hoorde ⁴⁾.
72. En tuměnggung pangulu Borang (werd zoo rood, dat het was), als had hij zich het gelaat met bloed gewasschen; zijn borst

¹⁾ Door n.l. de boodschappers te zenden; eigenlijk is het een belofte van Gajah-Mada, in naam van den koning gedaan; vgl. boven, I, 75b + noot, en 77b.

²⁾ Jiwabhakti.

³⁾ Of, runtik als subject beschouwend: er kwam wrevel in hem op.

⁴⁾ Lett. als gescheurd door de oorenspiets of de oorenspietsende (woorden); KBW. vergelijkt hiermee (s.v. siwak) een Damar-Woelan-plaats: kaja di-soewek koepingé; en vgl. I, 66a boven.

- ging op en neer, en terwijl hij opstond en met den vinger dreigend vooruitgestoken op hen afkwam, zei hij met harde stem: „Je hebt heel wat praatjes, apen van boden, die je daar bent (of: „al veel te veel gepraat”, enz.).
73. Vooruit, maakt dadelijk rechtsomkeert! Vlug wat, roept je kornuiten op, zonder uitzondering! Overweldigt ons morgen maar eens, en viert je lusten bot aan ons!” De gezanten antwoordden daarop onmiddellijk: „Nu, verwacht dan maar tegen morgenochtend je ondergang”.
74. Daarop keerden de gezanten terug, terwijl ze voortdurend er op snoefden, dat ze hen den (volgenden) ochtend zouden verpletteren. Maar de mantri's van Sunda hielden hun toorn in. Daarop verlieten de gezanten Bubad en kwamen weldra te Masigit aan.
75. Zij naderden tot de voeten van den koning, maakten een sěmbah en rapporteerden: „Heer vorst, Uwer Majesteits dienaren zijn naar Bubad gegaan; maar het is zoo geloopten ¹⁾, dat het bevel van den koning niet aanvaard is en dat slechts de verbittering is toegenomen.
76. Verder heeft men aan Uwer Majesteits dienaren de uitdrukkelijke opdracht gegeven Uwer Majesteit te zeggen, dat zij maar naar Bubad moet komen, en maar spoedig op hen een aanval moet doen, en dat de koning van Sunda met verlangen uit ziet naar het oogenblik, waarop hij Uwe Majesteit bij haar komst aldaar welkom kan heeten”.
77. (Door deze boodschap) werd de verstoordheid van den koning nog meer opgewekt; dus sprak hij op zachten toon: „Op, gij mantri's, gij allen, die hier aanwezig zijt ²⁾, maakt u gereed, verplettert hen, weest niet bevreesd. Laat nu meteen eens zien, hoe 'n groote dapperheid hier te vinden is”.
78. Ken Gajah-Mada echter maakte, met de overige mantri's, een sěmbah en zei: „Moge mijn verheven heer pas morgen oprukken, wanneer de troepen weer op krachten zijn gekomen ³⁾).

¹⁾ Tuměka; de vertaling op de gis; misschien ook te vertalen: het koninklijk bevel is overgebracht (eig.: tot hen gekomen), maar ze hebben het niet aanvaard; met nřpati schijnt in elk geval de koning van M. bedoeld te zijn.

²⁾ Sananta, uit sa + ana + nta (= uw).

³⁾ Of: versterkingen hebben ontvangen?; „afgelost” kan hier moeilijk bedoeld zijn.

Nú zal het moeilijk meer gaan, daar het immers al tegen den avond loopt”.

79. Zijn meening over de wijze, waarop men den strijd moest voeren, uitte hij als volgt: „De oprukkende troepen moeten verder in verschillende afdeelingen gesplitst worden; de vijanden van Uwe koninklijke Majesteit zijn als honden, die men, als ze iemands grimmigheid gaande maken, doodslaat, wanneer men ze te pakken kan krijgen; dat men zijn best doe om ze af te maken!”
80. Zoo luidden de woorden van patih Gajah-Mada; de mantri's betuigden er hun instemming mee en Z. M. de koning knikte goedkeurend.
Bijna was de zon ondergegaan. De troepen betrokken hun kwartieren, verdeeld over een aantal loodsen, en lagen in een kring om hun heer heen.
81. Van den nacht worde niet verteld, doch van den volgenden ochtend. De zon was opgegaan van den Opgangsberg. Het leger van Majapahit, hel stralend in het licht van de zon, was als een vlamvend vuur, dat, wanneer het zich voortbeweegt, alles overstelpt.
82. Van uit het Oosten rukte de jonge vorst op met zijn officieren; niets ontbrak er aan zijn leger: de vuurwapenen waren in rijen geordend; de schilden waren als wolken, waarin de sabels als bliksems flikkerden, terwijl de werpschichten dreigend op regen wezen.
83. Van uit het Westen waren alle manschappen van Kahuripan op weg gegaan, en niet te vergeten die van Daha. De beide koningen bevonden zich bij de massa ¹⁾ van den troep; de mantri's, die vooraan reden, vormden hun escorte; de troepen vulden de gansche ruimte, zoo dicht op elkaar als (het water in) de zee.
84. Ook van uit het Zuiden drongen er troepen op, n.l. het groote leger van Majapahit en zijn mantri's; als hun opperbevelhebber in den strijd fungeerde niemand anders dan heer Mada, die zich in krijgswagen bevond.
85. Zijn mantri's, in goede orde als op de prenten, krijgshaftig, flink, in het geel gekleed, met een buis ²⁾ met goud(versiering) en een voortreffelijke uitrusting, reden, als zijn escorte, voor

¹⁾ Bungkah eig. het fundament.

²⁾ Of maliënkolder, borstkuras.

- hem uit; zij hadden een gelen lendendoek aan en een gordel in het patroon lubeng lëwih ¹⁾).
86. Nu was de voorhoede vlak bij Bubat gekomen; de brahmacara's ²⁾ werden vooraan geplaatst; dreunend klonk het geluid van de gongs; een algemeen krijgsgeschreeuw weerklonk. De Sundaneezen deden daarop hun best en hieven op hun beurt een krijgsgeschreeuw aan, dat dreunend tegen het andere inklonk.
87. Ook op de schepen bevonden zich veel Sundaneezen, n.l. degenen, die de kanonnen bedienden (richtten) ³⁾ en de scheepsofficieren; de kogels vlogen rond als schiethagel; allen stonden gereed om de voorhoede van den vijand af te wachten.
88. De Sundaneezen nu handelden volgens de wetten en plichten van den strijd; wanneer zij gewond werden, wroken ze dat op grond van hun heldenplicht; dat is de voortreffelijkste handelwijze. De voorhoede raakte slaags midden op het slagveld: halverwege stieten zij op elkaar ⁴⁾).
89. Nu drongen in gesloten gelederen de troepen van Majapahit op van uit het Zuiden; niet voor gevaren beducht, rolden ze voort als de golven van de zee en ze gedroegen zich als echte soldaten: daar staken ze met lansen en speren en maakten gebruik van hun blaasroeren en spietsen.
90. Luid weerklonk het krijgsgeschreeuw en donderend weerklonk het geroffel der slaginstrumenten; de geweren weerklonken met knetterend geluid, de kogels vlogen her- en derwaarts. Vele Sundaneezen werden verpletterd, maar zij wroken zich, onbevreesd; in gesloten gelederen deden ze een stormaanval, als waren ze zich van geen gevaar bewust.
91. Velen van de troepen van Majapahit werden overwonnen, gestoken, onder den voet geloopt, met een lans geveld; vele anderen werden verpletterd, doordat ze vertrapt werden door hen, die over hen heen gingen, of kwamen in het bereik van den opdringenden (vijand) en werden neergehouwen; velen

¹⁾ Een vaak genoemd giringsing-patroon (= zeer fraai?).

²⁾ Lett. brahmapijl, vuurpijl = agnecara; het wordt wel weergegeven met bēdil, en ook uit de beschrijving (b.v. Pam., IV, 260) blijkt wel, dat vuurwapenen bedoeld zijn.

³⁾ De vertaling is niet geheel zeker.

⁴⁾ Mārgamadhyā pinanggih = ze vonden het of hen midden op den weg, of: ze vonden het midden van den weg; niet geheel duidelijk.

werden links en rechts neergesmeten ; de lijken waren besmeurd met bloed.

92. Het leger van Majapahit deinsde terug en maakte rechtsomkeert ; de een voor, de ander na, werd neergestoken ; hun voorhoede werd uit elkaar geslagen en achtervolgd en weldra brak een krijgsgeschreeuw over hen los. De mantri's van Majapahit werden boos en gaven den troepen bevel vooruit te rukken, en weldra hadden zij den strijd hervat.
93. Wederom werden zij handgemeen ¹⁾ : het werd een felle strijd, zooals op de prenten ; geen van beide partijen wilde van wijken weten. Bij de troepen nu, die nog steeds in het Oosten stonden, was de strijd uiterst hevig ; de kanonnen op de schepen ²⁾ werden onophoudelijk afgeschoten (met een geluid) als van den donder in het luchtruim.
94. In de troepen van Z. M. den jongen koning werden groote verwoestingen aangericht, daar ze te dicht bij het (rivier)strand geraakt waren ; links en rechts werden ze neergeschoten en stierven ; de lijken waren nauwelijks meer lijken te noemen : ze waren verminkt, uiteengereten op de gruwelijkste wijze ; armen en hoofden, alles werd weggeslingerd ; niemand bleef er over.
95. De manschappen van Majapahit werden ontsteld, verschrikt, verbijsterd door de kogels, die dicht als regen vielen ; ze raakten in opschudding en wendden zich naar alle kanten ³⁾, om ten slotte een schuilplaats te zoeken in de bosschen ; ze lieten er niet op, dat het moeilijk was zich een weg te banen door de doornen ; anderen bevonden zich in de dalen, als zich schuilhoudende steenmarters.
96. De Sundaneezen vochten als mannen, die niet verwachten het er levend te zullen afbrengen ; de strijd was hevig : men probeerde elkaar er onder te brengen en lette niet op de dooden (ev. den dood) ; ze brachten elkaar verliezen toe ; herhaaldelijk weerklonk het krijgsgejuich ; de kanonnen (schoten vuur)

¹⁾ Of: drongen zij vooruit, volgens de v.l. amurëk.

²⁾ Het Majap. Oosterleger onder Ayam-Wuruk marcheert tegen Bubat op langs de rivier, waarschijnlijk door de Wilajanggala, die tusschen Canggu en Bubat kan gelegen hebben.

³⁾ Alulunan = rondraaien, of wel: loslaten = uit zijn verband raken? Of wel: elkaar meeslepen (vgl. N. J.).

als bliksemstralen in de maand Caitra¹⁾, vreeswekkend.

97. Helden raakten slaags met [andere, even groote] helden²⁾, (dicht op elkaar gepakt) als de bladen van een geschrift³⁾; ze deden hun werk goed en faalden⁴⁾ niet; onbevreesd maakten ze zich verdienstelijk voor hun heer.

Nu worde weer verteld van het Westerleger; de strijd was hier ontbrand en men trachtte elkaar er onder te krijgen.

98.⁵⁾ was de strijd en levendig; door elkaar gemengd, stieten zij op elkaar. Luid weerklonken de pauken, de trommen en de gongs dreunden, als moest het luchtruim ineensstorten; de troepen maakten een geweld, als moest de aarde in stukken uiteenvallen; paarden hinnikten, olifanten lieten hun getrompetter hooren.

[Daar de vertaling van beschrijvingen van oorlogsscènes als deze hier, die met de bovenstaande strophen begonnen zijn en een groot gedeelte van den tweeden Zang innemen, in het algemeen geen moeilijkheden oplevert en de litteraire waarde er van miniem is, zal zij beperkt worden tot de meer belangrijke passages van Zang 2, terwijl van het overige een inhoudsopgave gegeven wordt].

Rango Sowan en rangga Caho weten den dreigenden opmarsch der Majap. troepen te stuiten (99—100); zij overwinnen rangga Wiramāngsa en ken Jalak (102—103), maar sneuvelen zelf door den gemeenschappelijken aanval van de Maj. patih Gowi, patih Mārga-Lēwih en ārya Tadah (106—107). Heftige strijd. Tuhan Gēlēmpong sneuvelt (110). Dēmang Makara overwint Kēbo-Nirada (116), maar wordt overwonnen door Kēbo-Bungsang (117). Daarop onderneemt tuhan Sirikan een aanval (118) en Jātiguru en Pañji-Mēlong sluiten zich bij hem aan (120). In een tweegevecht overwint Sirikan Lēmbu-Wrddha (125), maar deze kan zich zwaargewond terugtrekken, wanneer Mēñjung Sirikan buiten gevecht gesteld heeft (126). Pañji-Mēlong overwint de beide rangga's Tan-Giwang en Paku (128). Dan gaat het verhaal aldus verder:

¹⁾ De 12de maand van het Hindujaar.

²⁾ Vgl. voor de eigenaardige constructie met sama (pada) vooral Pam., IV, 313.

³⁾ Cf. boven, II, 62.

⁴⁾ Of: weken niet; cf. Ju. s.v. hiwang.

⁵⁾ Awrērugan?

103. Tinangkis; als subject heeft men het in sinuduk opgesloten suduk te beschouwen. 106. De constructie van het slot van deze strophe is merkwaardig; pinrih binabad wordt blijkbaar gezegd van Gowi, daar de samenhang niet toelaat het op Caho te betrekken; de anticipatie, voor zoover mij bekend zelden gebruikt, zal wel om de maat gebruikt zijn. De vertaling luidt (in het actief omgezet): Hij (= r. Caho) ging op Gowi af en probeerde hem te pakken te krijgen en neer te houwen. 109. Pamuk ing bala, n.l. van het leger van Majapahit. 111. Brahmacāra z. boven II, 86. 114. Mrakamrakata (v.l. mrēkamrēketa)

129. Vele vooraanstaande edelen van Majapahit stierven als helden in den strijd, zelfs (manschappen van) de garde (balakrama)¹⁾. Patih Madhu en ken Tětëg waren uitermate verbitterd; ze dreven hun paarden aan en rukten op met hun troepen.
130. Daar kwam hun op eens het paard van ken Jätiguru in den weg en kwam op patih Madhu af. (Jätiguru) glimlachte en sprak: „Het is wel een gelukkig toeval, dat ik je tegen het lijf loop. Zeg, Madhu, nu moet je je eens goed het oogenblik herinneren, dat je in Sunda was en meedeed aan het uitwisselen van (betuigen van onderlinge) vriendschap!
131. Je wist vriendelijk te spreken aan de voeten van den koning, maar uit den honing heb je den dood gehaald²⁾. (Dat is) de leer der nietswaardigen! Welke gewoonte van helden volg jij op, dat je zoo verraderlijk tegenover ons te werk gaat? Wanneer je naar Sunda gekomen was om ons te beoorlogen,
132. dan zou je ons geen haar op het hoofd gekrenkt hebben³⁾;

niet duidelijk; van prakata met gedeelt. reduplicatie? Cf. Ju. s.v. prakatak. Ook de rest van deze strophe is zeer onduidelijk; indien we mawēlu op watang = lans laten slaan, kunnen we denken aan wēlō (Ju.: ma- = glinsteren) en wēlu (Ju.: ma- = rond); beide beteekenissen zijn mogelijk, doch het eerste schijnt aannemelijker; de vertaling luidt dan: „luid juichend(?) zwaaid hij zijn lans omhoog, welke schitterde onder het gezwaaid worden (denya = N. J. olèhé). 116. Sep wordt hier en verder op gebruikt in den zin van het N. J. kēsēlak ongeveer, n.l. getroffen worden, voor men zelf zijn slag heeft kunnen slaan. Vgl. kaslēkan in II, 125. 117. Terwijl hij met zijn schild pareerde, sloeg hij met zijn zwaard op de lans (van dēmang Makara), welke daarop aan de hand (van d. M.) ontglipte en op den grond viel. 121. Alulunan, cf. boven bij II, 95. 122. Lawan rowang = vriend en vijand; de voor jengkel opgegeven beteekenissen in KBW., Ju. en G.R. verschillen eenigszins; KBW. en G.R. geven een algemeener betekenissen, maar in elk geval is bedoeld, dat hun beenen gekwetst werden door het vertrappt worden. 125. Tan olih, vaker tan polih; zie Ju. s.v. ulih I, No. 10. 127. Let op de woordspeling in begin 127 met guru; voelt men gurun-daya aan als guru-n-daya (gevormd als de bergnaam Susu-n-dara > Sindara)? De nevenvormen in KBW., II, 500b wijzen hier wel op, n.l. wrung daya en burung daya. Merkwaardig is, dat de vorm goeroe(n)daja [Jansz geeft nog goeroe 'ndājā!] in het N. J. bewaard is gebleven naast den jongeren vorm soendawa, sēndawa, die gevormd is door samentrekking (als in Sindara) en met de afwisseling g—s, die we zoowel in als ten opzichte van het Jav. vinden (Jav. sinaoe naast ginaoe; Jav. sinoehoen naast Tag. ginoon). De overgangsvorm sundaya in KBW., II, 500b en IV, 667b.

¹⁾ Cf. boven, I, 52b.

²⁾ Vgl. boven, II, 1.

³⁾ In de lezing angraraba is wulu s. subject en angrarab eigenlijk vallen; kita is dan loos subject; naar de v. I. angrarabang (Balin. = angrarabakēn)

- dan zouden je makkers gevallen zijn, zonder eenige uitzondering, en niet meer naar huis ¹⁾ teruggekeerd zijn. Nu kameraadschappelijkheid de opzet is geweest in het begin, moest je er nu ook maar verder mee gaan: vooruit, kom dicht bij, nu zullen we wonden wisselen! ²⁾).
133. Ken Madhu antwoordde hem onmiddellijk, rood van toorn: „Ik heb niet verraderlijk gehandeld. Ik ben op de juiste wijze te werk gegaan, maar gij hebt u niet gehouden aan uw verplichtingen, doordat ge niet gehandeld hebt als de andere ³⁾ onderhoorigheden bij uw komst naar Java. Dat is de reden, waarom het nu zoo gelopen is”.
134. Jätiguru werd boos en houwde er op in, herhaalde malen. Patih Madhu week niet van zijn plaats en sloeg op zijn beurt er op los. Beiden gebruikten hun dadap om er mee te pareeren. Zoo kletterden de rantangs ⁴⁾ en de stalen zwaarden tegen elkaar, dat het vuur er uit spatte.
135. Beiden wisten ze in hun strijd behendig te pareeren; lang wedijverden ze in dapperheid. Daar kwamen plotseling de paarden dwars te staan (?); ze draaiden rond, schopten met de pooten achteruit, beten elkaar en brieschten. Jätiguru gaf zich bloot en verloor het: hij pareerde nog,
136. maar zijn schild kreeg een slag van (Madhu's) zwaard en viel in stukken op den grond; een tweeden zwaardhouw wist hij nog te pareeren, maar voor hij zich herstellen kon, werd hij opnieuw ⁵⁾ getroffen met het zwaard; zijn borst werd doorboord, het bloed spoot rond. Pañji-Mělong stormde op patih Madhu in en wierp een lans naar hem, maar Madhu werd niet gewond;
137. slechts viel hij hals over kop van zijn paard af. Ken Tětëg kwam op Pañji-Mělong afrennen en wierp met kracht zijn lans; Pañji-Mělong werd doodelijk gewond en stierf, en in minder

is kita subject, wulu s. object en beteekent het w.w. doen vallen, zooals in het citaat Ud. 52 in het KBW., I, 719a; in het laatste geval is kita 2de ps. pl., terwijl het in het eerste geval 1ste ps. pl. exclusief zou zijn, hoewel het gewoonlijk inclusief is (Kern, V. G., VIII, 151).

¹⁾ Kita op te vatten als krama van kuṭa, of (kita) als pronomen (chez vous)?

²⁾ Inpl. v. d. vriendschapsbetuigingen van weleer (orup asih, 130 slot).

³⁾ Voor Madhu hoort dit woord er natuurlijk bij!

⁴⁾ Naam van een wapen?

⁵⁾ Sep; vgl. boven bij II, 116.

- dan geen tijd was hem het hoofd afgehouden. Een donderend gejuich ging op, luid roffelden de slaginstrumenten.
138. Toen raakten de overlevende Sundaneezen los uit hun verband; ze zochten hun toevlucht bij hun vorst, achtervolgd door een regen van pijlen; velen werden afgemaakt. Heer patih Anepakën, de hoogste waardigheidsbekleeder van Sunda, was verstoord.
 139. Hij reed op een prachtig paard, dat met kwasten ¹⁾ getooid en glanzend zwart was, als de veeren van een kraai; het heette Gagak-Mayūra en was zoo groot als Anda-Wësi; het was een exemplaar van het echte, oude Bimaneesche ras uit Kore(k).
 140. Hij was in gezelschap van Larang-Agung, die op een olifant reed en prachtig gekleed was. Ze waren in hun krijgsdos, met hun zwarten payung en hun zwart vaandel, voorzien van hun veldteeken, als de reuzen Sunda en Upasunda, niet anders.
 141. Hij gebruikte om te pareeren een met goud beslagen schild vol prachtige juweelen. Boven zijn hoofd zwaaide hij zijn zwaard, dat oogverblindend schitterde. Zijn piek ²⁾ was scherp, evenals zijn met stukjes goud ingelegde lans ³⁾.
 142. Zijn lans ⁴⁾ had een vaantje van roode wollen stof en een knop van kostbaar goud; ze was groot en gekleurd, beschilderd met goudverf, en had als punt ⁵⁾ een parel. Fier, zooals hem paste, was (Anepakën) waarlijk de voornaamste der mantri's.
 143. Zijn „jongens” ⁶⁾ waren knap, als op de prenten; ze waren voorzien van lansen en jiniñjrings [of: van stokken van jiniñjring resp. jring-hout]; zij droegen een met goud bewerkte borstbedekking en een broek van overwalsch fabrikaat. Zij wisten zich te gedragen als echte krijgslieden van adellijke geslachten, de keur van Sunda's zonen.
 144. Zij sleepten zijn troepen mee naar voren. De heer patih sprak: „Op nu, makkers, richt nu uw aanval op het Zuiden en valt

¹⁾ Of een ander soort versiering; de beteekenis van barong is niet duidelijk.

²⁾ Kakaracan.

³⁾ Buntal.

⁴⁾ Watang; dit laatste wapen is, naar de beschrijving te oordeelen, uitsluitend een statiewapen.

⁵⁾ Pamapag; vgl. boven strophe 52 en 61.

⁶⁾ Jajaka, een bepaald corps, zooals blijkt uit de volgende strophe; dus een tegenhanger van de Maj. balakrama en de bala jajaka van II, 154.

- het hoofdleger aan. Dáár bevindt zich de patih van Majapahit,
145. degene, die een vlag heeft van doek, die Gajah-Mada met zijn smerige praktijken. Werpt u allen op hem, geeft hem geen gelegenheid om uit te rusten, vervolgt hem tot zelfs in Majapahit toe, doet in gesloten gelederen uw stormaanval en koestert geen vrees".
146. De troepen drongen vol strijdlust op en trokken naar voren; doch van een algemeenen aanval blijkt in de volgende strophen niets; er volgt een nieuwe opsomming van tweegevechten. Beschrijving van de verwarring, die onder de Majapahitters ontstaat door den aanval der Sundaneezen (146—151). Měnto en Jarañjaya komen op een gegeven oogenblik geïsoleerd te staan, maar kunnen er, hoewel zwaargewond, het leven afbrengen (152). Gajah-Mada spoort, nu hij den patih van Sunda op zich af ziet komen, zijn wagenmenner Ēnti aan om op zijn hoede te zijn (153) en laat de „jonge garde" (bala jajaka) uitkomen in den strijd; het evenwicht dan hersteld (154). Beschrijving van den strijd (155—157). Dan wordt verhaald, hoe Anepakēn en Larang-Agung vallen:
158. Larang-Agung viel aan als een bloeddorstige tijger, die er op uit getrokken is om te verscheuren: alle dieren des wouds, welke hij overvalt, vallen overweldigd neer, juist zooals een dijk van zand, die door een stortvloed getroffen wordt, onvermijdelijk bezwijken moet en uiteenspoelt.
159. De mantri's pura¹⁾ Kuda-Wirada en Wiraçastra trachtten hem weerstand te bieden, maar beiden werden overwonnen. Alwie hem in den weg kwam, moest zijn leven laten. Larang-Agung²⁾; hoe langer hoe vuriger werd de aanval van den krijgsheld.
160. Anepakēn zwaaide zijn zwaard boven zijn hoofd en sloeg er op los; velen van zijn tegenstanders moesten het met den dood bekoopen; (de anderen) vluchtten in alle richtingen; vele kṣatriya's werden overwonnen. Heer patih Gajah-Mada werd boos en ging rechtovereind staan op zijn strijdswagen.

148. Vgl. de hiermee overeenkomende beschrijving van het meevechten van het paard Anda-Wēsi in R. L., VII, 68; katrēsan, n.l. de troepen v. Majapahit. 150. Pakatihalang; zie Ju. s.v. tihalang; men kan het woord echter niet beschouwen als afgeleid van een grondwoord tihalang; veeleer hebben we hier te doen met het praefix paka, maka en ti- = Soend. ti- = Mal. tēr-: uitmakende iets, dat in den weg is komen te liggen. 154. Bajrasaki = donder.

¹⁾ Een bepaalde categorie van ambtenaren? „vestingofficieren"?

²⁾ Een eenigszins aannemelijke verklaring voor angrapih heb ik niet kunnen vinden.

161. Het duurde niet lang, of de patih van Sunda had op zijn aanvalstocht een ontmoeting met den heer patih; hij glimlachte en sprak: „Dat is een gelukkig toeval, dat jij hier komt. Herinner je je de afspraak, die we vroeger gemaakt hebben, toen we ons in de paséban in tegenwoordigheid van den monnik bevonden? ¹⁾).
162. Je hebt succes gehad in je streven om de Sundaneezen te laten omkomen; ze zullen (sterven) als slachtoffers voor hun land op Majapahit's bodem. Kom, stijg nu eens van je wagen af en laat ons man tegen man ²⁾ op den beganen grond elkaar bevechten ³⁾, wedijverend in het vergieten van bloed”.
163. Gajah-Mada antwoordde onmiddellijk, rood van toorn: „Ik herinner mij wel wat vroeger gebeurd is en ik houd me aan de afspraak; de reden er van, dat ik hier gekomen ben, is, dat ik verwachtte tegenover jou te komen te staan om onze krachten te meten in den strijd, (en te zien) wat we wel waard zijn in dapperheid [of: wat onze dapperheid, of je dapperheid, wel waard is].
164. Kom nu maar eens gauw een beetje dichterbij me, dan zal ik je een kopje kleiner maken” ⁴⁾. De patih van Sunda werd heel boos; hij zette zijn paard aan en reed om Gajah-Mada heen, die echter pal stond op zijn strijdswagen.
165. Hij liet zijn paard maar om hem (G.-M.) heen draaien, zoekend naar een zwakke plek. Lang wedijverden ze zoo in dapperheid. Toen werd heer Mada eerst recht gelijk een grimmige leeuw; hij maakte op zijn wagen staande dreigende ⁵⁾ gebaren. Daarop sprong de patih van Sunda op den wagen,
166. met de bedoeling om op den wagen (met zijn tegenstander) te worstelen; maar nauwelijks had hij, staande op de disselboomen, den wagen vastgegrepen om verder te klauteren, of

¹⁾ N.l. van Smaranātha; zie boven I, 75a en 75b—77a; vgl. ook II, 130, waar Jātiguru patih Madhu op soortgelijke wijze toespreekt.

²⁾ Adadagan = aan elkaars voeteneinde, is hier anders dan gewoonlijk gebruikt; gewoonlijk wordt het gezegd van de lijken van twee krijgshelden, die elkaar gedood hebben.

³⁾ Lett. wonden uitwisselen.

⁴⁾ Of: jij, die waard bent, dat ik je een kopje kleiner maak.

⁵⁾ Men vindt in KBW., II, 209 de uitdrukking nudingi kiwan en een variant, zonder dat de beteek. opgegeven wordt of uit het verband duidelijk blijkt; is kiwan hier de linkerkant = de verkeerde kant? Ook G. R. geeft geen licht.

ken Ĕnti stak hem met zijn lans diep in den buik, dat het bloed er uit stroomde.

167. (Anepakĕn) hield zijn wond met de hand dicht en trok zich niet terug, doch trachtte juist den strijd met den heer patih te hervatten in een gevecht van man tegen man. Hij wilde op de bank¹⁾ van den wagen klimmen, maar kreeg een lamssteek van patih Gajah-Mada en viel hals over kop op den grond.
168. Telkens probeerde hij nog op te springen²⁾, maar hij werd afgemaakt; het bloed spoot op. Larang-Agung was in gevecht met de mantri's van Majapahit; hij stond pal, al werd hij van alle kanten bestookt; maar hij werd overmand, gestoken en er onder gebracht. Zoo moest Larang-Agung, terwijl hij er zelf nog buiten gevecht kon stellen, het met den dood bekoopen.

De ongunstige loop van het gevecht wordt medegedeeld aan den koning van Sunda. Deze besluit dan een aanval te doen op het Westerleger van Majapahit, dat onder leiding van de vorsten van Koripan en Daha staat. Zijn laatste officieren, Jagatsaya, Borang, dĕmang Cahō en Unur nemen aan den aanval deel. Weldra vinden zij als tegenstanders tegenover zich: Gagak-Kĕetra, Wirāndaka, Pamasah, pañji Ćureng-Raṇa, Jiwarāga, Pañjang-Jiwa en Palana (177—178). In de nu volgende gevechten wordt Gagak-Kĕetra door Jagatsaya overwonnen en onthoofd (184); daarop valt Jiwarāga Jag. aan; ze dooden elkaar in een krisgevecht (185—186). Unur komt op Pañjang-Jiwa af (186). Na eenigen tijd van schermutseling blijft Unur's lans haken aan de ririwe van Pañjang-Jiwa's lans, en van de gelegenheid maakt Pamasah gebruik om den nu weerloozen Unur af te maken (189). Dĕmang Cahō, die hem te hulp had willen komen, doodt daarop dĕm. Pamasah en onthoofd hem (189—190). Dĕmang Cahō, Borang en Urang-Makara, die toch geen hoop meer hebben, dat ze het er levend zullen afbrengen, dringen nu, met hun koning, door tot vlak bij de plaats, waar zich de vorsten van Koripan en Daha bevinden, om met hun heer

¹⁾ De tekst heeft rĕngga; of dit met „bank” wel goed weergegeven wordt, is de vraag; rĕngga wordt ook gebruikt om het huisje op den rug van olifanten aan te duiden.

²⁾ Aranggeyan of aranggayan. De vertaling is niet geheel zeker; zie KBW. s.v. ranggay, waar deze vertaling voor de opgegeven plaatsen waarschijnlijk lijkt. Het bij G.R. s.v. ranggĕh opgegeven kranggĕjan, kranggĕhan (de handen uitstrekken om iets te grijpen) past wel hier, maar niet op de andere plaatsen, die het KBW. geeft.

185. „Het (afgehouden) hoofd (van Gagak-Kĕetra), waarmee Jagatsaya nog altijd zwaaide, werd getroffen (door de lans van Jiwarāga), waardoor het als een gandu begon rond te draaien”; dene = N. J. olĕhé; gandu is de pit of de bal, waarmee het bengkat-spel gespeeld wordt. 187. De zin is het duidelijkst, wanneer men malĕr opvat als behoorende bij ariwiwe; het duidt aan, dat iets

te sterven als zijn bela's (190—191). Urang-Makara valt Lēmbu-Lalawon aan, maar wordt door hem overwonnen en gedood (196). L.-Lalawon wordt daarop gedood door dēmang Caho (196). Deze doet daarna met Borang een aanval op de beide vorsten en bestookt ze met speren en lansen (198). Verschillende mantri's ijlen toe om hun vorsten te helpen, maar zij weten zichzelf te helpen en werpen hun lansen naar de twee Sundaneezen; nog voor dezen zich van den schok hersteld hebben, worden ze aangevallen en gedood door de mantri's Wirādhyakṣa, Wiragati en Meghāntaka, die vervolgens hun woede koelen aan de lijken (199). Gejuich en tromgeroffel weerklinken (200).

200. Wat nu betreft Z. M. den koning, hij bleef door den ondergang van zijn tanda's en zijn mantri's zonder eenige dekking achter; zijn manschappen waren gesneuveld; klaarblijkelijk waren er slechts enkele over.
201. Als een jonk, die de zee wilde oversteken, maar nu geen roer meer heeft, terwijl ook de zeilen en de roeiriemen verdwenen zijn, zoodat er niets meer te hopen valt en het einde er van zal zijn, dat zij zinkt midden op zee, zoo was de strijd van den koning.
202. Hij begreep, dat zijn doodsuur gekomen was. Toen zette hij zijn olifant aan. Nu kwam zijn leeuwenmoed en zijn voortreffelijke koninklijke aard tot uiting; als vuur straalde de gloed van zijn oogen; wild als een leeuw hakte hij zonder vrees op zijn tegenstanders in.
203. Een groot aantal Koripansche ridders werd overwonnen; kṣatriya's en hoofdmantri's werden gedood door de slag tanden van zijn olifant; zij geraakten in opschudding en wendden zich naar alle kanten ¹⁾. De beide vorsten werden boos: zij gingen staan op hun olifanten met hun bogen in de hand.
204. Niet lang duurde het, of hun beider olifanten stieten op elkaar in hun woedenden aanval; zij brachten, de slurven omhooggeheven, elkaar stooten toe met hun slag tanden. De koning van Sunda lachte en sprak: „Welk een gelukkig toeval,

tegenovergesteld is aan wat men zou verwachten. De vertaling luidt: in de hand droeg hij een lans, waaraan nog altijd als ririwe (afhangende versiering v. e. lans) de staartveer v. e. smaragdkleurigen cakunavogel bengelde. 189. Pinirwan, variant van piningrwan = voor de tweede maal getroffen (van pingrwa, pingro).

¹⁾ Zie de noot hierboven bij II, 95.

- dat ik u¹⁾ ontmoet²⁾, naar wien ik zoo verlangd heb.
205. Mijn bedoeling bij (het sluiten) der vriendschap was, dat ik in bésan-relatie zou treden met mijn vorstelijken ouderen broeder van Majapahit. Dat is nu verhinderd door het ongunstig gezinde lot. Wel, wees blij, vorstelijke oudere broeder, over de macht van de Albeschikking, die klaarblijkelijk dit alles veroorzaakt heeft.
206. Laat nu uw gunstbewijs, dat gij namelijk tegenover mij wilt zijn als een broeder, volkomen zijn. Laat het dan nu zoo zijn, dat wij volkomen elkaars bésan-in-wonden zijn³⁾, wedijverend in (het vergieten van) het roode vocht. Pas geen verraderlijke praktijken toe, maar streef er naar de voorschriften voor helden op te volgen”.
207. De toegesprokene lachte luid en sprak: „Wel, mijn beste jongere broeder, ik denk er niet aan verraderlijke praktijken toe te passen, doch zal er aan denken te doen, wat een held past; het zal mij aangenaam zijn den strijd met u aan te binden⁴⁾ en met u te wedijveren in het (vergieten van) bloed. (Op), jongere broeder, laat u niet van uw stuk brengen”.
208. De koning van Sunda werd boos en kwam op hem af om hem neer te houwen; hij velde zijn blanke lans met gouden knop en paarlen punt, waarvan de wimpel⁵⁾ schitterde; herhaaldelijk stak hij met zijn lans, maar de (andere) koning wist telkens te pareeren.
209. Maar zijn schild, door al die lanssteken getroffen, begon gaten te vertoonen; een regenbui (van stukken) spatte er af; de paarlen er van vielen neer. Toen kwam de vorst van Daha met spoed naar hem toe en gemeenschappelijk deden ze een aanval op den vorst van Sunda, die echter onvervaard standhield.
210. Geruimen tijd trachtten ze elkaar in het nauw te drijven en schermutselden ze met lansen; beiden waren helden in den strijd; nadat de dappere (held)⁶⁾ gedurende eenigen tijd aldus van alle kanten bestookt was, werd zijn afweer hoe langer hoe

1) Den vorst van Kahuripan n.l.

2) In het Jav. staat er eigenlijk „dat gij mij ontmoet”.

3) Sawarang-brana.

4) Lett. wonden te wisselen.

5) In den tekst jiniñjring; vgl. boven II, 143.

6) N.l. de koning van Sunda.

- matter. Eensklaps werd hij verschalkt: een lans, die dwars op hem af kwam, kon hij pareeren,
211. maar hij kreeg een steek van Z. M. den vorst van Daha; de borst van Z. M. den koning werd doorboord. Ook de vorst van Koripan vervolgde hem en trof hem met zijn lans. Hij viel achterover neer op zijn olifant; zijn ziel ontvlood en ging naar Wiṣṇu's hemel.
212. Dit ging gepaard met donder, aardbeving, zachten regen en andere ominieuze natuurverschijnselen; de gloed van de zon nam sterk af; de gloed van het luchtruim nam de gedaante aan van een regenboog. De Sundaneezen, die niet gesneuveld waren, draaiden hun veldtekenen om en vroegen allen om lijfsbehoud.
213. Pitar ¹⁾ was overgebleven en was de anderen niet in den dood gevolgd. Hij naderde nu tot de voeten van den koning van Majapahit en kwam in gebukte houding voor hem een sēmbah maken, en sprak onder geweën: „Ach, heer, wil er toch vooral niet onverschillig voor zijn,
214. dat Pitar hier, de dienaar van Uwe verheven Majesteit, u op ceremonieele wijze zijn hulde komt betuigen ²⁾, om u zijn hoofd en alles, wat gij mocht verordenen, over te geven: vrouwen zijn er nog in grooten getale overgebleven, het geurigste deel van de sēmbah van den dienaar ³⁾ van Uwe verheven Majesteit”.
215. Deerniswekkend waren de woorden van hem, die om zijn leven smeekte en wien het huilen nader stond dan het lachen. Z. M. de koning was geheel van medelijden vervuld en met genoegen ⁴⁾ accepteerde hij het. Nu worde gesproken over de mantri's van Majapahit.
216. Zij, die het leven er hadden afgebracht, naderden tot voor de voeten van den koning — zij zaten daar met hun drieën ⁵⁾ onder den waringin —: „Ach, verheven heer, nu zijn de tanda's en de mantri's omgekomen; slechts weinigen zijn er gespaard gebleven van de jongelingschap, de bloem van het land.

¹⁾ De patih van de prinses van Sunda.

²⁾ Zie de noot boven bij II, 65.

³⁾ Of: dienaressen van Uwe verh. M.

⁴⁾ Of wel: tevredengesteld.

⁵⁾ De vorst van Kahuripan, de vorst van Daha en Ayam-Wuruk.

ZANG III.

1. Wat nu betreft Z. M. den koning, geruimen tijd sprak hij niet; hij dacht na over wat hij gedaan had en voelde zich beklemd, omdat hij er nu zoo ongelukkig aan toe was ten gevolge van ¹⁾ zijn verraderlijke handelwijze. Met weemoed dacht hij aan den doode, hoe hij naar Java gekomen was en hoe het nu ten slotte zóó afgeloopen was. Daarom was hij bekommerd en stond hem het huilen nader dan het lachen.
2. Zijn verdriet werd nog vermeerderd, doordat velen van zijn mantri's het met den dood hadden moeten bekoopen en gesneuveld waren in den strijd bij het ten uitvoer brengen van een verkeerde daad; hij had de leer der minderwaardigen in praktijk gebracht ²⁾ en ondervond nu de kwade gevolgen daarvan. Nu beseftte hij eerst goed het booze opzet van de Albeschikking, die vergeldt, wat men in vorige existenties heeft gedaan.
3. Ten slotte gaf hij, op zachten toon sprekende, instructies aan de tanda's en de mantri's en alle troepen; hij beval hun de lijken van de mantri's, die in den strijd gesneuveld waren, op te nemen en ze in goeden staat te brengen. Hierover worde nu niet verder verteld.

Nu worde weer gesproken over den koning van Sunda en hoe de bela's zich voorbereidden om hem in den dood te volgen.

4. Er kwam een pangalasan aan, die aan H. M. de koningin kwam rapporteeren het overlijden van den koning en het sneuvelen van de tanda's en de mantri's, hoe Pitar lijfsbehoud had weten te verwerven door zich te onderwerpen aan Majapahit, en dat de reden van zijn eigen in-leven-zijn was, dat hij als dood tusschen de lijken had gelegen en door de strijders voor een lijk was aangezien.
5. Toen hij het nieuws overgebracht had, weerklonk luide het geweën; dof klonk het als de donder in de maand Kārttika; als een zachte regen druppelden de tranen uit haar oogen; haar gejammer was deerniswekkend en klonk bekoorlijk als het gerommel van den donder. De vrouwen nu, die zich klaar gingen maken om haar mannen in den dood te volgen, reinigden zich,

¹⁾ Of: nu hij zich had laten verleiden tot, meesleepen tot of meesleepen door; vgl. Ju. s.v. kawat II, dat inderdaad wel onder wwat hoort.

²⁾ Angambah = betreden, begaan, ongeveer = anglakoni.

trokken witte zijden kleeven aan en poetsten de tanden, zoodat ze schitterden als bergkristal.

6. De op de nymphen in Indra's hemel gelijkende nam daardoor nog meer toe in luister; haar haar hing los, heel bekoorlijk, en reikte tot op de heupen; het was als een wolk, die zwanger is van zachten regen; haar vriendelijke oogen glansden als blaadjes van den blauwen lotus; haar tanden zagen er ten gevolge van het schuren uit als in den mond gehouden jasmijn, heel bekoorlijk.
7. Mocht zij al wat in zichzelf overwegen, 't was toch niet, dat zij zich bekommerde om leven of dood. Haar kris, die zij voortdurend op den schoot hield, omklemde zij met haar vuist; zij was het gewenschte middel om met haar vader vereenigd te worden. Gewillig zou zij den overledene volgen als satya¹⁾ en bela¹⁾ op het slagveld. Vastberaden, onbevreesd voor den dood, zonder gehechtheid aan het leven, zou zij apëndēm-sumirang²⁾ doen.
8. Haar moeder sprak tot haar: „Mijn kind, mijn meisje, (je moest maar) hier sterven als bela van je vader, mijn schat. Wanneer je mee zoudt gaan naar het slagveld, mijn prinsesje, dan zou je ongetwijfeld afgehouden worden van het bela-schap. Welk een verkeerde handelwijze zou dat zijn! Je zoudt dan hem, naar wien je zoo verlangt, niet ontmoeten.
9. Nu heb ik je een boodschap mee te geven, robijntje: wanneer je je vader gevonden hebt, zeg hem dan, dat hij op mij moet wachten, meisje, want dat je moeder zeer bang zou zijn, mijn schat, wanneer ze zich zou bevinden op de „markt zonder menschen”³⁾ of, wat nog erger is, op het „wiebelende bruggetje” en er dan niemand zou zijn, die haar, beklagenswaardige, aan de hand zou leiden”.
10. Zij omhelsde de prinses en kuste haar herhaaldelijk op het geslaat. Ten slotte sprak deze zacht: „Juist zooals u beveelt, moeder”, en maakte voor haar moeder een sēmbah. Toen riep zij smeekend en met aandrang Z. M. den koning aan, die reeds in de Albeschikking was opgegaan: „O heer, zie neer op uw kind,

¹⁾ Misschien: satya of bela, daar er verschil wordt gemaakt tusschen de manieren van weduwenverbranding; zie de aantekening bij III, 7 sqq.; vgl. pag. 145, 146.

²⁾ Vgl. hier beneden pag. 146.

³⁾ Vgl. hier beneden pag. 146—147.

11. dat, trouw aan haar plicht, niet aarzelt ¹⁾ Uwe Majesteit te volgen". Zij trok haar kris en stak zich deze onbevreesd diep in het hart; daarop stierf zij. Haar gezellinnen vielen allen in zwijm, toen haar ziel ontvlood om terug te keeren tot den staat van hemelnymph. Haar moeder echter bleef onbewogen en liet zich niet door aardse gehechtheid beïnvloeden.
12. Men kwam haar dienaressen te hulp; toen kwamen de juffers weer bij. Dof weerklonk nu het geween als het geluid van de branding van de zee. Vervolgens ging de koningin een fraai kleed aantrekken. De vrouwen der mantri's bleven niet in gebreke, maar gingen allen als bela's mede den dood in. Allen waren in het wit gekleed, als kulurak-bloemen, die verspreid zijn over de velden ²⁾.
13. Ze verlieten de pasanggrahan; vervolgens schreden H. M. de hoofdgemalin en de pāduka matur ³⁾, voortdurend vergezeld van de vrouwen der mantri's, gezamenlijk voort; allen hadden haar kris in de hand; zij werden begeleid door haar dienaressen, die allen onderweg weenden van verdriet met een geluid als van een bergstorting; de een was nog niet stil, of de ander begon al weer.
14. Vele Javanen keken toe; de niet gesneuveld mantri's repten zich om het schouwspel te zien. Daar kwamen de bela's: ze leverden een bekoorlijken aanblik op; — de zon had juist de middaghoogte overschreden; — aller uiterlijk was wonder-schoon, als van de nymphen in het diepste van het woud. Ze waren geheel in het wit gekleed: men zou haast denken, dat ze de voorgeschreven plechtigheden van de Kārttikamaand gingen verrichten (?).
15. De toeschouwers waren tot tranen bewogen; met weemoed dachten ze terug aan het oogenblik, waarop die vrouwen in Java waren gekomen; haar bedoeling toch was geweest prettig gefêteerd te worden en in werkelijkheid was het nu zoo afgelopen. Hoe zou dit nu tot glorie kunnen strekken van het rijk van Majapahit! Men had zich laten verleiden tot een verkeerde handelwijze; de koning had zich in zijn plannen in slechten zin

¹⁾ Of: zich niet laat weerhouden.

²⁾ Of: in de bergkloven.

³⁾ Vgl. strophe 38, waar zij mahādewī heet, de 2de gemalin dus van den koning van Sunda.

- laten beïnvloeden door de woorden van patih Gajah-Mada.
16. Vele menschen, die er met elkaar over stonden te praten, waren zoo aangedaan, dat hun tranen te voorschijn kwamen. Het zou te veel zijn om nu nog verder te vertellen van het leed van de toeschouwers. Nu worde verteld, hoe de bela's aankwamen op het slagveld en daar de lijken aantroffen: met open mond van verbazing stonden ze te kijken naar de lijken, die een stapel vormden als een berg zoo hoog; als een bandjir was het in stroomen wegvloeiende bloed.
 17. Ken Pitar kwam naderbij en maakte een sěmbah voor H. M. de koningin; hij omvatte in vertwijfeling haar voeten en sprak op deerniswaardigen toon: „Ach, koninklijke vrouwe, uw dienaar is niet mee den dood ingegaan. Pitar is iemand om zich over te schamen, iemand zonder karakter en gehecht aan het leven; lang zal hij nog door de menschen uitgelachen worden en zal men (met minachting) over hem spreken”.
 18. Zijn tranen stroomden; hij huilde van verdriet en vroeg haar het hem te willen vergeven. De koningin sprak zacht: „Pitar, waar is het lijk van mijn vorsteliĳken ouderen broeder? Kom, wijs het mij aan, vlug wat. Ik ben hier zoo haastig heen gekomen om uw heer te volgen, die wacht op mijn komst en ongeduldig zou worden, wanneer ik hem niet zou begeleiden overal, waar hij zich heen begeeft”.
 19. Pitar antwoordde met een sěmbah: „Majesteit, daarginds ligt het lijk van Z. M. den koning, daar onder dien kapokboom; Uwer Majesteits dienaar heeft het reeds gereinigd, vrouwe, evenals de lijken van de ksatriya's, de mantri's van Uwe koninklijke Majesteit; (deze laatste zijn) bij elkaar verzameld en neergelegd aan de voeten van den koning.
 20. Uw dienaar zal Uwe Majesteit er dadelijk heen begeleiden”. De aldus toegesprokene ging vervolgens zonder dralen op weg; de bela's van de mantri's vergezelden haar. Zoo kwamen ze gemeenschappelijk aan de voeten van haar echtgenooten; allen betuigden te zamen haar hulde. Toen nam (de koningin) het kleed, dat den doode bedekte, weg.
 21. Zij streek over het gelaat van den doode, die als het ware sliep, en bekeek de gestalte van haar gemaal; de oogen waren

- ternauwernood zichtbaar¹⁾); de tanden wedijverden met de *çrigading* ²⁾); niet bedekt door de lippen ³⁾), wekten zij ontroering op bij degenen, die er naar keken; wat er van de wonden overgebleven was, waren nauwe scheuren, zooals een gekrabde ze vertoont, die pas het slaapvertrek heeft verlaten ⁴⁾).
22. De aan een hemelnymph gelijke riep met aandrang haar man aan: „Goddelijke heer, wacht op uw dienaar, die u vergezelt, waarheen gij u ook begeven moogt. Denk er aan, heer, hoe wij een afspraak maakten in het slaapvertrek en hoe gij mij uitnoodigdet samen met u te sterven!” En meteen trok zij haar kris en stak zich in de hand.
23. Met het bloed, (dat uit deze wonde kwam), spoelde zich de dappere vrouw den mond; daarop stiet zij zich (de kris) diep in het hart en viel onmiddellijk neer op den schoot van haar man. Het bloed stroomde. Pitar ontstelde en viel in zwijm; zijn bedienden kwamen hem te hulp; ook zijn vrouw snelde toe en sprenkelde hem water op het gezicht, opdat Pitar weer zou bijkomen.
24. Maar nauwelijks was de bezwijming geweken, zoodat hij de oogen weer kon openen, en zag hij zijn vrouw, die hem het gelaat besprenkelde, en (bemerkte hij), dat zijn ademhaling regelmatig was, of weldra nam zijn levenskracht niet weinig toe. Hij werd zeer welgemoed en trachtte van zijn huilend geveeën niets meer te laten merken, terwijl hij tot zichzelf sprak: „Mijn leven is dus bewaard gebleven, jongere broeder! ⁵⁾ Zoo iets heb ik nog nooit beleefd; ik had er waarachtig ⁶⁾ geen hoop ⁷⁾ meer op”.
25. Zoo dacht hij bij zichzelf. Wat nu betreft de bela's van de mantri's, deze dappere heldinnen namen, nadat zij aan de voeten

¹⁾ Of: stonden flauw, flets, glansloos (KBW. weergegeven met *nora dumëling*).

²⁾ Ju.: naam van een bloem (*nyctanthes arbor tristis*).

³⁾ Mogelijk ook: tandenzwartsel, om de gele kleur van de *çrigading*.

⁴⁾ Het beeld van den man, op wiens borst of gelaat de krabben zichtbaar zijn van de vrouw, die hem in het slaapvertrek tegenstand heeft geboden, komt in de erotische poëzie zeer veel voor.

⁵⁾ Yayi; zoo spreekt hij zichzelf aan.

⁶⁾ De tekst heeft *dewa*; de vertaling „waarachtig” sluit zich aan bij die van „natuurlijk” in raadsels (KBW., s.v.); denkbaar zou ook zijn, dat *dewa* vocatief was („lieve goden”).

⁷⁾ Van *ati*; Ju. s.v. II; vgl. KBW. s.v. *hati* II, eerste voorbeeld.

- van de gestorvenen haar hulde hadden bewezen, haar dolken, die ze gelijktijdig hadden getrokken, in de vuist; allen riepert haar mannen aan. Zij richtten haar krissen en hielden er den blik op gevestigd: zoo brachten ze de gemoederen van de toeschouwers tot ontzetting.
26. Vervolgens prikten zij zich in het lichaam en maakten zich met het (uit de wonde vloeiende) bloed een bhasma¹⁾, onbevreesd; toen boorden zich haar zwaarden diep in het lichaam, onder de borsten; haar bloed stroomde, maar onverschrokken volgden zij de reeds gestorven heldin na Nu waren alle bela's dood en lagen aan de voeten van haar mannen. Luid weerklonk het geweën, als het geluid van de branding.
27. Pitar verzorgde de lijken van de bela's: zij kwamen allen naast elkaar te liggen en werden overdekt met een lijkwade. De overige vrouwen werden aan de voeten van den vorst gebracht, en Pitar bood ze als bewijs van onderdanigheid aan. Z. M. de koning was daarover verheugd. De jonge koning echter was doorgegaan naar de pasanggrahan; hij had zich daar dadelijk²⁾ heen begeven.
28. Met spoed ging hij er rechtstreeks heen; het was namelijk zijn bedoeling zich meester te maken van de prinses. Hij had er, daar zij niet bij haar moeder aangetroffen was onder de dooden, geen vermoeden van, dat zij evengoed als de anderen gestorven was. Toen hij echter bij de pasanggrahan aankwam, kwam hem het luide geweën van haar dienaressen, die op het erf zaten te treuren³⁾, tegemoet.
29. Hij ondervroeg de voedsters van de prinses naar de plaats, waar deze zich bevond, en werd verwezen naar de pëndapa, want daar lag zij. Z. M. de koning begaf zich er heen en vond haar bedekt met een kleed, waarin op een grond van groen gouddraad gewerkt was; toen de vorst daarop het kleed opsloeg, ontstelde hij, omdat het nu ten slotte toch een lijk bleek te zijn.
30. De bleekheid van haar gelaat was bekoorlijk; haar oogen waren een weinig geopend; haar lippen waren mooi om aan te zien;

¹⁾ Zie de aantekening op pag. 147 sqq.

²⁾ Na den dood van de bela's n.l.

³⁾ Kuça, kuşa, kuṣā, kūṣa, kusah (zie Ju. s.v.v.) en kuya (KBW. s.v.; N. J. koeswa) zijn alle spelvariëaties van een woord, waarvan de wortel * sah (= zuchten?) schijnt te zijn.

haar onbedekte¹⁾ tanden boden een vriendelijken aanblik en wedijverden in bekoorlijkheid met de *ḡrigading*; 't was, als begroette zij hem: „Heer, kom naderbij en zie, hoe mijn verdienstelijke daad van naar Java gekomen te zijn nu²⁾).

31. Hetgeen voortdurend in de gedachten is geweest van vader en moeder en waarnaar ze zoo verlangd hebben, hetgeen de reden geweest is, waarom zij met mij meegekomen zijn hierheen, dat heeft nu zoo kunnen afloopen! Waart ge eergisteren gekomen, heer, dan zou ik denkelijk nog wel in leven gebleven zijn; dan waart ge weldra met mij vereenigd geweest. Ach, hoe wreed is het werk van de almachtige Albeschikking!
32. Laat ons hopen, heer, dat het er later van komen moge, dat wij vereenigd worden en aan elkanders zijde ons bevinden in het slaapvertrek, zonder dat het booze lot ons hindert. Dan zal de wensch van mijn vader en mijn moeder in vervulling gaan, hetgeen beiden bevallen zal". Zoo luidde de begroeting van de doode. De aldus verwelkomde was geheel van streek; zwaar³⁾ drukte het hem.
33. Hoe langer hoe meer werd zijn verdriet opgewekt; het werd hem somber te moede. Toen viel Z. M. de koning in zwijm. Nu klonk luider nog het geweën; rommelend als de donder in de derde maand⁴⁾ — die de bloemen oproept om te ontluiken, hetgeen gepaard gaat met het gezoem der bijen —, zóó klonk

¹⁾ Niet bedekt door de lippen, of wel door tandenzwartsel; vgl. hierboven str. 21.

²⁾ ? Tekst *kamanda(p)*; vgl. KBW., II, 333b, waar gegist wordt, dat *kamanda* in pl. v. *kawandha* staat; deze klankovergang is wel mogelijk, maar het feit, dat de variant *kabandha* met den gewonen overgang *w > b* voorkomt, dat minder gemakkelijk in *kamanda* overgaat, en dat Sk. *kawandha* niet „lijk” maar „romp” beteekent (vgl. O. J. *mangawandha* = „zonder hoofd”), stemt sceptisch ten opzichte van deze gissing. Daar komt nog bij, dat dan van *punya* een gewrongen vertaling zou moeten gegeven worden. Daarom lijkt het beter de verklaring in een andere richting te zoeken. Gissenderwijze zou men kunnen denken aan een medialen vorm (*accid. pass.*) van *manda*, of aan een afleiding van *andap*, in beide gevallen te vertalen met: „te kort gedaan aan”, „met onrecht vergolden”(?).

³⁾ Cf. Maleisch *měmběratī atinja* = iemands gemoed bezwaren.

⁴⁾ N.l. van het Hindujaar, *Āḡvina* of *Āḡvayuja*. De regen, die dan valt, doet de bloemen ontluiken, welke de *Kārttikamaand*, die op *Āḡvina* volgt, zoo mooi maken. Daar deze maand gewoonlijk droog is, is het een slecht voorteeken, wanneer er dan regen valt. Zie KBW., I, 228a, s.v. *aḡuji* (= *aḡwayuj* = *katiga*). De tusschen gedachtenstrepn geplaatste uitwerking van de vergelijking is vals.

- het gewezen van mannen en vrouwen; als een nevel hingen de losgeraakte haarwrongen in wanorde neer.
34. De koning werd geholpen, maar het duurde geruimen tijd, voordat hij tot bewustzijn kwam. Zijn voedsters namen toen een kom met zuiver water en wieschen Z. M. den vorst; daarop kwam hij bij, zuchtend en weeklagend. Toen veegde ¹⁾ hij zijn oogen droog en wischte zich de tranen uit de oogen; vervolgens legde hij zijn geheelen koninklijken tooi af.
35. De wonden werden ²⁾; het lijk dekte hij toe met zijn slendang en zijn hoofddoek; hij streek over het gelaat van de doode, jammerend en weenend: „Mijn schat, mijn robijn, mijn vrouwtje, waar zijt ge, mijn eigen leven? Al was er ook naar je gezocht geworden op de zee en in de bergen, je zoudt toch niet gevonden zijn, toen je nog leefde” ³⁾.
36. Hij bleek getroffen ⁴⁾ te zijn door zinsverbijstering en getroubleerd door beneveling van zijn verstand: „Ik heb slecht gehandeld, en nu is het ten slotte zoo afgeloopen! Ach, mijn ziel, jongere zuster, waar moet het met mij naar toe? 't Leven is voor mij hetzelfde als de dood: kwijnen zou ik, gebukt onder den last van onbevredigd verlangen. Ach, trek mij toch tot u en wacht niet te lang!
37. Waar gij u ook bevindt, vrouwe, ware het zelfs in den hemel of in Yama's verblijf, vreugde en leed zal ik met u deelen; zelfs door alle wisseling van incarnaties heen zult gij steeds, jongere zuster, bij mij zijn. Zoo zullen onze zielen vereenigd zijn; in gedichten zal ons een gedenkteeken opgericht worden; steeds zullen we door de dichters bezongen worden. Zoo zal ik voor eeuwig te zamen zijn met u”.
38. Toen hij opgehouden had met weeklagen, gaf hij vervolgens instructies aan de mantri's, dat zij de lijken van den koning en van de koningin benevens dat van de tweede gemalin ⁵⁾ zouden

¹⁾ Mara wordt hier zuiver incohatief gebruikt.

²⁾ De beteekenis van kinapil is mij niet bekend.

³⁾ Deze vertaling is niet meer dan een gissing. Wat eigenlijk precies bedoeld wordt, en hoe de vorm rarahën verklaard moet worden, is mij niet geheel duidelijk.

⁴⁾ Volgens de lezing ingambil vertaald.

⁵⁾ De mahādewī; zij is reeds vermeld in strophe 13, waar zij pāduka matur genoemd wordt; zie verder de aantekening op p. 150 sq. De beide jongere zusters zijn wel de hoofdgemalin en deze bijvrouw, daar het lijk van de prinses zich reeds in de pasanggrahan bevond.

- gaan halen. Degenen, die deze opdracht gekregen hadden, begaven zich met spoed op weg; zoo kwam het lijk van Z. M. den koning te zamen met de lijken van zijn beide jongere zusters in de pasanggrahan aan.
39. Aan zijn bedienden gaf hij last een (de) ivoren bank ¹⁾ te gaan halen, waarop zij de lijken zouden kunnen wasschen. Toen alle (lijken) schoon waren, werd er wijwater aangemaakt; nadat vervolgens de ritueele reiniging had plaats gevonden, werden de lijken bedekt met een mooi zijden met gouddraad doorweven dekkleed in het patroon *lubeng luhung*, na eerst nog gebalsemd te zijn met de zeven welriekende reukstoffen.
40. De stellage werd afgesloten met een gordijn, dat voorzien was van strooken in het patroon *giringsing ringgit*, heel mooi, en (versierd) met bloemen en jonge loten. Daar kwamen ook de *kratonvrouwen*, die de lijkspijzen aandroegen en de fraaie *upacāra's* bij zich hadden. Luid rinkelden de schellen der priesters; er werd gezongen en mooie muziek gemaakt op de *guntang(s)* ²⁾. Ook de twee vorsten kwamen aan om aan de uitvaart deel te nemen.
41. Met de vorsten kwamen ook de overlevenden van de *mantri's* mee; het was propvol van de menschen. Nu had men al een werkelijk heel mooie *patulangan* gemaakt en had de *ṛṣi's*, de *Çiwaïeten* en de *Buddhisten*, ontboden. Hun werd toen bevolen de lijkplechtigheden maar achter elkaar ³⁾ te verrichten. Nadat de ceremoniën volbracht en de lijken verbrand waren en (over de asch) de *pralina* was uitgesproken, liet men (de overblijfselen) wegdrijven in zee.
42. Nadat de *mantri's* van Java en van Sunda, die in den strijd gesneuveld waren, verbrand waren, kwamen de *bela's* aan de beurt, die het lot van haar mannen gedeeld hadden. Toen de verbranding afgeloopen was, liet men (de overblijfselen) wegdrijven in zee.

¹⁾ Of wellicht ivoren banken; het blijkt niet, of elk lijk op een eigen *palangan* danta ligt, of dat ze er één gemeenschappelijk hebben, hoewel men den indruk krijgt, dat het laatste bedoeld wordt; voor bijzonderheden voor str. 39—42 zie de aantekening op pag. 152 sqq.

²⁾ Ook in R. L., VII, 129, vindt men deze 3 bijeen: *panggerong pangguntang curing*.

³⁾ Pisan, n.l. in plaats van een etmaal te laten verlopen tusschen de verbranding en den tocht naar het strand.

Wat nu de vorsten betreft, ze keerden naar hun stad terug. Ken Pitar ging met hen mee; zoo begaven zich dan de vrouwen naar Majapahit.

43. In alle stilte legden zij den weg af; 's nachts kwamen ze te Majapahit aan. Hierover worde nu niet verder verteld. Den volgenden ochtend begaf zich Pitar in de tegenwoordigheid van Z. M. den koning en bood hem de vrouwen, die zich bij hem bevonden, aan, terwijl hij hem tevens zijn hulde betoonde. Daarop kreeg hij van den koning kleederen en geld.
44. Zoo was dan de oorlog afgelopen; er worde niet verder van verteld. Dagen en nachten verliepen. De koning hield zich op in den kraton en verleende slechts zelden audiëntie; hij lag maar op het erf en zijn verlangens gingen slechts uit naar haar, die haar reis met den dood had moeten bekoopen. Voortdurend was zij verborgen in zijn hart; steeds zweefden haar bekoorlijkheden hem voor oogen.
45. Zoo was hij voortdurend vervuld van liefdeverlangen en zeer terneergeslagen; en zoolang hij reeds gebukt ging onder verdriet en moedeloosheid, had hij al niet kunnen eten of slapen. Hoe langer hoe meer kwijnde hij weg; uit zijn gedrag bleek zijn heimwee en zijn stille verdriet; zelden kwam er een woord over zijn lippen; hij deed maar niets anders dan weenen; hoe langer hoe meer bezwaarde hem zijn verdriet, waarvoor geen troostmiddel bestond.
46. Ook de mantri's waren bedroefd en deelden in de smart van den koning; alle bewoners van den kraton waren in een gedrukte stemming en wisten geen uiting te geven aan hun gevoelens¹⁾, wegens 'skonings droefheid, die niet verholpen scheen te kunnen worden. Totdat in de maand Kārttika op den 15den dag van de lichte maandhelft op een amṛtamāsadag²⁾ de koning stierf.
47. Bij het (vernemen van) het overlijden van den koning kwam het geheele paleis in rep en roer: 't was, alsof de geheele

¹⁾ Of: wisten niet, waarheen hun gevoelens hen leidden = waren de kluts kwijt.

²⁾ Vgl. de aantekeningen op pag. 159 sq.; Friedrich, Voorloopig Verslag, II, 54, vermeldt, dat op Bali ook een gedeelte van den dag mṛta (amṛta) heet; het is natuurlijk niet uitgesloten, dat dit hier de bedoeling is, maar de in de aantek. aangehaalde citaten schijnen toch meer op een dagaanduiding te wijzen.

kraton instortte. Loeiend weerklonk het geweën, (met een geluid) als van de golven van de zee. De manschappen, allen in zenuwachtige opwindung, gingen naar alle kanten op weg. Ook in de grensdistricten raakten de menschen toen in opschudding en spoedden zich om het hardst naar Majapahit.

48. Geen wonder ook, hij was zoo machtig en dapper geweest!

De mantri's gaven instructies voor de te verrichten werkzaamheden, goed op de hoogte als zij waren van alles, wat er te bevelen viel; niemand was er bij, die van den gang van zaken geen verstand had. Men maakte de monumentale lijkbare netjes in orde; hoog bouwde men de brug. Sommigen werkten aan de doodkist; de verbrandingskist kreeg een mooien vorm: een blauw-zwarte rundergedaante met vooruitstekende horens, waarvan de punten naar elkaar toegebogen waren.

49. Gedurende een maand en zeven dagen duurden de lijkfeesten van den koning; prachtig was alles, waarnaar men kijken kon; al, wat er in Majapahit was, (kreeg men te genieten): wayangwongspelen, fraaie dansen, de zeven soorten¹⁾ wapenspel²⁾ en in 't bijzonder de manke wapendansers; verder de dansmeisjes, bevallig in haar bewegingen, prachtige wayangvertooningen en maskerspelen.

50. Het dagelijksche bloemenoffer(?) bestond uit vijf leveranties(?) van verschillende bloemsoorten(?)³⁾. De wapendansers der pam(b)ugbugs(?) maakten veel drukte. Telkens opnieuw weerklonk het gejuich; de geweren knalden. De jeugd vermaakte zich⁴⁾ met schermen op den stok en had plezier bij het steekspel. Ook de brahmanen waren gekomen om (de plechtigheden) bij te wonen; zij⁵⁾ (van pret), dat ze nu dagelijks hun brahmanenloon kregen.

51. Hun inkomsten voor het verrichten van den lijkdienst en voor het ceremonieel van het in zee werpen van de asch en vooral den verkoopsprijs van hun kostelijke (wij)water hadden ze in zichzelf al berekend; verder zou hun de kakrëcen bij elkaar

¹⁾ Vgl. Bijdragen, 3de volgrees, deel XI, pag. 353.

²⁾ V.l. babagusan; dan vertaling: het gilde, of het spel van de bagus.

³⁾ Of wel: het dag. huldebetoen bestond uit 5 uitgelezen pajëgs, waarbij pajëg dan onvertaald moet blijven, vgl. de aantekeningen op p. 154 en 155.

⁴⁾ Duidelijker naar de v.l. nggawa: de jeugd kwam aandragen met bëbungkuls en amuseerde zich met het steekspel.

⁵⁾ Mëngguk-mëngguk?

zooiets van 500.000 opleveren, terwijl de untung, de blaadjes goud, de kalpika's en de ring in hun wijwater te zamen, wanneer ge alles eens bij elkaar zoudt tellen, niet veel minder dan 10.000¹⁾ zouden opbrengen²⁾).

52. „Het net dicht gevlochten, de mand nieuw!”³⁾ Ook de vrouwen⁴⁾, die als tukang fungeerden, waren voltallig opgekomen. Waarom zouden ze medelijden hebben?⁵⁾ Ze werden immers hoe langer hoe rijker(?)! Huilend reciteerden zij hun liturgie, ontzagwekkend waren de handhoudingen; rinkelend weerklonk het geluid van de bidschel; hun slaan op de trommel (maakte een zoemend geluid, als dat van) de bij, die de bloemen gaat uitzuigen.
53. De satya's waren in (ritueel) reinen toestand gebracht; met elkaar waren ze ten getale van duizend, allen nog maagd; goddelijk lief was haar uiterlijk. Hoewel ze nog nooit echtelijken omgang gehad hadden, (deden ze), als waren ze reeds in liefde (met hem) vereenigd geweest; omdat de liefelijkheid van haar gelaat in de hartader haar intrek had genomen, daarom waren ze nu bela en gaven ze niet om haar leven⁶⁾.
54. Toen de gunstige dag was aangebroken, werd het lijk van Z. M. den koning in de prachtige monumentale lijkbaar gebracht, die, van alle upacāra's voorzien, fraai was om aan te zien: voorzien van prachtige, met goudverf beschilderde strooken en papieren franjes, alles in helle kleuren; de toeschouwers stonden verstomd. De bela's liepen vooraan. Prachtig bewoog zich de monumentale lijkbaar voort, als een bloemenberg⁷⁾.

¹⁾ In de v.l. zijn de getallen resp. 700.000 en 70.000.

²⁾ Voor de technische termen zie de aantekeningen hierachter.

³⁾ D.w.z.: „Geen vischje zal verloren gaan”; een variant van ons „hebben is hebben, maar krijgen is de kunst”. Het staat tegenover: „sahu kērēp dungki langah”, „zoo gewonnen, zoo geronnen” (langah = ijl gevlochten); vgl. KBW. s.v.v.

⁴⁾ Men kan het suffix -ne van istrine opvatten als aanduidend, dat het de vrouwen waren, die daarbij hoorden te zijn, of als poss. suff., terugslaande op de brahmanen van str. 51; dan luidt de vertaling: „hun vrouwen fungeerden als tukang; zoo kwamen ze nu voltallig op”.

⁵⁾ Naar de lezing paran ta.

⁶⁾ De bedoeling schijnt te zijn, dat slechts de echtgenoot en de bijvrouwen den overledene in den dood behooren te volgen, en dat het gedrag der 1000 maagden slechts voortvloeyde uit haar overgrootte liefde voor hem, dien ze zich tot gemaal gewenscht hadden; vgl. Zang I, 1—3.

⁷⁾ Of wel: „de bela's schreden voort, voorafgegaan door de m.l., die” enz.: karihin laat beide vertalingen toe; zie Ju. s.v. ruhun 6.

55. Er klonk een geschreeuw, als moest de hemel instorten; oorroverdoovend knalden de geweren. De toeschouwers verdrongen elkaar, mannen en vrouwen, oud en jong; weenend drukten zij zich tegen elkaar aan. Er waren er bij, die een kind of een kleinkind hadden gedragen en nu radeloos rondliepen om het te zoeken, terwijl het zich te midden van zijn speelgenootjes ¹⁾ bevond. Stof warrelde op. Het geluid van de bekkens zwol.
56. Nu was de monumentale lijkbaar(?) van den koning op het verbrandingsterrein aangekomen. Het geschreeuw was niet om aan te hooren. Driemaal ging ze vervolgens rondom de brug. Daarop werd het lijk naar beneden gebracht (uit de bade) en vervolgens naar boven gebracht (den brandstapel op) en in de verbrandingskist gelegd. Daarop werd de kalēpasan-ceremonie verricht door de řṣi's, Ćiwaïeten en Buddhisten, die de liturgie geheel volgens de voorschriften(?) afwerkten.
57. Nadat de fakkels belezen waren, werd de koning vervolgens verbrand. Toen schreden de bela's op den brandstapel van den koning toe; allen betuigden hem haar hulde; allen trokken toen tegelijk haar krissen en doorstaken zichzelf vol doodsverachting. Met open mond stonden de toeschouwers de bela's aan te gapen, die zich in zoo grooten getale op het verbrandingsterrein doorstaken.
58. Maar nog vele buitenstaanders ²⁾ traden bovendien op als bela van den koning. In blind enthousiasme wierpen ze zich, juist zooals de vliegende witte mieren, in het vuur, zonder te wachten, tot zij zich de tanden geschuurd, het haar gewasschen en het lichaam in water gebaad hadden ³⁾. Neen, zoo maar doorstaken ze zich, dat de toeschouwers er van huiverden en velen, op het zien er van door ontzetting bevangen, tot tranen toe bewogen werden.
59. Zoo waren dan nu de bela's gestorven en allen verascht in den

¹⁾ Sama cili-cili, lett. medekleintjes; dezen trek vindt men vaak in beschrijvingen van een drukke volksmenigte.

²⁾ Wong saking jaba; waarschijnlijk is de bedoeling: „vrouwen, die niet tot de bevolking van den kraton behooren”; de duizend maagden, die in str. 53 genoemd zijn, zijn dan de sengkērans, de papacangans van Zang I, 2b.

³⁾ D.w.z. tot zij de pabrēsihan, de rituele reiniging, die aan bela's voorgeschreven is, hadden volbracht; opmerkenswaardig is verder, dat van een bhasma bij deze vrouwen niet gesproken wordt. De tegenovergestelde opvatting huldigt men, wanneer men vertaalt: „ze wachtten niet, maar” enz., doch hiertegen pleit, dat in dezen zin gewoonlijk sari gebruikt wordt, niet anti.

vuurkuil, die vlamde en een aanblik bood, niet anders dan die van de vuurzee zal zijn bij het vergaan van de wereld; de rook dwarrelde op en vervulde het verbrandingsterrein, zoodat men er verstomd van stond. Nadat (de bela's) toen tegelijk met hun koning verascht waren,

60. spraken de brahmanen, Ćiwaïeten en Buddhisten, de voorgescreven liturgische gebeden uit en delgden (de zondenschuld van) geboorte, aardsch bestaan en overlijden. Uit hoofde van hun ambtelijken plicht verrichtten zij de pañupitan¹⁾ volgens de voorschriften van den asthiwidhāna¹⁾-dienst. Toen dat door hen volbracht was en zij de ceremonie van den „offerkoek voor den ontvormde”(?)²⁾ verricht en de pralīna³⁾ uitgesproken hadden, lieten de ṛṣi's (de asch) wegdrijven midden⁴⁾ op zee.

61. Nadat de lijkplechtigheden afgeloopen waren, keerden de voorname ambtenaren naar huis terug en begaven zich allen naar den kraton, in gedrukte stemming en verdrietig van harte. Men kende geen plezier meer, maar koesterde slechts verdriet; kil en stil werd de stad: een gevoel van beklemming had zich van alle inwoners van Majapahit meester gemaakt, daar men vreesde, dat 's rijks banier thans van zijn luister beroofd was⁵⁾.

62. Dagen en nachten verliepen. Nu worde weer verteld, hoe de vorst van Kahuripan en die van Daha een bespreking hielden met de officieren en vooral met de geestelijkheid. Het onderwerp van hun beraadslaging was speciaal de dood van den koning: men moest de reden, waarom de koning weggekwijsd was, eens nader beschouwen.

63. De eerwaarde Smaranātha sprak aan de voeten van Zijne Majesteit — en de mantri-wṛddha viel⁶⁾ hem bij —: „De reden, waarom de koning wegkwijnende van hartzeer, terwijl er geen geneesmiddel bestond om zijn kwaal te verhelpen, was,

¹⁾ Zie voor beide techn. termen de aantekeningen op pag. 156, 157.

²⁾ Deze vertaling is slechts een gissing; wirūpa opgevat als (door de verbranding) van den (aardschen) vorm beroofde; zie de aantekening op pag. 157, waar nog verschillende andere mogelijke vertalingen genoemd worden.

³⁾ Vgl. boven str. 41 en de aantekening op pag. 157, 158.

⁴⁾ Cf. de aantekening op pag. 158.

⁵⁾ Wat met deze laatste woorden bedoeld wordt, is niet geheel duidelijk. In het Sk. is ketu ook = aanvoerder en wellicht is hier dus Ayam-Wuruk er mee bedoeld

⁶⁾ Misschien is mantri-wṛddha meervoud.

Dl. 83.

- dat hij bedroefd was ¹⁾ over den dood van de prinses en in zijn verliefdheid niet te troosten was.
64. Toen Madhu naar Sunda was gegaan om de aan een jonge loot gelijke ten huwelijk te vragen, en dit aanzoek door den koning aanvaard was — dáárom kwam hij met zijn gezin naar Java, heer —, was de zoon van Uwe Majesteit buiten zichzelf van vreugde en vatte het plan op om zich naar Bubad te be-geven om hem te gemoet te gaan.
65. Maar toen is het geschied, dat patih Gajah-Mada 's konings plan vrijdeld heeft. Zoo is het gekomen, dat (de jonge vorst) thans dood is". Zoo sprak de groote monnik en de mantri's betuigden hun instemming met zijn woorden. Het gelaat van Z. M. den vorst van Wěngkěr drukte droefheid ²⁾ uit. Ook de vorst van Kahuripan was ten eerste verstoord; zijn licht-bruine gelaat (kleurde zich donkerrood), als zou het vuur er uit slaan.
66. Zijn jongere broeder sprak tot hem: „Dan zal ik me nu, vorstelijke oudere broeder, stellig niet neerleggen bij den dood van uw zoon! Dan moet patih Gajah-Mada, die zoo gemeen geweest is te maken, dat de zaak schipbreuk leed, er maar onder gebracht worden!" Zijn oudere broeder antwoordde hem: „Wel, jongere broeder, verpletter hem dan en overweldig hem".
67. De mantri's betuigden allen hun instemming er mee en sloten zich bij den koning aan in alles wat hij wenschte. Toen sloeg men op de alarmseinen: Basanta ³⁾ liet aanhoudend haar geluid hooren; zóó vreeselijk luid donderde haar stem, dat het was, alsof het luchtruim in zou storten. De menschen, die tot in de uithoeken van het land er door in opschudding geraakten, kwamen in dichte drommen op met wapenrusting en al, zooals zij doen, die ten oorlog trekken.
68. De mantri's bevonden zich op de bale bang ⁴⁾, op de markt,

¹⁾ De tekst heeft damahan, dat hier volgens de opvatting van v. d. Tuuk (zie KBW. s.v. dama) vertaald is. Vat men damahan op als „lieveling", „troetelkind", dan moet de vertaling luiden: „...was om zijn lieveling: wegens den dood van de prinses was er namelijk geen troostmiddel meer voor zijn verliefd hart".

²⁾ De tekst heeft sěndu, dat ook boosheid, toorn kan beteekenen.

³⁾ Zoo heet de krijgsgong; vgl. boven, Zang II, 37.

⁴⁾ Zie de aantekening hierboven bij Zang II, 38.

- ja zelfs op de pasir-pasir¹⁾. De troepen waren bij duizenden te tellen. Allerlei slaginstrumenten lieten hun doordringend geluid hooren. Druk liepen de manschappen heen en weer bij het zoeken naar hun chefs. Hoewel vaandels tot herkenningsteekens dienden, waren er bij, die hun afdeeling niet konden vinden en nu druk overal liepen te informeerden.
69. Nu is van den nacht verteld. Den volgenden ochtend — de mantri's volgden een gemeenschappelijk plan — rukten de manschappen in verschillende groepen op.... Nu was het groote leger aangerukt en omsingelde (de woning van) den heer patih; met veel geweld stortten zich de troepen voorwaarts. Het krijgsgeschreeuw zwol aan tot een algemeen gejuich. De geweren knalden tegen elkaar in. Daartusschendoor klonken de gongs; dreunend klonken de geluiden, als het geraas van de branding.
70. De bewoners van het patihshuis schrokken op; mannen noch vrouwen wisten wat te doen. Ze huilden van ellende en van benauwdheid; ze namen de vlucht en lieten hun pondoks in den steek. Velen smeekten om lijfsbehoud, toen de manschappen met geweld muren en omheiningen neerrukten. Maar Lĕmbu-Mukṣa²⁾ was onvervaard; immers, hij overwoog, dat de periode van zijn incarnatie nu voleindigd was.
71. Het was nu de door hemzelf bepaalde tijd, waarop hij, incarnatie van Nārāyaṇa, patih van Majapahit, terug wilde keeren naar den Wiṣṇu-hemel, waarnaar hij verlangde. Daarop kleepte hij zich in een witte, zijden dodot met rijke garneering³⁾ (?), met een gordel in het patroon „zelfbescherming”, en een broek in het fijne patroon giringsing udayana: waarlijk schoon zag hij er uit.
72. Met het offerkoord (om den linkerschouder) en den rozenkrans in de hand, ging hij staan op het voorplein, de vuisten

¹⁾ KBW. s.v. pasir: plein bij een bale bang? Men vindt ook in de Rangga Lawe een pasir-pasir vermeld; het wordt met talāga = vijver weergegeven. Op Maclaine Pont's terreinkaart van Majapahit vindt men een sĕgaran vermeld; daar pasir = sāgara is, zouden sĕgaran en pasir-pasir identiek kunnen zijn.

²⁾ De sacrale naam van Gajah-Mada, als verschijningsvorm van Wiṣṇu.

³⁾ De tekst heeft amarĕmpu(h); de beteekenis van dit woord is niet met zekerheid vast te stellen.

gebald¹⁾. Toen verdween hij zonder een lichaam na te laten; hij keerde terug tot den staat van volkomenheid en nam weer zijn goddelijke gedaante aan.

Nu worde verteld, hoe zijn vrouwen als satya zichzelf doorstaken; maar daar er geen van haar bij haar man was, verdwaalden ze en vielen in de hel.

73. Toen men (den toegang tot) het erf van de patihswoning geforceerd had, zocht men naar den heer patih, maar trof hem niet aan en zag hem niet. Vervolgens zocht men de tuinhuisjes en alle mogelijke afgelegen plekjes af, maar nog altijd trof men niemand aan. Toen keerden alle manschappen, die bevel gekregen hadden hem te dooden, terug en gingen het rapporteeren aan Z. M. den koning.
74. Z. M. de vorst zei toen: „Laten deze troepen dan maar terugkeeren”. Den volgenden ochtend werd (hun) weer commando gegeven, dat ze moesten gaan zoeken in bosschen en bergen, in afgelegen kluizenarijen, in de woonplaatsen der abëts en in verschillende dorpen; anderen in ontoegankelijke gebieden, in ravijnen en holen, op onbegaanbare wegen²⁾, in bergkloven, bij kolken en op steenvelden.
75. Zij, die dit commando kregen, antwoordden met een sēmbah. Zoo geschiedde het dan, dat de troepen den volgenden ochtend er weer op uit trokken om den heer patih te zoeken. Daarover worde nu niet verder verteld.
Verteld worde, hoe troepen doordrongen op het erf van de patihswoning en daar zich om strijd meester trachtten te maken van krijgsgevangenen en van allerhande andere zaken: als bhūta's, die vechten om vleesch.
76. Want de man, die nu in het goddelijke was opgegaan, had in het geheele gebied van Majapahit niemand, die zijns gelijke was; zijn bezittingen waren (uitgestrekt) als zeeën en bergen; (hij was rijk) als de goddelijke Heer der Schatten³⁾ zelf: zijn goud en juweelen waren niet te tellen; hij was de grootmachtige

¹⁾ Amuṣṭi; de bedoeling zal wel zijn om hier een bepaalde mudrā mee aan te duiden.

²⁾ In den tekst tupis-tupis of tumpis-tumpis; de beteekenis van dit woord staat niet vast; wellicht is het met „berghellingen” te vertalen.

³⁾ Hyang Dhanapati is een naam van Kubera, den Hindugod van den rijkdom.

patih geweest, die, door de vorsten der aarde gevreesd, in volle waarheid een incarnatie was van God Nārāyaṇa. —

77. De twee vorsten, die waren als Ćiwa en Buddha, keerden naar hun rijken terug, wegens hun leed en hun ellende; te Majapahit toch zouden ze al te veel herinnerd worden aan datgene, wat hen neerslachtig maakte; daar zouden ze met weemoed moeten denken aan den overledene. Daarom trokken de beide vorsten maar meteen weg en keerden terug naar hun gebied, naar Kahuripan en naar Daha.

Colophon.

Zoo luidt het „Lied van Sunda” ¹⁾.

Het afschrijven er van beëindigd op Maandag-kliwon in de wuku Kuruwēlut, op den 7den dag van de donkere maandheft van de 10de maand, éénheid van het jaartal 0, tiental van het jaartal 0, in Ćāka 1800.

Verder moge men clementie betrachten ten opzichte van de leelijke vormen van deze letters en de te geringe voortreffelijkheid er van. Moge de deskundige lezer er verbeteringen in aanbrengen; immers, het is werk van iemand, die dom is en pas kort geleden begonnen is met leeren.

AANTEKENINGEN.

I, 1a. In KBW., IV, 318a leest men, dat de maat van dezen zang Dingdang heet; in de opgave van het schema zijn daar eenige fouten geslopen; bedoeld is de volgende maat:

strophe 1: 19i, 8u, 19u, 9i, 7i, (2 ×);

„ 2: 16i, 11u, 13i, 14u, 11i, 15u, (2 ×);

„ 3: 8a, 8i, 16i, 15u, 13i, 12a, (2 ×).

In I Goesti Poetoe Djilantik's „Schemata der meest voorkomende Balische dichtmaten”, gepubliceerd door J. Kunst en C. J. A. Kunst-v. Wely in hun „De Toonkunst van Bali” (Weltevreden, 1925), tabel XVI, komen 3 dingdang-maten voor, n.l. No. 29 (Pangkoer-dingdang), waarvan het schema, 7i, 12i, 8u, 7a, 6i, 6u, 9i, 7i, ongeveer gelijk is aan dat van onze eerste strophe, No. 6 (Dingdang) met het

¹⁾ Het daaropvolgende di-arēp Pamañcangah is in de vertaling weggelaten. Codex 4254 heeft: Zoo luidt het „Lied van Sunda's ondergang”.

schema 8u, 8i, 11u, 7a, 6i, 7o, 8u, 11i, 7a, 8u, dat ongeveer gelijk is aan onze tweede strophe, en No. 41 (Sinom-dingdang) met een schema, dat op dat van onze derde strophe lijkt, n.l. 8a, 8i, 8o, 8i, 7i, 8u, 8a, 6i, 12a. Deze drie Balineesche maten schijnen los van elkaar gebruikt te kunnen worden; in Nieuwjavaansche gedichten komen ze niet meer voor. Voor den eersten zang van Kidung Sunda B past het volgende tusschenschema het best, hoewel er nog afwijkingen zijn:

str. 1: 19i, 8u, 13i (gew. 7a + 6i), 6u, 9i, 7i, (2 ×);

„ 2: 8u, 8i, 11u, 7a, 6i, 14u, 11i, 15u, (2 ×);

„ 3: 8a, 8i, 16i (vaak 8o + 8i), 7i, 8u, 13i, 12a, (2 ×).

Volgens dit schema zijn de strophen van Zang I hier onderverdeeld.

I, 4a. *Prabhāṅkara*. KBW., IV, 138 geeft op, dat dit de naam is van den schilder of teekenaar; waarschijnlijker is echter, dat het een appellativum is = Sk. *prabhākara* „maker van schitterende dingen”, te vergelijken met het bij Ju. voorkomende *citrakara*, daar *citra* in bepaalde beteekenis = *prabhā* is. De *prabhāṅkara*, die uitgezonden wordt om het portret van een geliefde prinses te schilderen, is eigenlijk een type uit de Pañjiverhalen, waar deze trek vaak voorkomt (vgl. b.v. Ju., Cat., I, 185); daaruit is hij in andere, ook Nieuwjavaansche verhalen overgenomen (vgl. KBW., III, 489). In de Kid. *Pamañcangah*, IV, 56 is sprake van een schilderes, die door de prinses van Balangbangan uitgezonden wordt om den koning van Bali te portretteeren en die „*prabhāṅkarestri*” genoemd wordt. KBW., IV, 138 vermeldt ook nog het Balineesche verhaal van den *prabhāṅkara*, die op den bodem van de zee had willen schilderen, en die de Bali-aga uit een boomtronk gemaakt heeft, maar geeft niet op, waar deze verhalen voorkomen.

Prof. Krom deelde mij mede, dat zulk een uitwisseling van portretten ook in de Hindoë-Javaansche kunst bekend is; een voorstelling er van vinden we n.l. in een Barabudur-relief (zie Beschrijving van Barabudur, I, door N. J. Krom, 's-Gravenhage, 1920, p. 215, 216, 220).

I, 7b. De vergelijking is ontleend aan de geschiedenis der Sagariden (*Mahābh.*, III, 107—109; H. Jacobi, *Mahābhārata*, Inhaltsangabe enz., Bonn, 1903, p. 39). Toen de 60.000 zoons van Sagara door Kapila in de onderwereld verbrand waren, kreeg Sagara's kleinzoon *Aṁṣumat* van Kapila, aan wien hij hulde betoonde, de verzekering, dat zijn kleinzoons de Ganggā zouden doen afdalen om met haar water de asch der Sagariden te kunnen besprenkelen. *Aṁṣumat*'s kleinzoon *Bhagīratha* doet later boete in den *Himālaya*;

hij wint Ganggā's gunst en daarna, op haar aanwijzing, ook die van Ćiwa door boete te gaan doen op den Kailāsa. Ćiwa verklaart zich bereid in den Himālaya de Ganggā op zijn voorhoofd op te vangen. Wanneer dit geschied is, leidt Bhagīratha haar naar den oceaan en is in staat de asch der Sagariden te besprenkelen.

In de vergelijking hier, die doelt op den zegenrijken invloed van Ayam-Wuruk's bestuur, wordt echter niet van de nederdaling van de Ganggā, maar van die van Bhagīratha gesproken. Dat hier geen vergissing in het spel is, blijkt uit de parallellie met Tantri, V, 99. Heeft men hier te doen met een verwarring tusschen Bhagīratha en Ganggā, die, omdat ze Bh.'s aangenomen dochter is, Bhāgīrathī genoemd wordt (Mah., VII, 60; Jacobi, p. 92)? Zoo'n verwarring zou heel verklaarbaar zijn, omdat in het Javaansch geen verschil tusschen lange en korte vocalen gemaakt wordt en de klankovergang a > i heel gewoon is. Of steekt hier een afwijkend Javaansch verhaal achter?

Een slechts weinig van het Mahābhārataverhaal afwijkende redactie, waarbij ook Satī = Umā optreedt, vindt men in het O. J. Brahmanḍapurāṇa (Pigeaud, diss., p. 316). De vergelijking met Bhagīratha's zegenenden invloed wordt herhaaldelijk gemaakt, b.v. O. J. Ādiparwa, ed. Juynboll, p. 56, regel 5 v.o.; vgl. ook citaat Ajar Wali in KBW., IV, 1047. De lezing sacī implv. Satī komt vaker voor; zie b.v. KBW., III, 163b (2 ×).

I, 9b. De gebruikte uitdrukking piniduduk speelt in het verhaal een belangrijke rol. Blijkbaar is hier dezelfde ceremonie bedoeld, die ook nu nog bij de Javaansche (adat-)huwelijks-sluiting in acht genomen wordt, dat n.l. de vader van den bruidegom zijn zoon en zijn a.s. schoondochter weegt op zijn knieën om te zien, of ze wel even zwaar wegen, hetgeen altijd het geval blijkt te zijn. Ayam-Wuruk's vader verklaart hier het huwelijk als volwaardig te zullen erkennen, daar een bijvrouw niet „even zwaar” zou kunnen wegen; de Sundaneezen blijken dan ook later die uitlating in dezen zin begrepen te hebben; vgl. nog str. 27a.

Wie de patih is, die hier aan het woord is, en wat de strekking is van de opmerking, die hij tot de oudere vorsten richt, is mij niet duidelijk.

I, 16a. Tërung ligt aan den Noordelijken oever van de Brantas. Het ons ook uit de Pararaton bekende Mahibit is daar dus dichtbij te zoeken. Bubāt, waar men aan land gaat, wanneer men per schip

naar Majapahit reist, ligt aan de rivier verder stroomopwaarts dan de oude rijkshaven Cangu, blijkens I, 63b. Cangu ligt ten N. O. van Majapahit; Bubat ligt meer Westelijk, en wel ten N. W. of N. N. W. van Majapahit. Dit blijkt uit de beschrijving van de route Bubat-Majapahit in I, 59; men legt n.l. dezen weg af gedeeltelijk in Zuidelijke richting en gedeeltelijk in Oostelijke richting gaande. Als tusschenstations op dezen weg worden genoemd Masigit-Agung, Palaweyan en Pablantik(an); in plaats van het eerste plaatsje heeft K.S.c I, 46 Sisigora, terwijl daar Palaweyan niet genoemd wordt. Is Masigit-Agung misschien = Sisigora? De Wilajanggala, „jungle van maja-boomen”, die in II, 63 in verband met den aanval der Majapahitsche troepen op Bubat vermeld wordt, strekt zich blijkbaar langs de rivier uit ten N. van de hoofdstad; tusschen Cangu en Bubat? 't Was wellicht een deel van de „woeste gronden van Trik”, waarop Majapahit gesticht was, en waar volgens het stichtingsverhaal in de Pararaton, de Ranga Lawe en de Nieuwjavaansche babads veel maja-boomen groeiden. Bij den aanval van Ayam-Wuruk op Bubat, die in II, 94 vermeld wordt, trekt hij blijkbaar langs de rivier, door de Wilajanggala, en staat dan bloot aan het geschut van de Sundasche schepen op de rivier.

I, 29a. K a m ě ģ ě t a n. Het KBW. geeft hiervoor op: „vrouwenvertrek, woning v. e. prins(es) (de Javaansche prabajasa)”, verwijst naar Maleisch mĕgat en Tagalog gat en oppert de mogelijkheid, dat ook samĕġĕt hierbij hoort (IV, 613—614). In het Tagalog komt het grondwoord gat zelfstandig voor; men gebruikt het in titels, als inlandsch equivalent van Spaansch don, b.v. Gat José Rizal; Tag. pamagát = scheldnaam, spotnaam. Maleisch mĕgat wordt als titel gebruikt van aanzienlijke personen; Atjehsch meugat is een titel van vorsten. Kern's vertaling van O. J. pamĕġĕt met „notabelen” (Nāg., LXXXIV, 7; vgl. ed. Krom, p. 302) en van kamĕġĕtan met „aanzienlijke behuizing” (Nāg., XII, 2) is etymologisch volkomen juist. Sam(ĕ)ġĕt en pam(ĕ)ġĕt beteekenen dus in de eerste plaats „notabelen”, terwijl ze in 't spraakgebruik speciaal rechterlijke ambtenaren aanduiden. Is de verklaring van Dr. Bosch ¹⁾, dat sam(ĕ)ġĕt = upapati is, juist, dan is sam(ĕ)ġĕt te beschouwen als de honorifieke titel, ± = „edelachtbare”, en een vertaling van Sk. ārya, terwijl upapati de aanduiding van het ambt is. Kamĕġĕtan of pamĕġĕtan is dus:

¹⁾ Vgl. T. B. G., deel 59, p. 515, 516.

huis van aanzienlijken, spec. van de vorstelijke vrouwen, maar niet uitsluitend. daar in de kidung Pamañcangah (II, 42) verteld wordt, dat de vorst van Bali bij zijn bezoek aan Majapahit bij wijze van onderscheiding in de kamēgētan gelogeerd werd.

I, 32a. M ā d h a w ī. In het KBW., IV, 561b geeft v. d. Tuuk reeds in het kort aan, wie dit meisje is. Zij komt voor in den itihāsa Udyogaparwan 106—124 in het verhaal van Gālawa, die den tapas-verrichtenden Wiçwāmitra 100 jaar gediend heeft en dan met alle geweld zijn guru een geschenk wil aanbieden. Om van hem af te zijn, vraagt W. 800 schimmels, die allen één zwart oor hebben. Na lange omzwervingen komt G. in gezelschap van Garuḍa, die hem helpt zoeken, bij Yayāti in Pratiṣṭhāna in Kāçi en vraagt hem om geld. Yayāti kan hem dat niet geven, maar biedt hem zijn dochter Mādhawī ter adoptie aan, opdat Gālawa ze voor een hoogen bruidsprijs kan uithuwelijken. Deze laat ze dan achtereenvolgens trouwen met drie koningen, die ieder 200 schimmels met bovengenoemde lichaamseigenaardigheid als koopsom geven. Mādhawī baart ieder van hen een zoon, maar wordt ten gevolge van een haar vroeger verleende gunst telkens weer maagd. Ten slotte biedt G. haar met 600 schimmels aan zijn guru aan, die op zijn beurt een kind bij Mādhawī verwekt. Daarna keert deze naar haar vader terug en trekt zich in het woud terug voor[†] ascese (Jacobi, Mah., p. 70).

I, 32b. Ç l o k ā n t a r a. Waarschijnlijk is hiermee het Oudjavaansche wetboek van dien naam bedoeld, waarvan men de beschrijving vindt bij Ju., Cat., II, 200—201; de Leidsche bibliotheek bezit er 3 exx. van. Daar we hier Sanskr̥t verzen vinden, waarop een O. J. vertaling volgt, mogen we wel aannemen, dat het één van de oudste zedekundige werken is, zooals R. Goris, diss., p. 70 sqq., dat voor de religieuze werken aannemelijk heeft gemaakt. Drewes, diss., p. 146, vermeldt eveneens een geschrift Slokantara. Verwijzingen als deze in O. J. geschriften zijn voor onze kennis van het oude letterkundige leven van veel belang.

I, 35b. De kameniers, die hier tot het gevolg van de prinses van Sunda behooren, hooren thuis in den Pañjicyclus. De Maleische Pañji Sēmirang noemt als dienaressen van de prinses van Daha (1) Bayan, dochter van den patih van Daha, (2) Sanggit, dochter van den tumēnggung, (3) ken P.t.langu(?), dochter van den dēmang,

(4) Abang of Ĕbang(?), dochter van den rangga, (5) (Balawarā?), dochter van den dhyakṣa. Een ander Maleisch Pañjiverhaal (KBW., III, 439a) geeft Nos. (1), (2), (6) ken Pasiran, (7) ken Pisangan en (5); weer een ander (KBW., I, 572a) Nos. (1), (8) ken Condong, (6), (3). In de Mesa Urip (KBW., IV, 206b) slechts (1), (2), (6). Ten slotte (9) ken Pangunengan¹⁾, die hier, in de Waseng en in de Malat voorkomt (KBW., I, 80a), terwijl men de variant(?) Mangun-*nēng*-Ragi vindt in Tantri, I, 21. 't Lijkt me niet uitgesloten, dat (6) en (7) eigenlijk slechts door afschrijversfouten gevarieerd zijn, wellicht ook (3) en (9). Ken Bayan is onder hen de voornaamste; Condong is een gerimpelde oude vrouw. Ook de tuin Sañcaya-sāri komt in de Pañjiverhalen voor (Malat), echter ook in verschillende andere Oud-, Middel- en Nieuwjavaansche gedichten; hij heet ook: sañcaya-sēkar, taman sēk sāri, samuha-sāri, sēk sēkar.

I, 52b. *Carangcangkawat*, ook wel *carangcang* alleen, is de naam van dat gedeelte van het kratoncomplex, dat ligt tusschen de poort en de audiëntieplaats, waar, blijkens deze passage, de wacht gestationneerd is. Daar gesproken wordt van „binnen en buiten de c.k.“, schijnen we te moeten denken aan een hal of corridor, die dan wel genoemd wordt naar de daarin aangebrachte *carangcang kawat* = tralievensters. *Carangcang*, dat hier = gat in den muur is, beteekent eigenlijk doorzichtig, doorgewerkt, à-jour, en is dus in beteekenis wel verwant aan *padang* = helder; 't schijnt echter, dat de variant *padang kawat* aanleiding heeft gegeven tot de voorstelling, dat de c.k. een met een metaaldraad omspannen, open stuk grond is; hierop wijst ten minste de weergave in KBW. s.v. *kawat* met *sukēt grinting* (een fijne grassoort) en, hoewel minder positief, met *b(a)labar kawat* (*balabar* is volgens G.R. de lijn of het touw, dat men om iets spant om den toegang te beletten). Een andere naam voor *car. kaw.* is *añcak suji* of *añcak saji*, a. *sagi*, *wañcak saji* (zie KBW., I, 361a, waar nog eenige Nieuwjavaansche en niet-Javaansche varianten), dat ook „traliewerk” schijnt te beteekenen.

II, 7. *Hariloka*. Krijgshelden, die op het slagveld sneuvelen, komen in den hemel van Wiṣṇu. Dat inderdaad Wiṣṇu's hemel bedoeld wordt, blijkt uit verschillende andere plaatsen, zoowel hier in deze *kidung* als in andere werken; vgl. b.v. Putru, Cod. 5174, fol. 57b: *Wiṣṇupada ulihan sang akārya ayu çūreng raṇa* („het verblijf

¹⁾ Pangunengan komt ook als appellativum voor in de lijst van kratonambtenaren in KBW. s.v. *rājawidhi* (I, 766a, regel 7).

van Wiṣṇu hetgeen zij verwerven, die zich goed gedragen als helden in den strijd"; meded. Dr. Goris). KBW., I, 90a geeft de varianten Haribhawana, Wīraloka, Wiṣṇuloka, Haripada, Wiṣṇupada. Volgens Indische voorstellingen is de hemel van Indra het loon voor kṣatriya's, die hun krijgsmansplicht gedaan hebben. Heeft het feit, dat de naam Hari zoowel Indra als Kṛṣṇa-Wiṣṇu aanduidt, aanleiding gegeven tot deze Javaansche voorstelling?

't Is wel aardig te zien, dat in het eerste stuk van Zang II zoowel de populaire opvatting van de voordeelen van den heldendood voor zichzelf en voor de familieleden, als een meer philosophische beschouwing van de plichten van den kṣatriya — die sterk doet denken aan de opvattingen van de Hindu's, zooals ze o.a. in het Bhagawadgīta tot uiting komen —, tot hun recht komen.

II, 10. De hier vermelde *bhoga*, *upabhoga* en *paribhoga* worden ook elders genoemd als de voordeelen van den koninklijken staat. De woorden zijn ongeveer synoniem; een voorbeeld van gewilde onderscheiding der 3 woorden levert het citaat uit de Wṛhaspatitattwa, dat KBW. s.v. *aicwarya* geeft (I, 225b): „*bhoga* is allerlei genieten op het gebied van eten en drinken, *upabhoga* is het bezitten van allerlei op het gebied van kleeding, *paribhoga* is het kunnen beschikken over vrouwen en slaven. Wie deze drie dingen bezit, is *aicwarya*, d.w.z. heeft de eigenschappen van een *içwara* = heer; anders is men *anaiçwarya*".

De mantri's genieten van de zijde van den vorst de *caturlābha* = „de 4 voordeelen", zooals in II, 12 gezegd wordt. Welke vier precies bedoeld zijn, is mij niet duidelijk. In KBW., II, 331a worden drie *lābha*'s opgesomd, n.l. *mitra*, *artha* en *kāma* (vriendschap, vermogen en zingenot). Vgl. hiermee de *caturwarga* „de groep van vier", die bestaat uit *dharma*, *artha*, *kāma* en *mokṣa*; Cappeller, Sanskrit-wörterbuch s.v.: die Viergruppe, bes. die 4 Güter, das Gute, Angenehme, Nützliche u. die Erlösung. Iets dergelijks zal *caturlābha* ook wel zijn. De *caturlābha*, die men in KBW., II, 588b, regel 1 sqq., vermeld vindt, hebben met de bovenstaande niets te maken, maar behooren in de wicelleer thuis.

II, 22. *Satyawatī*, de vrouw van Çalya; de beschrijving van hun liefde en van Çalya's afscheid van haar op den dag van zijn dood vindt men in het Bhāratayuddha en vormt een van de populairste passages van het Nieuwjavaansche Bratajoeda. In de lakon Nara-soma (te Mechelen, Drie-en-twintig Schetsen van Wayang-stukken,

Verh. Bat. Gen., deel 40, p. 78 sqq.) wordt verteld, dat zij de dochter is van den boeta Bagaspati; Narasoma (= Çalya) vraagt haar ten huwelijk en verkrijgt haar ook, maar het bezit van een boeta-schoonvader bevalt hem niet. Hij krijgt dan van Bagaspati zelf vergunning hem te dooden, mits hij zijn vrouw nooit zal verstooten; zoo wordt het huwelijk van Çalya en Satyawatī het voorbeeld van echtelijke trouw. In het Sk. origineel komt dit verhaal niet voor; de lezing van het Bhāratayuddha wijkt van het Mahābhārata af en in de lakons zijn er nog verschillende verhalen om het Bhāratayuddha-gegeven heen gesponnen.

II, 38. In verband met de recente onderzoekingen van den regent van Modjokerto en van Ir. Maclaine Pont is het de moeite waard de door hen bereikte resultaten omtrent de topographie van Majapahit te vergelijken met de mededeelingen betreffende de inrichting van den kraton aldaar, die in de Ranga Lawe, de Kidung Sunda en de Pamañcangah voorkomen. Uit de hier gegeven bijzonderheden kan men echter niets reconstrueeren; hier worden slechts de namen genoemd van enkele gedeelten van het kratoncomplex. Volgens KBW., IV, 1062a is de bale bang de plaats, waar de vorstelijke gasten zich bevinden; bloemdragende boomen zijn er ter versiering geplant. Daar in een Maleisch Pāṇḍawa-fragment gesproken wordt van een bale bang jawa manguntur, moeten we de bale bang wel zoeken ten Noorden van de wanguntur çela. Het tēka in 38 wijst er op, dat niet-hovelingen daar nooit komen; zij blijven gewoonlijk op de jaba larangan (of yawi l.), „het gebied buiten den verboden kring”, waar men van zijn paard afstijgen moet. De kidung Pamañcangah (II, 47) bevestigt, dat de bale bang buiten het eigenlijke paleisgebied ligt, en wel ten Noorden er van. Ook de Wīrasabhā, lett. „zaal der helden”, ligt volgens deze plaats ten Noorden van den kraton; v. d. Tuuk houdt het voor een voorstad van Majapahit (KBW., III, 469b).

II, 54 sqq. In het veldteeken van Ayam-Wuruk komt een makara voor, in dat van den vorst van Daha een waterhoentje (56), en in dat van den vorst van Koripan een stier, terwijl Gajah-Mada's veldteeken een dolle olifant is. Prof. Krom vestigde mijn aandacht op Nāg., XVIII, str. 3 en 4, waar gezegd wordt, dat het teeken van den vorst van Daha de daha-bloem was en dat van Ayam-Wuruk een wilwa-vrucht; dat van den vorst van Koripan wordt daar niet vermeld,

maar de vorst van Lasēm had een witten stier tot teeken. Of er een bepaalde reden kan zijn voor dit verschil in opgave, durf ik niet te zeggen; hier wordt een krijgstoct beschreven, in de Nāgarakṛtāgamapassage een reis. Prof. Krom maakte mij ook opmerkzaam op den dollen olifant in de bēbēd van het door Ādityawarman in de Candi Jago opgestelde Mañjuṣrībēeld, en op het artikel, dat Rouffaer hieraan gewijd heeft in Bijdragen, deel 74, p. 163 sq., waarin deze als zijn meening te kennen geeft, dat het aanbrengen van de dolle-olifantfiguur een fijn compliment van Ādityawarman aan Gajah-Mada was.

II, 59. Bogor. Supratika. Welk Bogor is hier bedoeld? Behalve Bogor = Buitenzorg bestaat er ook een Bogor op Lombok (KBW., IV, 1047a). De naam Bogor kwam volgens Klinkert, Nieuw Maleisch-Ned. Woordenb., s.v., voor het tegenwoordige Buitenzorg pas in 1677 in gebruik, en mocht dit Bogor bedoeld zijn, dan hebben we in de vermelding er van op deze plaats een terminus post quem voor de vervaardiging van deze redactie van de Kidung Sunda. Maar 't zou wel eenigszins vreemd zijn, wanneer men òf uit het binnenland van de Priangan òf uit Lombok olifanten betrok. Volgens de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, eerste druk, art. Olifant, komt dit dier alleen in Noord-Sumatra in het wild voor, en is het bekend, dat er een belangrijke import was van olifanten uit Ceylon. Wellicht is dit Bogor in die richting te zoeken.

Supratika is een traditioneele naam voor olifanten, ontleend aan Indische verhalen. In Mahābhārata, I, 29 (Jacobi, p. 6) komt een verhaal voor, hoe ṛṣi Supratika een olifant werd door den vloek van zijn broeder Vibhāvasu en V. door den vloek van S. een schildpad; het O. J. Ādiparwa, p. 39—40, vertelt: kunang ikang liman pangadēg i ruhur ny awaknya nēmang yojana (= minstens 40 K.M.); yapwan dawānya, rwa-wēlas yojana pramāṇanya. Ika tang gaja-kaccapa sadākāla matukar; bij één van die vechtpartijen vrat Garuḍa ze op. Aan dit verhaal dankt het in KBW., I, 648a en II, 43a voorkomende spreekwoord gajah kacapa = twee honden vechten om een been enz. zijn oorsprong. Ook in het O. J. Bhīṣmaparwa komt Supratika voor als de olifant van koning Bhagaḍatta. Verder is Supratika de naam van één der 8 wereldolifanten (aṣṭa-diggaja), die de aarde dragen; men vindt ze opgesomd in het Anggastyaparwa en in een Kṛtabhāṣā; vgl. KBW., I, 213b en Pigeaud, p. 322. Het schijnt niet noodig het op Supratika volgende woord

suprabha als eigennaam op te vatten. Een bekende olifant in de epische litteratuur heet echter zoo, n.l. die van Ghaṭotkaca (KBW., III, 283a); over het ontstaan van dezen eigennaam uit een vergissing zie KBW. aldaar en I, 116b. Suprabha en Supratika komen als varianten voor in de lijst der aṣṭadiggaja; zie hierover nog de aan-teekening bij II, 192 hierbeneden op p. 143 sqq.

II, 127. L wir of l w i h? In cod. 3857 staat lwir, in 4254 lwih, terwijl er in 3864 eerst lwir stond, waarvan echter daarna de r in een h veranderd is. Tegen lwih bestaat het bezwaar, dat dit woord altijd in twee lettergrepen uitgesproken wordt. Indien we lwir lezen, dan moet de vertaling luiden: „Pañji-Mělong, standvastig in den strijd als Pañji-Kunal, stond hem bij”. Pañji-Kunal zou dan de naam van een bekend held moeten zijn; mij is die naam verder niet bekend. Lezen we l(ě)wih, dan luidt de vertaling, in verband met het pinrājaya van 128: „Pañji-Mělong stond hem bij. Pañji-Kunal, standvastig in den strijd, was aan de winnende hand”. Deze Pañji-Kunal wordt verder niet vermeld, maar mogelijk is, dat Pañji-Kunal hier een wisselterm voor Pañji-Mělong is, al blijft het dan vreemd, dat beide namen vlak naast elkaar voorkomen. We lezen n.l. in KBW. s.v. kunal: „ben. v. e. s o t o n g-soort” (enz.); de sotong is de geurige djamboe bidji, volgens KBW., III, 179b, psidium guajave. Měmělong is volgens KBW. s.v. mělong de k u i f v. e. pauw. Mogelijkerwijze is het verband tusschen beide woorden datgene, wat we in het Maleische woordenboek van Klinkert s.v. djamboe vinden, n.l. djamboe² = opstaande vederbos, kwast, k u i f enz.; de beteekenisovergang ligt in den vorm van de djamboe, waar ook Maleisch djamboe² uit te verklaren is. Mocht dit de oplossing van de moeilijkheid zijn, dan hebben we hier weer een typisch Javaansche wangsalan¹⁾.

II, 140. S u n d a en U p a s u n d a vindt men in de Oudjavaansche litteratuur herhaaldelijk in vergelijkingen genoemd als onscheidbare gezellen. De vergelijking is ontleend aan het verhaal, dat voorkomt in Mahābhārata, I, 209—212 (Jacobi, p. 22; O. J. Adiparwa, p. 192—196) en dat hierop neerkomt: Sunda en Upasunda, 2 gebroeders daitya's. verrichten samen in trouwe vriendschap ascese om de wereldheerschappij te verwerven; hun is beloofd, dat zij slechts door elkanders hand zullen kunnen sterven. Wanneer hun door ascese verworven macht te groot dreigt te worden, weet Brahma met behulp

¹⁾ Van den heer Prawira-atmadja vernam ik, dat de bloem van de djamboe kloetoeke (= sotong, naar KBW., III, 179b) inderdaad pluimvormig is.

van de opzettelijk voor dat doel geschapen nymph Tilottamā een twist tusschen de broeders te verwekken, waarin ze elkaar dooden. In bijzonderheden wijkt het O. J. verhaal van het Sk. origineel af; ook schijnt er een hiaat in den tekst van het O. J. Adiparwa te zijn, waardoor de mededeeling van de bijzonderheid, dat zij slechts elkander zullen kunnen dooden, uitgevallen is. De O. J. kakawin Ratnawijaya handelt speciaal over den strijd van S. en U.; zie Ju., Cat., I, 160—161. Zie ook Poerbatjaraka in Bijdr. 82, p. 183, waar zijn belofte, gedaan in zijn dissertatie, p. 6, noot 1, niet geheel vervuld is.

De vergelijking hier doelt natuurlijk uitsluitend op hun harmonie voor het optreden van Tilottamā; ze is, zooals vele vergelijkingen in Javaansche verhalen, primitief en voldoet niet aan onzen eisch van doorvoerbaarheid van een vergelijking als stijlform.

II, 192. Erāwāṇa = Airāwāṇa, met reeds in het Sk. (Mahābhārata, III, 42) de variant Airāwata, de door Indra bereden olifant met 4 tanden (Jacobi, Mahābhārata, Index s.v.v.). Het verhaal van Sk. Mahābhārata, I, 18, dat hij uit den oceaan te voorschijn kwam, toen deze gekarnd werd, en wel na het verschijnen van Dhanwantari met het amṛta en vóór het wereldgif, vinden we niet terug in O. J. Ādiparwa, p. 33. In de Javaansche litteratuur komen enkele afwijkende verhalen over Airāwāṇa voor, die van belang kunnen zijn voor een verder onderzoek naar de verhouding van de Javaansche en Voor-Indische verhaalmotieven.

In het Bhīṣmaparwa, fol. 78 (citaat KBW., I, 116b), wordt gezegd, dat Indra den wonderolifant g e s c h a p e n heeft, zonder dat de Sk. tekst daartoe aanleiding geeft; er staat in het Sk.: „... nadat hij zijn Airāwata bestegen had, die als wonderdier geworden was (nl. bij het karnen van den oceaan!) en wiens gevolg bestond uit nog andere wereldolifanten (dingnāga), nl. Añjana, Wāmana en den schitterenden Mahāpadma, welke drie groote olifanten door rākṣasa's bereden werden” enz., terwijl men in de Javaansche redactie leest: „dat was de reden er van, dat hij den wonderolifant Airāwāṇa maakte. Dezen nu besteeg hij; hij was anders dan de olifanten, die zijn gevolg uitmaakten, n.l. de v i e r, die A., Bāmana, M. en S u p r a b h a (verkeerd begrepen!; zie ook de aantekening bij II, 59) heetten en die allen geweldige rākṣasa's tot kornaks hadden”.

In het Agastyaparwa ¹⁾ (bij Pigeaud, p. 322) zijn o.a. Airāwāṇa

¹⁾ Naast den naam Agastya komt vaak de Javaansche variant Anggastya voor.

èn de Aṣṭadiggaja, waar de aarde op rust, kinderen van Pulaha en de 10 dochters van Kroḍawaça en Kaçyapa (opgesomd in het citaat KBW., II, 78a). Volgens KBW., I, 213b worden er in het Agastyaparwa vier van de Aṣṭadiggaja genoemd, nl. Añjana, Wāmana, Supratika en Kumuda, waarvan dus de beide eerste dezelfde zijn als in het bovenvermelde Sk. Bhīṣmaparwan-citaat, terwijl Supratika variant is van Suprabha (vgl. de aantekening hierboven bij II, 59) [welke naam in de O. J. vertaling van het Bhīṣmaparwan op een fout bleek te berusten; gaat de opvatting van het Agastyaparwa daarop terug?; zie echter Pigeaud, p. 325], en Kumuda blijkbaar variant is van het bovengenoemde Mahāpadma. De 4 andere geeft KBW., loc. cit., op naar een Kṛtabhāṣā: Airāwaṇa, Puṇḍarika, Puṣpadanta en Sarwabhoma, maar dit past in zooverre niet in het verband van het Agastyaparwa, dat daar Airāwaṇa van de Aṣṭadiggaja onderscheiden wordt (ook in Sk. en O. J. citaat Bhīṣmaparwa(n) neemt Airāwaṇa een aparte positie in, boven zijn „volgelingen”).

Airāwaṇa is n.l., volgens het Agastyaparwa, een kind van Irawatī (v. l. Rewatī), een van de 10 dochters; uit het citaat Agasty. 29 in KBW., II, 624b ziet men, dat het de bedoeling was den naam Airāwata als matronymicum te verklaren uit Irawatī, maar de schrijver gebruikt nu juist hier den naam Airāwaṇa, òf uit slordigheid, òf uit gebrek aan kennis van de regelen dezer Sanskr̥tformatie, òf omdat hij zijn origineel klakkeloos heeft nageschreven zonder de eigenlijke verklaring te begrijpen; uit het in KBW., II, 624b voorafgaande citaat Cantakaparwa 71 ziet men, dat men zich Airāwaṇa als een z.g. witten olifant voorstelde (pinge, eig. rossiggeel). Opmerkenswaardig nu is naast de lezing van het Agastyaparwa en in verband met het hierboven geconstateerde verschil tusschen Sk. en Oudjavaansch Ādiparwa(n) (resp. caput 18 en p. 33 van de uitgave) wat we lezen in het O. J. Ādiparwa (ed. Juynboll, p. 29—30). Hier trouwt Kaçyapa met 14 dochters van bhagawān Dakṣa ('t moeten er 13 zijn, volgens Mahābhārata I, 65, 75; Jacobi, p. 9, 10!!); bij één er van, Irā genaamd, wordt hij v a d e r van den olifant Airāwaṇa, waarvan hij volgens de voorstelling van het Agastyaparwa de g r o o t v a d e r is; de moeder heet in het eerste geval Irā, in het tweede Irawatī.

De aṣṭadiggaja zijn echter, volgens bovengenoemd Agastyaparwa-citaat, geboren uit het huwelijk van een andere der 10 dochters van Kaçyapa met Pulaha, n.l. Çwetā; hun functie is om, staande op de wereldschildpad, de aarde te dragen. Ze hebben,

naar het cit. Agasty. 29 in KBW., III, 217a, 4 slurven (caturbhuja), zooals Airāwāṇa 4 slagtanden heeft.

Weer een andere voorstelling vinden we in Cantakaparwa 71 (KBW., III, 217a geciteerd), waar sang aṣṭaliman één olifant aanduidt; we lezen hier: „uit zijn huwelijk met Çwetā werden vier olifanten geboren: sang Sup(ratika), sang Aṣṭaliman, Sandaṇa (?) en Danujawāraṇa (wāraṇa = olifant); sang Aṣṭaliman werd door Niladharmā tot zijn rijdier gemaakt; hij ging staan boven op de wereldschildpad, en wel aan het hoofdeinde, en werd de plaats, waar de voet van de aarde zich op bevindt”. (In 't boven vermelde citaat Agasty. 29 inplv. Niladharmā: Nila; = Indra?).

In de Sanskṛt-litteratuur onderscheidt men soms vier, soms acht wereldolifanten. Zij torsen de aarde en bevinden zich aan de vier (acht) windstreken, maar hun plaats wordt verschillend opgegeven; zie Petersb. Wrdb. s.v.v. Airāwata bevindt zich in het Oosten.

III, 7 sqq. Sa t y a ; b e l a. De beschrijving, die in Zang III van de lijkceremoniën en de daarmee samenhangende plechtigheden gegeven wordt, schijnt in het algemeen van jonger datum te zijn dan het overige gedeelte van deze Kidung Sunda; ook de taal en de woordenkeus wijzen in die richting. Blijkbaar zijn Balineesche gewoonten als basis genomen, en daarom is voor Zang III in de vertaling en de aantekeningen veel gebruik gemaakt van gegevens, die omtrent Bali ons ten dienste staan, b.v. Friedrich, Voorloopig Verslag van het eiland Bali, in de Verhand. Bat. Gen., deel 22—23 (afgekort V. V., I en II).

In V. V., II, 10 vindt men een onderscheiding gemaakt tusschen satya en bela, die het spraakgebruik in de K. S. nog niet kent. Satya zou de vrouw zijn, die zich in het vuur van den man stort, terwijl ze zich tegelijkertijd met een kris doorsteekt; bela is de vrouw, die in een eigen vuurpoel levend neerspringt. Bela wordt in algemeener zin gebruikt; zoo worden b.v. ook de mantri's genoemd, die met den koning op het slagveld sneuvelen. De prinses, die haar vader in den dood volgt, en de duizend maagden, die, hoewel door Ayam-Wuruk versmaad, zich door haar liefde aan hem verloofd achten en zich bij zijn verbranding opofferen, heeten ook bela.

De ceremoniën, die men in acht neemt, wanneer men iemand in den dood wil volgen, worden verschillend opgesomd, mogelijk in overeenstemming met het verschil in stand of betrekking tot den doode. In het algemeen schijnt de pabrēsihan, de ritueele reiniging,

een noodzakelijke voorbereiding; in III, 58 wordt verteld, hoe een aantal vrouwen van buiten den kraton, die de verbranding van Ayam-Wuruk bijwonen, onder den indruk van de gebeurtenissen besluiten ook hela te worden en zich dan den tijd voor de pabrësihan niet eens gunnen. Tot de rituele reiniging behoort het nemen van een bad, het poetsen van de tanden en het wasschen van het haar; men trekt daarna witte kleeren aan en laat het haar los hangen. De Sundasche vrouwen riepen voor haar vrijwilligen dood haar mannen aan; de koningin spoelde, zoo lezen we in str. 22—23, zich den mond met bloed uit een wonde in de hand, die ze zichzelf toegebracht had; de andere vrouwen maakten zich eerst een wonde in het lichaam (str. 26) en teekenden zich met een bhasma met het bloed daaruit (zie aantekening beneden); daarna doorstaken ze zich. In haar geval konden zij natuurlijk niet wachten op de verbrandingsplechtigheden, daar ze in vijandelijk land waren. Van de prinses worden in str. 11 geen bijzondere handelingen vermeld; in str. 7 wordt van haar gezegd, dat ze zal apëndëm-sumirang, waarvan KBW., III, 103 zegt: „een bijzondere wijze van mësätya, n.l. het zich doorsteken eener vrouw bij het aansteken v. d. brandstapel van haren man; voor zij den geest geeft, maakt zij met het bloed een tjundang op het hoofd en de schouders, hetgeen basma heet”. Dit klopt hier echter in 't geheel niet.

In het algemeen loopen de bela's in den lijkstoet mee en brengen haar leven ten offer na de verbranding van haar man of meester; zoo wordt ook in str. 54 sqq. van de bela's van Ayam-Wuruk verteld. In str. 72 vinden we de voorstelling, dat bela's na haar dood de zaligheid verwerven, omdat ze in gezelschap van haar man zijn. Zie ook nog Encyclopaedie van Ned.-Indië, eerste druk, s.v. Menschenoffers en KBW. s.v. bela.

III, 9. De markt zonder menschen: pëkën tunna wwang, p. çūnya asëpi, p. tanpa janma, euphemistisch ook genoemd bañjaran santun, b. sëkar, pamëgat sārī (vgl. KBW., IV, 1039b; zie aldaar IV, 206a: Boegineesch pamasarang = het hiernamaals, waarin pasar = pëkën is), de plaats waarheen de dooden gaan.

Het wiebelende bruggetje: wwät ugal-agil of wwät ogal-agil, titi agil, titi ugal-agil, wwät enggungan, sulur molah, titi magulikan, titi gonggang, wwät (wot) gonggang, titi gonggang ugal-agil enz., het bruggetje, waarover de schimmen der gestorvenen moeten loopen om het oord der zaligheid te bereiken. Allerlei voorstellingen hangen hiermee samen, waarvan de jongere blijken samen te

vloeien met de Muslimsche voorstellingen omtrent den Sirāt al-Mustakīm. In de Maleische geschiedenis der Pāṇḍawa's, p. 64 (cit. KBW., I, 441a) wordt verteld, dat de djëmbatan djoegal-djagil naar den Soeraloka leidt; wie de brug betreedt zonder het touw vast te mogen houden, valt, doordat de brug gaat slingeren, in een gloeiend heete brij. Hier is het kakang patih Narada (sic), die de menschen beveelt over deze brug te gaan; in de Bhīmaswarga vinden we o.a. de voorstelling, dat de bhūta Simbar de schimmen op de brug lokt, waaronder zich de alang taji en een vuur bevinden (KBW., III, 356a). Nieuwer schijnt de voorstelling te zijn, dat een klein kind de schim over de hellebrug voert en, wanneer ze nog met zondenschuld beladen is, de hand terugtrekt, waardoor ze in de diepte neerstort (vgl. KBW., III, 149).

III, 26. B h a s m a. Sk. bhasman = asch. In het KBW. s.v. leest men: „fijn gewreven sandelhout, waarmee op het voorhoofd tusschen de wenkbrouwen en de bovenarmen een merk gemaakt wordt op galungan of een otonan, zoo onder anderen op het feest van tandvijling; streep, onverschillig waarmee, op 't voorhoofd bij het zich reinigen, v. bloed bij het mēpēndēm sumirang". Dr. Pigeaud heeft in zijn dissertatie (zie de opgave der plaatsen in het register) reeds mededeelingen gedaan omtrent de bhasma als gezindte-kenmerk; zoo wordt in de door hem uitgegeven Tantu Panggëlaran op p. 115 (vertaling, p. 181) verteld, hoe Mpu Barang en de Javaansche brahmanen van bhasma wisselen; en, staat er dan: „het bhasma van ėmpu Barang was gandha (reukwerk), 't bhasma van de brahmanen was ratnadhwaaja (lett. juweelen vaan)". Op p. 126 komt voor, dat een zwarte hond, die de wikuleer gehoord heeft, daarna een slager de wijding toedient en hem opdraagt a s c h a l s b h a s m a te gebruiken (hier heeft men de eigenlijke beteekenis van bhasma geheel uit het oog verloren). De plaats van p. 115 wordt besproken op p. 275: „De term duidt in 't bijzonder asch van-, of fijngegewreven, sandelhout aan, de stof waarmee 'n bepaalde groep, waarschijnlijk çaiwa's, zich volgens Indische gewoonte 'n teeken op 't voorhoofd of elders schilderden". Even verder wordt het vermoeden geuit, dat „waarschijnlijk toch wel alleen [de verschillende groepen] van de geestelijken" deze gezindte-kenmerken droegen: verder blijkt, dat ook de waiṣṇawa's hun bhasma hadden. In de Wratīçāsana (dissertatie Pigeaud, p. 297) hooren we van de zes snāna's van een a.s. wiku, waarbij als een belangrijk bad het agneya-

snāna (lett. vuurbad) = de bhasma genoemd wordt; op p. 298 wordt de bhasma als een der upakāra's aanbevolen.

Reeds uit datgene, wat het KBW. s.v. mededeelt, zien we, dat de bhasma niet uitsluitend tot het wikuritueel behoort, zooals men uit Pigeaud's dissertatie zou kunnen opmaken; hier in de Kidung Sunda blijkt het een van de riten te zijn, waarmee de bela's zich ten doode wijden. Men kan daarom het begrip ruimer formuleeren als: een wijdingsritus voor een bepaald doel, een sacramenteele wijding, die haar uitdrukking vindt in het aanbrengen van een uitwendig teeken aan het lichaam en die een bepaalden leefregel met zich meebrengt. In den dagelijkschen Sūryasewana b.v. is het teeken de bestrijking met sandelzalf, waardoor de priester zijn lichaam wijdt tot tempel van Ćiwa, die straks in hem zal neerdalen (Goris, diss.; zie de plaatsen in het register). De bovengegeven definitie van het woord geldt alleen voor Java; Voor-Indië wordt hier buiten beschouwing gelaten. De zaak zelf is een veel meer universeel verschijnsel, waarvan parallellen aan te wijzen zijn in verschillende godsdiensten en in de riten van verschillende andere primitieve volkeren. Men vindt de voorstelling (KBW., III, 223b; vgl. Pigeaud, p. 298), dat de bhasma van den wiku, die zich niet aan de ĉila houdt, voor hem tot een vuur zal worden zoo groot als een berg om zijn lichaam te verzengen in den Yamaloka.

Voor litteratuur betreffende de bhasma: Goris, diss. p. 42—44 en noot 1 en 2 op p. 42. Over de bhasma-tiga zie ook Goris, p. 42, waar men, in plaats van „aangezicht, hart en handen” leze: „aangezicht, hart en schouders (bovenarmen)”; het citaat in KBW., IV, 960 uit de Caturyuga = fr. bpl. is interessant genoeg om een vertaling te probeeren¹⁾. Uit het citaat zelf blijkt niet, over wiens bhasma-tiga gesproken wordt.

„Als volgt luidt de b h a s m a - t i g a (drievoudige bhasma), aangebracht met behulp van (? ĉa = ĉaraṇa)²⁾ sirihspong. Mantra: Om̐, hulde aan Prajāpati, door Wien hindernissen verdwijnen, Om̐, hulde aan den god met vier aangezichten (Brahman), in Wien alle goden begrepen zijn (?), die allerlei kwalen verhelpt, Om̐, hulde aan den allerhoogsten, onbevleken heer Brahman. Het resultaat van het aanbrengen van de bhasma-tiga is, dat men vrij blijft van kwelling, ziekte

¹⁾ Het bezwaar, dat van stukken van dit soort nog voorloopig wel geen definitieve vertaling zal kunnen geleverd worden, moet m.i. niet te zwaar wegen. Publicatie van stukken als deze is ze openleggen voor critiek, en „du choc des opinions jaillira la vérité”.

²⁾ Voor de afkortingen ma en ĉa zie KBW., III, 62a.

en hindernis, want het sirihspog is de bhasma van God Brahman. Men doe sirihspog in de¹⁾, op de hand, wanneer men de bhasma aanbrengt, op het hart, vervolgens op de schouders, links en rechts²⁾; het aanbrengen van de bhasma-tiga moet gepaard gaan met het hebben van een goede intentie en men vermijde het ongepaste. De hoogverheven bhasma-tiga bestaat uit het volgende: ma op het voorhoofd, a op het hart, u op de schouders³⁾. W o r d i n g⁴⁾ is het 's ochtends: men brenge dan de bhasma-tiga aan op het voorhoofd, dan op het hart, dan (l. raris = laris) op de schouders. Om. Bestaan, dat is de bhasma 's middags: hart (ati; tekst hātör), dan schouders (l. bahu inplv. niwu), dan voorhoofd. Om. Vergaan, dat is de avond-bhasma: eerst de schouders, dan het voorhoofd, ten slotte op het hart.

De voordeelen van de bhasma, die men op het voorhoofd aanbrengt, zijn de volgende: wat men in zijn jonge jaren aan zonden bedreven heeft, zooals het dooden van oude of jonge menschen, van een brahmaan, van het hoofd van een maṇḍala⁵⁾, het schennen van een heiligdom, het dooden van zijn guru, het zich toeëigenen van de bezittingen der goden, onmatig eten, het afkomen op (?) de offeranden voor de goden, dat alles verdwijnt door de bhasma-tiga op het voorhoofd. — De voordeelen van de bhasma op het hart: het kwaad, dat men in zijn jonge jaren gedaan heeft door het hebben van geslachtelijken omgang met verboden vrouwen, het in verleiding brengen van een kakyang (eig. grootvader; kluizenaar?)⁶⁾, het hebben van geslachtelijken omgang met andere mannen of met nog niet huwbare meisjes, het dagelijks met twee of drie verschillende vrouwen omgaan, het bevriend zijn met al dergelijke menschen, die zich schuldig maken aan een losbandige levenswijze, met die ongelukslieden, die het den menschen zoo lastig maken, verder het dooden van ongeborn vruchten, het ambēlah busung (het provoceeren van abortus?), het dooden van zwangeren, van onschuldigen en van vromen (spec. gewijde personen), het vernielen van vlonders, het doorsteken van dammen, dat alles wordt gedelgd door de bhasma op het hart. — Het resultaat (van de bhasma) op de schouders is, dat het

¹⁾ Men zou hier kunnen verwachten: voorhoofd.

²⁾ Ongeveer dus op de wijze van het slaan van een kruis, nadat men de hand met wijwater bevochtigd heeft.

³⁾ Samen a + u + m̄ = om, de heilige syllabe.

⁴⁾ No. 1 van de levenstrits utpatti, sthiti, pralīna; zie Goris, reg. s.v.v.

⁵⁾ Dewaguru: zie Pigeaud, p. 28, en andere plaatsen volgens Index.

⁶⁾ Uit kaki hyang, naar KBW.; vgl. kaki hyang Smaranātha in Tattwa Sunda 55b.

kwaad, dat men in zijn jonge jaren bedreven heeft door het zich toe-eigenen van de goederen der goden en van kluizenarijen, of doordat men zoo brutaal was bezittingen van brahmanen te stelen, door het in brand steken van bosschen en huizen, het beschadigen van gebouwen, het zich vergrijpen aan instellingen in het algemeen belang (ev. vrome stichtingen), het schennen van heiligdommen, dat dat alles gedelgd wordt door de bhasma op de schouders. Gedelgd wordt, wat men zich vroeger door een slechte levenswijze op den hals heeft gehaald ¹⁾ Maar wanneer de bhasma-tiga ge²⁾ is, dan is er van terugkeer geen sprake meer, dan gaat men weer denken aan verkeerde dingen en meent, dat er niet naar gestreefd behoeft te worden, dat de wijze ijvert voor het goede en dat de lieden van goede geboorte het goede doen(?). Dat is de bhasma-tiga, de verdelger van hindernis, van zondenschuld en lichaamssmet". (Vgl. nog het gedeeltelijk parallele citaat uit hetzelfde werk in KBW., IV, 204—205).

III, 38. *Ma h ā d e w ī*. De vertaling „eerste gemalin van een vorst", die Ju. s.v. geeft, behoort bij het Voor-Indische gebruik van het woord en past niet voor Java. In KBW., IV, 129 vinden we eenige opsommingen van de rangen van de vrouwen van een vorst (gedeeltelijk naar Maleische bronnen, die echter toch Javaansche stof behandelen). In Hadji D. 39 is de volgorde: *parameçwarī tuwa*, *parameçwarī anom*, *matur*, *mahādewī*, *liku*. In Ww. b.: *swari*, *anom*, *matur*, *mulangi*, *liku*. In de drie Maleische P.S. citaten staat de *përamisori* of *përmisori* op de eerste en de *mahādewī* op de tweede plaats; daarna komen op p. 176: *pāduka liku*, *pāduka matur* en ten slotte de *sakalian bini-aji* (overige *sëlirs*), op p. 168 de *pāduka matur* en de *pāduka liku* en op p. 143 de *pāduka liku* en de *pāduka matur*. Weer een andere reeks in Pr. S. (lees P. S.?), p. 152 (aangehaald in KBW., IV, 622): *sori*, *mahādewī*, *liku*, *matur*, *mulangi*; voor *mangulangi* (= *mangulani*, *mulangi*, *ngulangi*) geeft KBW., IV, 622a: de 5de vrouw v.e. vorst of geliefdste bijzit?

Voor *mahādewī* geeft KBW., IV, 488b: titel v.e. der mindere vrouwen v.e. vorst uit de satrija? In de drie Maleische fragmenten wordt ze op de tweede plaats genoemd. Hiermee kunnen we vergelijken *Nāgarakṛtāgama*, Zang XLVI, 1 ³⁾, waar de vier gemalinnen

¹⁾ De = werk, gewrocht, resultaat.

²⁾ Wat *wakita*, indien dit woord althans zoo gelezen kan worden, beteekent, weet ik niet. Door de moeilijkheid, die dit woord oplevert, is ook de bedoeling van het volgende mij niet duidelijk geworden.

³⁾ Zie nog de aantekeningen op p. 279 van de editie-Krom.

van koning Kṛtarājasa (= Wijaya) genoemd worden: Parameṣwari, Mahādewī, Jayendradewī en Rājapatnī; hoewel de vergelijking niet geheel zuiver is, daar we hier het geval hebben, dat de gemalinnen als dochters van Kṛtanagara allen van denzelfden stand zijn, blijkt toch wel, dat de Mahādewī op de tweede plaats behoort te komen. Nemen we nu aan, dat het vermelden van een mahādewī op de vijfde plaats in het citaat Hadji D. op een vergissing berust en dat daar mulangi gelezen moet worden, dan zouden we mahādewī gelijk kunnen stellen aan de parameṣwari anom van de beide bovenvermelde Javaansche citaten. Een moeilijkheid vormt de verhouding van de mahādewī tot de pāduka matur; in de zes bovenvermelde citaten worden zij van elkander onderscheiden, maar in twee gevallen wordt mahādewī aan matur gelijk gesteld, en wel in Tantri, V, 106 (aangehaald KBW., IV, 488b) en hier in de Kidung Sunda, daar in III, 13 de gemalinnen van den koning van Sunda ṣrī parameṣwari en pāduka matur genoemd worden, en in III, 38 ṣrī parameṣwari en ṣrī mahādewī, waaruit wel de gelijkstelling matur = mahādewī geconcludeerd mag worden. Hoe deze moeilijkheid opgelost moet worden, weet ik niet; mogelijk is, dat de Pañjiverhalen hun eigen verdeeling der rangen hebben en een ouderen toestand weergeven dan in Kidung Sunda en Tantri tot uiting komt.

III, 38—42, 48—60. Lijkplechtigheden. Zich uit dezen tekst een zuiver denkbeeld te vormen van de plechtigheden en gebruiken, die bij het overlijden, het boven-aarde-staan, het verbranden en de uitvaart van aanzienlijke personen in acht genomen worden, is wel niet goed mogelijk, daar veel, wat de dichter bij zijn lezers bekend veronderstelde, ons onbekend is. De hierboven gegeven vertaling van deze passages kan dan ook slechts als een voorloopige poging beschouwd worden. Daar dit gedeelte van de kidung meer dan het eerste stuk Balineesche bewerking verraadt, is zooveel mogelijk gebruik gemaakt van gegevens over Balineesche verbrandingsplechtigheden, die echter ook voor den tegenwoordigen tijd nog zeer schaarsch en lang niet altijd voldoende betrouwbaar zijn. Voor uitvoerige gegevens over de litteratuur betreffende lijkverbranding op Bali worde verwezen naar C. Lekkerkerker's „Bali en Lombok. Overzicht der litteratuur omtrent deze eilanden tot einde 1919", Rijswijk, 1920 (zie Zaakregister, p. 424).

In het algemeen verloopt er tusschen het overlijden en de verbranding een zekere tijd, daar gewacht moet worden op een gunstigen

dag voor de verbrandingsceremoniën. Om het lijk zoolang te conserveren, wordt het sterk gebalsemd. In 39 wordt verteld, dat de lijken van de Sundasche vorstelijke personen eerst gereinigd werden, daarna met wijwater besprenkeld en vervolgens met zeven verschillende reukstoffen geparfumeerd; de verbranding geschiedt hier zoo spoedig mogelijk, omdat het hier vreemdelingen betreft. Gedurende den tijd, die verloopt voor de verbranding plaats kan hebben, worden de lijkfeesten gevierd (titiwa) en de toestellen, die voor de verbranding noodig zijn, gebouwd. Den meesten tijd eischt het maken van den lijktoren, die uit meer verdiepingen bestaat en rijker met snijwerk en anderen opschik versierd is, naarmate de overledene hooger in maatschappelijken rang staat (zie de fraaie afbeeldingen in G. Krause¹⁾ und K. With, Bali²⁾, Folkwangverlag, Hagen in W., 1922, plaat 160 en 161 boven).

Men vervoert het lijk naar de verbrandingsplaats in een wadah; in zijn eenvoudigsten vorm is dit een bāk, met een hemeltje, dat rust op vier stijlen, waartusschen een gordijn gespannen is. De naam bade³⁾ schijnt gebruikt te worden, zoodra de bovenbouw van de wadah uit verdiepingen (tumpang) bestaat. In KBW., IV, 921a vindt men een beschrijving van de bade en een opgave van het aantal tumpangs, dat thans voor de verschillende kasten op Bali gebruikelijk is. Andere namen voor bade zijn: lalaryan (Tantri, V, 117 = bade; KBW., III, 666a), larungan (Tantri, V, 116, 119 = bade), waarschijnlijk ook pamrēman, hoewel dit laatste, als voornaam woord voor wadah, ook het bovenste deel van de bade kan zijn³⁾. De wadah van een priester heet padmāsana of pamrēman sūrya; een beschrijving er van vindt men in KBW., IV, 170a. De rangkang, die in str. 40 genoemd wordt, is blijkbaar een zeer eenvoudige wadah; uit de beschrijving, die er van gegeven wordt, schijnt men op te mogen maken, dat een soortgelijk toestel bedoeld wordt als Krause-With op pl. 161 boven afbeelden; gordijn en strooken zijn hier duidelijk te zien.

Een ander belangrijk stuk is de verbrandingskist, tulangan of patulangan, in het Balineesch pēmasmyan (van bhasmi = bhasma = asch) geheeten. Zij heeft vaak een diergedaante; Friedrich, V. V., II, 6 vertelt, dat in zijn tijd op Bali voor regeerende vorsten een

¹⁾ Zie ook diens „Lijkverbranding op Zuid-Bali”, in Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, eerste jrg., 1916—1917, p. 479—484, gevolgd door een zeer fraaie collectie platen betreffende lijkverbranding.

²⁾ Van Sk. madhya? Zie KBW., IV, 562 s.v. madhya, 2e.

³⁾ Volgens Fr. V. V., II, 9 ligt het lijk boven op de bade.

leeuwengedaante gebruikt werd en voor andere voornamen een koe-vorm, en wel voor mannen een zwarte en voor vrouwen een witte; die van Ayam-Wuruk had, volgens str. 48, de gedaante van een rund en was blauwzwart.

De patulangan wordt op het verbrandingsterrein gebouwd en bevindt zich daar vlak naast de patunwan. In den rug van het dier bevindt zich een met een uitneembaar deksel gesloten opening, waar-door het lijk er later in gebracht wordt. Er wordt in str. 48 ook nog van een bandusa gesproken; dit is, naar KBW. s.v., de doodkist, waarin het lijk bewaard wordt en die met het lijk verbrand wordt; hetzelfde voorwerp heet voor andere bevolkingsgroepen weer palungan of tabēla. Wordt nu het lijk met bandusa en al in de patulangan gelegd, of gaat het op het verbrandingsterrein van de bandusa over in de patulangan, terwijl de bandusa dan apart verbrand wordt? Dit blijkt niet uit den samenhang en Friedrich vermeldt geen bandusa: naar het plaatje in Krause-With, pl. 165 beneden, te oordeelen, wordt thans op Bali het lijk alleen in een lijkwade gewikkeld in de patulangan gelegd. Met taratag is blijkbaar de brug bedoeld, waarlangs de vrouwen, die den vuurdood willen sterven, de springplank, waar-vanaf ze naar beneden springen, bereiken, en waarvan Friedrich, V. V., II, 12¹⁾ een beschrijving geeft. De brandstapel wordt (pa)tunwan, het verbrandingsterrein pañcaka genoemd. De vuurkuil, waarin de bela's zich werpen, wanneer het lijk van den gestorvene door de vlammen verteerd is, heet hier tumangan; op Bali zijn nog andere woorden er voor gebruikelijk; vgl. KBW., IV, 804a.

Voor de lijkfeesten, die plaats hebben tusschen het tijdstip van het overlijden en de verbranding, wordt hier een duur van één maand en 7 dagen opgegeven. Uitdrukkelijk wordt in het begin van str. 54 gezegd, dat op een gunstigen dag gewacht was, een gewoonte, die ook Friedrich, V. V., II, 4 voor zijn tijd constateerde. Des te op-merkenswaardiger is daarom de mededeeling aangaande den duur der feesten, omdat Crawford's mededeeling, dat de lijken op Bali een maand en een week bewaard werden, door Friedrich, loc. cit., nadruk-kelijk tegengesproken worden. Reden, om aan de juistheid van Friedrich's opmerkingen te twijfelen, bestaat er niet; evenmin kunnen

¹⁾ KBW. s.v. taratag verwijst naar deze beschrijving. Krause, Lijkverbranding op Zuid-Bali, p. 512, Afb. 32, noemt de trap, „waarop het lijk van de(n) lijkentoren gedragen wordt” teratag; dit sluit natuurlijk de mogelijkheid niet uit, dat ook de trap aan den brandstapel zoo heet; vgl. vooral hiermee Zang III, 56.

we aannemen, dat de opgaven van de kidung en van Crawford slechts toevallig overeenstemmen. In dit verband zij gewezen op het verhaal in de kidung Pamañcangah, III, 32, waarin verhaald wordt, dat de eerste koning van Gelgel van een toovermchtig brahmaan de mededeeling kreeg, dat hij ten doode was opgeschreven, en dat de koning toen een maand en 7 dagen later stierf. Waarschijnlijk moeten we ons de coïncidentie van die drie termijnen van 1 maand en 7 dagen zoo verklaren, dat men Crawford als normalen tijd de uit de litteratuur bekende 1 maand en 7 dagen genoemd heeft, en dat Friedrich geconstateerd heeft, dat het litterair normale practisch het abnormale was. Friedrich deelt verder in hetzelfde verband mede, dat in zijn tijd de gunstige dagen alleen in den *çuklapakṣa* konden vallen¹⁾: hier valt echter de verbrandingsdag in den *kṣṇapakṣa*, n.l. op 22 *Māgaçirṣa* = 1 maand en 7 dagen na 15 *Kārttika*, op welken dag *Ayam-Wuruk*, volgens str. 46, stierf. Nu is het echter wel de vraag, of de schrijver van de kidung zichzelf zoo nauwkeurig van den samenhang rekenschap heeft gegeven.

Uit het verband van str. 49 en 54 blijkt hier zonneklaar de beteekenis van het woord *titīwa* = lijkfeesten. Uit de citaten in KBW., II, 674, blijkt echter, dat dit woord, dat etymologisch parallellen heeft elders in den Archipel (zie KBW., loc. cit.; Ju., Cat., II, 260), volksetymologisch in verband wordt gebracht met *tiba*, en de ceremonie zelf geïdentificeerd wordt met het laten afdrijven van de asch in zee; getuigen de volgende weergaven van vormen van *tiwa*: *mapalēbon*, *malēbw* er, *anghañut*, *inañut*. Over de *titīwa* bestaan er in de Javaansche litteratuur verschillende verhandelingen, waaruit waarschijnlijk waardevol materiaal zal kunnen worden geput; zie b.v. Ju., I, 178, 180, II, 260. Over de in str. 50 genoemde volksvermakelijkheden zie beneden. Wat onder de in dezelfde strofe vermelde *pamuṣpa limang pajēg* precies moet worden verstaan, is mij niet duidelijk. Friedrich, V. V., spreekt wel in het algemeen van bloemenoffers, naast andere, maar niet van een bepaald dagelijksch offer. *Pamuṣpa* is in het algemeen „eerbewijs”; *pajēg* is wellicht = N. J. *padjēg* = belasting; hier dan: verplichte leverantie. De kans bestaat, dat er hier hetzelfde onder verstaan wordt, wat in *Nāgarakṛtāgama*, Zang LXV, *tapēl* wordt genoemd, en dat Dr. Poerbataraka (Bijdr. 80, p. 246) vertaalt met: „draagbare stellage, waarin spijzen worden geplaatst, in den zin van den tegenwoordigen

¹⁾ Vgl. beneden de aantekening over den *Amṛtamāsa*.

gunungan bij de grëbëgs in de Vorstenlanden", daar ook pajëg = stellage kan zijn. Vergelijken we ten slotte met onze plaats Nāgarakṛtāgama, Zang LXV, str. 6, regel 1, waar angkën dina = ons sadina, en waar lëwih adhika wellicht = ons sārī-sārī is. Is de hier beschreven plechtigheid aan het lijk verricht wellicht van dezelfde soort als de ceremoniën, die blijkens dit Nāgarakṛtāgamavers elken dag aan den puṣpaçarīra van de Rājapatnī verricht werden?

We komen nu toe aan de beschrijving van de gebeurtenissen op den dag van de verbranding van een vorst. De vrouwen van de puri bieden de lijkspijsen (pasaji) aan. Een gewijd persoon mag van al hetgeen een doode aangeboden wordt, niets gebruiken; anders zou hij zijn wijding verliezen (vgl. citaat Wratīcāsana, KBW., III, 300b: Pigeaud, p. 296) ten gevolge van zijn gemeenschap met de(n) doode (arwan-rwan ing mati), die in het genieten van de pasaji (citaat: saji-saji ning mati, sapasaji-saji ning kuṇapa) opgesloten ligt. Vgl. Friedrich, V. V., II, 8, waar gesproken wordt over offers aan de Boeta's, die in den stoet meegaan; waarschijnlijk wordt hiermee hetzelfde bedoeld, als onder pasaji verstaan wordt. Ook de upacāra's, die Friedrich, V. V., II, 7 vermeldt en uitvoerig opsomt, ontbreken hier niet; zijn die van str. 40 en 54 dezelfde, dan blijkt ook uit de kidung, dat ze in den lijkstoet meegaan, zooals Friedrich ook vermeldt. De upacāra's worden door vrouwen gedragen; ook hiermee mag een gewijd persoon niet in aanraking komen (KBW., l.c.: saupakara ning kuṇapa). Ook de muziek en zang, die in str. 40 vermeld worden, vinden we bij Friedrich, V. V., II, 7, 8 terug; in zijn tijd werden er tijdens den gang naar het verbrandingsterrein stukken uit bekende kakawins gezongen, die echter niet het karakter hadden van treurzangen. De plaats van de bela's in den stoet blijkt niet uit het in str. 54 gebruikte karihin, zooals bij de vertaling reeds is opgemerkt; Friedrich, V. V., II, 11 sqq. zegt in zijn beschrijving van een verbranding in Gianjar in 1847, dat daar de bela's in een aparte processie, zittend op een aparte bade, de bade van den vorst volgden. Het woord amidara, dat in de verschillende redacties van de kidung herhaaldelijk gebruikt wordt, beteekent wel: meeloopen in den (langen) lijkstoet, als laatste eer, die men de(n) doode bewijst.

Wanneer de processie op het verbrandingsterrein aangekomen is, wordt de bade, volgens str. 56, driemaal om de taratag¹⁾ gedragen.

¹⁾ Zie de aantekening op p. 153; hier blijkt wel uit, dat de taratag hier geen deel uitmaakt van de bade, zooals de door Krause vermelde teragtag.

Volgens Friedrich, V. V., II, 8—9 gebeurt het driemaal ronddraaien niet alleen hier, maar bovendien nog „op verscheidene plaatsen, voornamelijk aan de hoeken van den weg, vóór het huis van den overledene en vóór de verbrandingsplaats”. De padanda wordt hierbij vooraangedragen en leidt de bewegingen; dikwijls zijn meer dan 400 menschen noodig om de bewegingen uit te voeren, omdat de bade een geweldig gevaarte kan zijn. Na den laatsten ommegang wordt het lijk „langs een’ daartoe gemaakten trap van het bovengedeelte der bade naar beneden gedragen” (p. 9; cf. str. 56) en in de patulangan gelegd.

Nu vangen de belangrijkste werkzaamheden van de priesters aan. Het verrichten van den geheelen lijkdienst wordt in str. 41 aangeduid met vormen van het werkwoord *angastreni*; de traditioneele *ṛṣi-çewa-sogata* treden hierbij op. De voornaamste ceremoniën zijn de *çawawidhāna*, de *asthiwidhāna* en de *ātmawidhāna*. De beide eerste vindt men in den tekst vermeld (zie str. 51, 60); de derde vindt men genoemd in KBW., II, 610a boven. Doel dezer ceremoniën is de onreinheid van resp. lijk, asch en ziel weg te nemen. Daar niet zeer waarschijnlijk is, dat hier de *ātmawidhāna* zou ontbreken, is deze ceremonie wel gelijk te stellen met de *pralīna*-ceremonie, die in den tekst vermeld wordt (zie beneden). De priester kan deze ceremoniën niet verrichten, wanneer hij behept is met de *tripradhāna* (de 3 hoofdzaken), *lobha* (inhaligheid), *moha* (gebrek aan juist inzicht) en *mūrkhā* (domheid) (vgl. KBW., II, 609—610 uit de *Nitiprāya*)¹⁾.

Een juist inzicht in het karakter van deze plechtigheden is uit de vage aanduidingen in den tekst niet te winnen; men moet daarvoor aparte geschriften raadplegen (zie b.v. Ju., II, 260, 279). Hier worden genoemd: een *kalēpasan* = verlossingsceremonie, een liturgische handeling (*pūjā*), en een magische, n.l. het belezen der fakkels, waarmee het vuur aangestoken zal worden. Friedrich vermeldt alleen een langdurige besprenkeling met wijwater, dat daartoe in vele vaatjes in den stoet meegedragen is.

Van de verbranding zelf valt niet veel op te merken; wat de *bela*'s betreft, de beide door Friedrich vermelde wijzen van sterven komen hier voor; de duizend maagden doorsteken zich op den brandstapel en de andere *bela*'s werpen zich levend (*girang!* str. 58) in de

¹⁾ Daar de *lobha*, naar str. 50—51 te oordeelen, bij de crematie van Ayam-Wuruk grondig afwezig blijkt te zijn geweest, is voor de zielerust van dezen grootsten vorst van Majapahit wel het ergste te vreezen.

vlammen. Wanneer het vuur gedoofd is, kunnen de beenderen verzameld worden en kunnen de asthiwidhāna-plechtigheden beginnen. Deze worden ingeleid door een liturgische plechtigheid (pūjā) en een kalēpasan, waardoor blijkbaar de ziel uit de asch verlost wordt, zooals ze eerst uit het lijk verlost is, en waarbij de zondenschuld gedelgel wordt. De pañupitan is blijkbaar de ceremonie van het pakken ¹⁾ van de asch en de beenderen in een urn en het omwikkelen er van met een kleed of een band; vgl. het citaat in KBW., II, 105—106 uit een Maleisch Pañji-fragment: „soedah di-bakar mēndjadi aboe, maka aboenja poen di-taroeh dalam tjoemboel ēmas, di-boengkoes dēngan kain tjindai, laloe di-bawangkan dalam laoet”.

De vertaling van wus amiṇḍeng wirūpa biedt moeilijkheden; mogelijkheden zijn: 1o. zich begeven naar het wirūpa (vgl. KBW., s.v. piṇḍa II: amiṇḍa ring tawang); 2o. de gedaante aannemen van, zich vertoonen als het (een) wirūpa (vgl. KBW., s.v. piṇḍa III; wirūpa is in 1o en 2o „het vormlooze, het niet”, of in 2o een ontvormde, d.w.z. door de verbranding van zijn aardse gedaante beroofde). In beide gevallen zouden we kunnen aannemen, dat dit geschiedde „door de pralina van de ṛṣi's”, hoewel de zinsconstructie dan gewrongen zou zijn; ze is echter niet minder gewrongen in de in de vertaling geaccepteerde opvatting van pralinanira sang ṛṣi, die echter voor alle drie de opvattingen van de voorafgaande woorden past. De derde opvatting, die men in de vertaling als gissing vindt, berust op de weergave van piṇḍa met „offerkoek” en de voorbeelden, die men daarvan in KBW. s.v. piṇḍa I vindt; maṇḍoca ta maweh piṇḍa in R. 5 Z. 5, 11 = „rein door het geven van den offerkoek” wordt van een doode gezegd; in Balineesche vertaling: kapuputang ka-asti = wiens verassing ten einde toe volbracht is, of: mapabrēsihan sinungan kalungah = de loutering verkrijgen door het ontvangen van ongevelesde kokosnoten. Wil men deze vertaling, die in elk geval toch nog bevestiging zou eischen uit andere bronnen, accepteren, dan moet men deze grammaticale verklaring geven, dat piṇḍa ing wirūpa in zijn geheel genasaleerd is, iets, dat in het Oudjavaansch heel vaak voorkomt en ook in de nieuwere taal geen onbekend verschijnsel is.

De pralina is, volgens KBW., IV, 112b, „het gebed van den padanda, waardoor iemands ziel ten hemel vaart”; blijkbaar is dit de laatste kalēpasan, waardoor de reeds uit de asch verlostte ziel, die

¹⁾ Lett. het klemmen.

waarschijnlijk nog, naar algemeen primitieve opvatting, geacht wordt zich in de buurt van de stoffelijke overblijfselen op te houden, in staat gesteld wordt de volkomen vrijheid te verwerven. Waarschijnlijk bedoelt Friedrich, V. V., II, 9, deze ceremonie, wanneer hij zegt: „voordat dit gebeurt, leest de Padanda nog eens op eene verhoogde toerusting de Veda's¹⁾, en gebruikt hierbij ook dikwijls de bellen, die naast hem staan". Ten slotte worden de overblijfselen in zee geworpen, tegelijk met wat geld en offeranden. Dit geschiedt „midden op zee" (str. 60); met pleegt n.l. met een sampan een eindweegs de zee op te varen en dan de asch overboord te werpen; cf. KBW., II, 105b. Het schijnt, dat deze handeling, die pakirim(an) of pangiriman ($\pm$ = uitvaart) heet, beschouwd wordt als een zinnebeeld van de pas uitgesproken pralīna of zelfs als identiek er mee; dit blijkt in verschillende citaten* in KBW., I, 368, waar in de verklaringen vormen van pralīna die van añut vervangen, b.v. ahañutan (de añut-ceremonie verrichten) = pralīna, sēkah ing añutan = ganten pralīnane. De eigenlijke uitvaart heeft volgens Friedrich, V. V., II, 9 op Bali den dag na de verbranding plaats; welk gedeelte van den asthiwidhānadienst nog op den eersten dag valt, blijkt niet. In onzen tekst loopt het geheele geval in een dag af.

Volgens Friedrich, V. V., II, 9 kreeg de padanda op Bali voor zijn bemoeienissen een vrij groote belooning in geld, en genoot bovendien de baten van verschillende ambtsverrichtingen, zooals het verkoopen van wijwater en het in ontvangst nemen van offers. Van deze kleinere offers vermeldt Friedrich er verschillende, terwijl er ook in str. 51 enkele genoemd worden. Of, en zoo ja, hoe deze met elkaar corresponderen, blijkt niet. De paripih mas (blaadjes goud) van str. 51 is blijkbaar hetzelfde, wat Friedrich, V. V., II, 8, noot 1, mas pripi noemt, „goudbladeren", die in het wijwater liggen en die de priester voor zich mag behouden²⁾. De „kostbare gouden ring (dien de pandita houdt) met een robijn", dien Friedrich in dezelfde noot vermeldt, is waarschijnlijk de pangēlēm, die in 51 genoemd wordt (KBW., II, 270a: „een ring in een pot met wijwater op 't witte kleed over een lijk, dat op 't punt staat verbrand te worden, gespreid, uitgestort; de ring, die op 't kleed blijft liggen, is voor den besproeienden priester"). Of de in 51 vermelde kalpika de crocus is, die bij godsdienstige plechtigheden gebruikt wordt (Goris, p. 34—35),

¹⁾ Sic! Zie Goris, diss., bijl. I.

²⁾ Vgl. nog wat over de peripé gezegd wordt in Lekkerkerker's „Bali en Lombok", p. 194 beneden.

of een ring (Nieuwjav. K. I. van ali-ali) blijkt niet; in het eerste geval moeten we ons dan wellicht voorstellen, dat de brahmaan de kalpika's, die met wijwater besprenkeld zijn, verkoopt. De combinatie mas pangalpika (l. kalpika), die KBW., II, 262b voor deze plaats geeft, acht ik onjuist. Voor het totale honorarium van den geestelijke wordt in str. 50 nog het oude woord dakṣiṇa gebruikt. Wat het werk is der vrouwelijke tukangs, die in str. 52 genoemd worden, blijkt niet; KBW., II, 641b vermeldt een tukang bantēn, een vrouw, die op de offeranden toeziet; volgens Friedrich, V. V., II, 11 staat een „priester-vrouw” ook de bela's bij op haar laatsten gang. Over de opvatting van istrine zie de noot bij de vertaling.

Met het werpen van de asch in zee zijn de plechtigheden nog niet geheel afgelopen op Bali, daar nog op de verschillende gedenkdagen aanvullende plechtigheden verricht worden. Zoo wordt op den eersten verjaardag van de verbranding een bloemenlichaam in zee geworpen, de z.g. sēkah, die den doode vertegenwoordigt. Voor bijzonderheden zie men Friedrich, V. V., II, 9 en KBW., III, 116, waar men nog verwijzingen vindt naar andere plaatsen in het KBW.

III, 46. A m ṛ t a m ā s a, een astronomische aanduiding. Dat hier 15 Kārttika een amṛtamāsadag is, klopt met het citaat War(iga) 1 in KBW., IV, 537a, waarvan de vertaling aldus kan luiden: Mṛtamāsa of Amṛtamāsa: „de volgende dagen zijn amṛtamāsadagen: in de eerste 10 maanden resp. de 10de, 7de, 9de, 15de(!) dag, de tilēm (= nieuwemaansdag, de laatste dag van panglong), de 8ste, 13de, 3de, 6de, 4de; verder in Jyāiṣṭha de 5de en in Āṣāḍha de 1ste dag; die dan een of ander werk doet, heeft geluk; die dan een huwelijk aangaan, hebben geluk”. De aangegeven dagen zijn alle tanggal-dagen, d.w.z. behooren tot den çuklapakṣa, behalve de tilēmdag, die den overgang tusschen de beide pakṣa's vormt. Over de maanden Jyāiṣṭha en Āṣāḍha zie o.a. *Encycl. N.-I.*¹, IV, 456b—457a. Uit het slot van het citaat zou kunnen blijken, dat de amṛtamāsadagen gunstig zijn; dit is echter niet altijd het geval, daar het b.v. een slechte dag is om op reis te gaan; zoo in Rangga Lawe, IV, 149, waar de mṛtamāsa te zamen met een aantal andere ongunstige voortekenen genoemd wordt, wanneer Wijaya de reis aanvaardt naar den nieuwen desa Majapahit. De heer Poerbatjaraka deelde mij mede, dat men op den dina pati (dus $\pm$ = mṛtamāsa), den lijdag in den kraton van Solo, evenmin op reis mag gaan. In het citaat Djp. (= Japatuwan) in KBW., IV, 537a wordt gezegd: „Wanneer het de mṛtamāsa van

Kārttika is, is het Algodendag; dan hebben de dooden hun feest-(maaltijd)". De kakawin mṛtamāsa, die KBW., IV, 536 citeert, begint met te zeggen, wat de 15de Kārttika (onze Amṛtamāsadag dus) voor effect hebben kan; men wordt er echter niet veel wijzer uit. Een kidung Mṛtamāsa wordt nog bij Ju., I, 231 vermeld als Cod. 5025, No. 20. Sterft hier Ayam-Wuruk op 15 Kārttika, omdat dit een mṛtamāsa = dina pati is?

III, 49. V o l k s f e e s t e n. Voor de hier genoemde men-men vgl. Pigeaud, *De Tantu Panggëlaran*, p. 104. Op p. 260 wijdt Pigeaud een bespreking aan de in de Tantu vermelde wayangvoorstelling, in verband met de bekende feestbeschrijving in de Nāgarakṛtāgama; daarnaar zij voor deze passage verwezen. In Nāg., LXVI, 5, worden dergelijke feestelijkheden eveneens vermeld bij een soort rouwplechtigheid, al is de rouw hier van een eenigszins ander karakter dan in de Kidung Sunda. Zoowel in de door Pigeaud besproken Tantu-plaats als in Nāg., Zang LXVI, als hier vindt men naast tooneelvoorstellingen ook wapendansen (babarisan). Het hier vermelde igël is wel = pangig(ë)lan, dat het Brahmāṇḍapurāṇa noemt onder de spelen, die op de pagëlaran vertoond worden (bij Pigeaud, p. 311); ook de daar genoemde patapëlan en pawayangan vindt men hier terug. Voor patapëlan wordt „maskerspel” opgegeven; waarin het verschil tusschen men-men en patapëlan bestaat, is mij niet duidelijk. Ik heb het met wayang-wong vertaald, omdat het in de Tantu ook zoo vertaald wordt. De manke baris zal wel een groep clowns zijn, die om hun gang of hun costuum de lachlust van het publiek opwekken; voor de barbarisan pitung baju van III, 49 vgl. de mededeelingen van R. van Eck in *Bijdragen*, 3de volgrees, deel 11, p. 353.

III, 70—72. L ě m b u - M u k ṣ a is Gajah-Mada's sacrale naam, die van of door hem gebruikt wordt, zoodra hij voorgesteld wordt als bezitter van bovennatuurlijke macht, als incarnatie van Nārāyaṇa-Wiṣṇu. Interessant is de beschrijving van zijn sacrale kleeding: 1e een wit zijden dodot met garneering; 2e een gordel in het patroon ātmarakṣa; 3e een broek in het patroon giringsing udāyana; 4e een sampët (sawit in de *Tattwa Sunda* bij Kid. Sunda A 116a, niet in red. A zelf); 5e een ganitri; 6e de mudrā muṣṭi; (7e een sisimping in red. C, VII, 8). Vgl. hiermede de beschrijving van het priesterornaat bij de Kat Angelino, p. 46—47; Goris, p. 43 sqq.; KBW., II, 224, beschrijving van het ornaat van Kāla.

Sampët of sawit is het offerkoord (yajñopawīta), dat brahmanen

bij feestelijke gelegenheden dragen; het is volgens KBW. van zwarte zijde en loopt van den linkerschouder naar de rechterheup.

De ganitri is het bidsnoer, waaraan 108 pitten (eigenlijk van de *Elaeocarpus angustifolius*; cf. Ju. s.v.) behooren aanwezig te zijn (Goris, p. 47). Het woord wordt KBW., IV, 648 in Tantri, V, 98, weergegeven met *pawilangan* = telinstrument, dat, blijkens KBW., III, 594b, een parallel heeft in Boegineesch *bilampilang* = rozenkrans (van grondwoord *bilang*). Is deze Javaansche weergave alleen te danken aan de gebruikswijze van den rozenkrans, of hebben we hier een volksetymologie, die ganitri opvatte als Sk. *gaṇitrī* (fem. van *gaṇitr*), „de telster”? Cf. ook Pigeaud, p. 42, waar *amilang angguli* „op de vingers tellen” naast *amutēr ganitri* voorkomt. Varianten: *ginitri*, *gunitri*, *ganitlu* (als *kramavorm*; KBW., IV, 649a), N. J. *djēnitri*. Wellicht geeft over de volksetymologie van ganitri het merkwaardige citaat in KBW., III, 223b (korte inhoudsopgave Pigeaud, p. 298) wel meer uitsluitsel; de tekst is mij echter niet overal duidelijk. In het Sk. vers *sādyah gaṇitri gaṇaneṣa ta doṣadaṇḍah* is „de ganitri dagelijks (?) dienend tot telling (*gaṇana* + *īṣa*)” enz., waar *gaṇana* en *ganitri* toch wel op elkaar zullen slaan. Dit wordt aldus in het Javaansch uitgewerkt: „Zoo staat het ook met den rozenkrans (*ganitri*), die tot telinstrument (*gaṇitrī*) (?) strekt voor den wiku; wanneer gij n.l. de *ṣila* niet in acht neemt, zal hij (de rozenkrans) worden tot een bewerker van rampen, doordat hij dient tot *angguni* (*angganī*) van uw zonden; zooveel jaren als hij door u geteld is (*anggalari* = *milang*), zooveel eeuwen lang zal hij rampen verwekken. Wanneer gij echter de *ṣila* in acht neemt, zal hij voor u worden een pracht van een edelsteen, zoo groot als een berg enz.”

De *muṣṭi* is een bepaalde *mudrā* (handhouding); dezelfde beteekenis geeft het Petersburgsche Woordenboek op voor Sk. *muṣṭika*.

III, 72. Het verhaal van Gajah-Mada's verdwijnen en van het lot van zijn vrouw wordt uitvoeriger gedaan in de redacties A en C, terwijl een parallel verhaal voorkomt in de Kidung Pamañcangah, Zang I. De mededeeling hier, dat G.-M.'s vrouw in de hel valt, omdat hij niet bij haar is, schijnt in verband gebracht te moeten worden met het verhaal elders, dat ni pinatih door Hari's (dus Gajah-Mada's) boos opzet (*bañcana*) omgang heeft met een vreemdeling, die G.-M.'s trekken vertoont, en dat zij daarvoor later de hellestraf krijgt.